

valóság

A TARTALOMBÓL

Trembeczki István: Az Ómega-pont vagy a hatodik tömegkihalás – P. Teilhard de Chardin, a biotechnológia és az ember jövője

Csath Magdolna: A fenntartható versenyképesség-növelés kormányzati feladatai

Anka László: Gróf Tisza István társadalmi háttere és magánélete

Varga E. László: Magyarok a Lengyel Légiókban 1914–1918

Gergely Ferenc: „Hallod-e Rozika, te, gyerünk a moziba be...”, avagy: a szovjet film „diadal útja” Magyarországon

Gáspár Zoltán Ernő: A metafizika problémája Heidegger versus Hegel és a „Semmi” fogalma

Dr. Árva László – Dr. Mádi László:
A görög válság és az Európai Unió jövője

Solti Ágnes: A külpolitika új értelmezése – A nemzetközi kapcsolatok liberális elmélete.

Dr. Bándy Katalin: Mi lesz veled, Európa?
A muszlim közösségek európai társadalmi integrációjának problémái és kudarca

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
5

12

VALÓSÁG

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2015. december LVIII. évfolyam 12. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: 327-8965
Fax: 327-8969
E-mail: valosag@mail.datanet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Ipress Center Central Europe Zrt.
Felelős vezető
Lakatos Viktor
igazgatósági tag

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:

Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap

 **Nemzeti
Tehetség Program**

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tőkéczi László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Horváth Krisztina

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: 06-80-444-444, hirlapelofizetes@posta.hu,
illetve a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: 327-8965, titlap@telc.hu.
Árusításban megvásárolható a Lapker Rt. árusítóhelyein.

Az Ómega-pont vagy a hatodik tömegkihalás – P. Teilhard de Chardin, a biotechnológia és az ember jövője

---

2015 nyarán az írott és az elektronikus média híryanagát a migránsválság mellett az újabb és újabb hóhullámok, áradások és erdőtűzek, a terrortámadások, illetve a politikai-katonai feszültségek, krízisek uralták. Majd augusztus 24-én beütött a kínai gazdaság válsága, az ottani tőzsdék zuhanása, mely globális hullámokat vetett, s nehezen csituló pánikot okozott világszerte.

Egyszóval a mindennapokban is érzékelhetővé váltak a Jacques Attali találó kifejezésével használva „rendszer szintű kockázatok”, vagy tágabb dimenzióban „globális rendszerkockázatok”, mely kifejezések alatt Attali a jelen és a közeljövő világát meghatározó krízisjelenségeket érti.¹ A 2011-ben írt könyvében a rendszer szintű kockázatok két csoportját említi.

Az elsőbe a helyi kockázatok tartoznak, melyek világméretűvé eszkalálódhatnak: a pénzügyi zavarok a rendelkezésre álló likvid tőke mennyiség, a növekvő államháztartási hiány, a nyersanyagárak emelkedése és az ellenőrizetlen pénzintézetek tevékenysége miatt; a kontrollját veszített népességnövekedés az ellátási gondok, a járványok és a migrációs nyomás miatt; a helyi háborúk a szövetségi kapcsolatok realizálódása révén, valamint a még mindig rendelkezésre álló nukleáris és vegyifegyver-készletek esetleges felhasználása és a további genetikai fejlesztéseket, bio- és nanotechnológiákat felhasználó fegyverek miatt.²

A második csoportba az eleve világméretű rendszerkockázatok sorolhatók: a nyersanyag hiány, különösen a kőolaj helyettesítése az olajhozamcsúcsra vonatkozó előrejelzések miatt; a természetrombolás az emberi beavatkozás – az ökoszisztémák pusztítása, a vírusok és baktériumok elterjesztése, nem-öshonos fajok új környezetbe vitele és a felmelegedés kiváltása – következtében és a biodiverzitás csökkenése miatt; s végül az aszteroida-becsapódás a mai sűrűn lakott, komplex, interdependens világ miatt.³

Természetesen nem csak Attali volt az egyetlen, akinek figyelmeztetéseit igazolta az idő: elég ha csak a Donella Meadows – Jørgen Randers – Dennis Meadows szerzőtrió a növekedés hatáiról szóló 2004-es nézeteit, s az így megadott lehetséges forgatókönyveket idézzük fel,⁴ vagy Jared Diamond 2005-ben, a történelemben már lezajlott civilizációs összeomlásokra is visszatekintést nyújtó alapvetését.⁵

A növekedés határai a népesség, az élelmiszer-termelés, az ipari teljesítmény, a szennyezés szintje és a nem megújuló erőforrások, mint összetevők mentén vizsgálja meg a lehetséges kimeneteleket úgy, hogy megváltoztatja az adott összetevők paramétereinek értékeit, s ezek alapján rajzolja meg a világ jövőbeli lehetséges helyzetét ábrázoló grafikont, majd ezt összeveti az anyagi életszínvonal, továbbá a humán jólét és ökológiai lábnyom hasonló módon kialakított grafikonjaival. Vagyis az így kapott forgatókönyvek tulajdonképpen kockázati tényezőkön alapulnak, s a jelen gazdasági-társadalmi rendszerének viselkedését modellezik, változatlan, vagy bizonyos területeken változó szakpolitikai függvényében. A könyv arra figyelmeztet, hogy a fenntartható világ megvalósítása a fentebb említett összetevők minden elemében határozott változtatásokat kíván.⁶

Az összeomlás erősebben koncentrálna az emberi, politikai tényezőre és egy öt szempontot felhasználó modelltől kiindulva vizsgálja meg a múlt és a jelen néhány társadalmát, azok összeomlását, vagy fennmaradásának mikéntjét. Az öt tényező: a környezetpusztítá-

tás, a klímaváltozás, az ellenséges hódítók, barátságos kapcsolatok, s végül a krízisekre adott válaszok. Ez a szempontrendszer is kockázatokat jelenít meg, de az elemzés során, az ötödik faktor az adott társadalom politikai-gazdasági intézményrendszerét és kulturális preferenciáit is figyelembe veszi. Diamond elemzése végén levonja a konzekvenciákat: a társadalmak fennmaradása a hosszú távú tervezésen és a bevett értékrenden történő változtatás képességén alapszik.⁷

A fentebbi gondolkodók jelzései, prognózisai ugyanakkor azt is jelentik, hogy olyan természeti és társadalmi faktorok váltak kockázati tényezőkké, melyek korábban, általában mint természeti adottság, háttér, externália szerepelt a világról alkotott nézeteinkben, vagy egyszerűen nem alkották az emberi észleleti horizont alkotóelemét.⁸ A XXI. század elejére ezek a figyelmeztetések, komor forgatókönyvek egyre jobban beármékolják azt a tág társadalmi-gazdasági-politikai-humán dimenziót, melyet az emberiség fejlődésének hívunk, ami a gazdaság, a társadalom, a politika és a humanitás evolúciójában öltene tettet a modernitás eszméje, ígérete szerint, annak kezdete, a reneszánsz óta.

Ugyanakkor az egyre jobban beigazolódnó figyelmeztetések mögött találhatunk olyan híreket is, melyek egy ma még a háttérben meghúzódó, de óriási perspektívával kecsegtető történelmi változásra utalnak, mely mintha minden akadály mellett mégis előrevinné a történelmi fejlődést: a technológiai fejlődés, különösen a biotechnológiai kutatások és eredmények. Az alábbiakban ebből a kettős dimenzióból vennénk szemügyre az emberi, történelmi-társadalmi és a biológiai evolúció néhány kérdését.

Pierre Teilhard de Chardin 1938 és 40 között írta *Az emberi jelenség* című könyvét, melyhez 1947 és 48 között újabb elő- és utószót írt.⁹ A II. világháború és a hidegháború kitörésének eseményei azonban nem befolyásolták a szerzőt optimista világszemléletének kifejtésében, melynek centrumában az ember és az evolúció fogalma áll.¹⁰

Chardin evolúciófogalma azonban messze több, mint a biológia által használt fogalom: a földi bioszférában lejátszódó folyamat kezdetei nála egy kozmogenezisben gyökereznek, mely a világegyetem kettős – külső, anyagi és belső, pszichés – struktúrájának, valamint az abban lévő kétfajta – tangenciális, szerkezetet adó és radiális, a pszichést elmélyítő, központosító – energiának egyfajta dialektikus, Hegel ontológiáját, a szellem fenomenológiáját tükröző kölcsönhatása révén fejlődik, egészen a Föld kialakulásáig, ahol minőségileg új jelenik meg: az élet.¹¹

Az élet megjelenése ismét egy újabb evolúciós szakasz kezdete, a biogenezisé, mely minőségében tehát új, de mégis a Föld kozmikus struktúrával analóg anyagi-pszichés komponenseinek fejlődéstörténetébe ágyazódik. Chardin a Föld szerepét a kozmogenezis folyamatának kiemelt részeként egyedülállónak tartja, az élet egyszeri megjelenésének, szétáradásának és továbbfejlődésének alapjaként tekint rá.¹²

Ugyanis a Földön játszódik le a kozmikus folyamat újabb szakasza, a gondolat megjelenése az életformákon belül, vagyis az ember evolúciója, a pszichogenezis. Ez az újabb minőség teszi az emberré válást, s így az emberi jelenséget kozmikus fontosságúvá, mivel az értelmes emberrel – a történelmi fejlődés során – létrejön egy olyan szféra, mely a tudat révén teljesen átformálhatja az anyagi addigi, teljes struktúráját, és olyan új dimenziót szférát hoz, hozhat létre, mely egy újabb, de egyben legutolsó minőségi ugrást jelent(het): az egyetemes emberi tudat által átalakított valóságot, a nooszféra birodalmát.¹³ Tehát Teilhard de Chardin szerint az emberi tudat megjelenése csak a kozmikus fejlődés egészében helyezhető el, de végső távlati a pszichikum és a tér-idő adott kereteit is meghaladhatják, úgy, hogy az evolúciója során – önmagára központosulva és egyúttal a világ többi részét önmaga köré központosítva – személyllyé válik, megvalósítja önmagát, majd ezen túllépve, de egyszersmind megtartva is az egyedi tudatokat, a személyes

összpontosulása révén egy hiper személyit hoz létre. Az így kialakuló felsőbbrendű élet perszonalizálja a világegyetemet, végbemegy az egyetemes és a személyes konvergenciája, az emberi személyiség a szeretet-energia révén képes meglátni a világegyetem igazi centrumát. Ez azt jelenti, hogy a nooszféra emberisége elérkezhet az Ómega-pontba, az evolúció végpontjáig, a transzcendensig, pontosabban fogalmazva a transzcendens létsík által metszett pontig. A kozmogenezis eléri végpontját, az evolúció kezdetet, véget, értelmet, célt és tartalmat nyer.¹⁴

Nem feladatunk Chardin kozmológiáját a mai asztrofizikai és biológiai ismeretekkel összevetni, csak az evolúció általa használt fogalmát szerettük volna teljes dimenziójában bemutatni, hiszen így látható, hogy felfogásában az anyag és a tudat, a kozmikus és a földi, az anyagi és a biológiai éles megkülönböztetése megszűnik, a kettősségek közötti határ is elmosódik, illetve mégis megmaradva feloldódik egy gigantikus fejlődési folyamatban, a transzcendensig tartó kozmikus és földi evolúcióban.

Nyilvánvaló, hogy Teilhard de Chardin felfogása az emberi jelenségről a természet-tudományos eredményeket a teológia perspektívájából szemléli, erőteljesen spirituális felfogásban. Ennek következtében az evolúció folyamatának ábrázolásakor a mű egészén egy teleológiai szándék érezhető, amit a modern biológia és csillagászat – amelyek a spontán keletkezésben és a véletlen eseményekben, kontingenciában gondolkodnak – nem fogadna el. Az Ómega-pont attribútumaiban – Chardin szavaival: autonómia, aktualitás, megfordíthatatlanság és transzcendencia – benne van egy sajátos istenkép: Isten, mint az Ómega, mint cél, mely felbukkan az evolúció során, de ki is emelkedik abból, kezdettől fogva benne munkál a világban, de téren és idők kívül van, mint „*élen lévő Első Mozgató*”.¹⁵

S ezekben egyúttal Aquinói Szent Tamás istenbizonyítékai köszönnek vissza. Tehát az *Emberi jelenség* evolúció-felfogása, a kozmogenezis–geogenezis–biogenezis–pszichogenezis–noogenezis egymás után következő evolúciója tulajdonképpen egy teodícea.

Ugyanakkor Chardin számos meglátása – a világegyetem energetikai problémáiról, az evolúció termodinamikai kérdéseiről, az anyagi világ és az élet közös eredőig visszamenő egységességéről, komplexitás és a tudat növekedésének összefüggéseiről, törzsféjlődés és az agytérfogat növekedésének kapcsolatáról – véleményünk szerint ma is biológia és az asztrofizika legátfogóbb, filozófiai szintű problémáihoz tartoznak.

Hogy ez a perspektíva mennyire élő, azt az egyik legnagyobb hatású biológus, Edward O. Wilson szavai világítják meg: „Mivel minden organizmus közös felmenőtől származik, nem elvetemült gondolat úgy fogalmaznunk, hogy a bioszféra egésze az ember megjelenésével kezdett gondolkodni. Ha az élővilág többi része a test, akkor mi vagyunk a hozzárendelt tudat.”¹⁶

Vagy másképp fogalmazva, miként az ökológia és a rendszerelmélet összefüggéseit kutató Borsos Béla mondja: „... a világ kialakulása óta egyre *bonyolultabb*, következőképpen termodinamikailag *egyre valószínűlenebb* rendszerek jöttek létre, a homogén téridőn kezdve az anyagon, annak egyre nagyobb atomsúlyú (bonyolultabb elrendezésű) fajtáin és a belőlük felépült csillagokon, bolygókon keresztül olyan égitestekig, mint a mienk, ahol az anyag szerveződésének még magasabb formáiba lépett át, és a termodinamikai egyensúlytól egyre távolabbi struktúrákba rendeződik, olyan elképesztően valószínűtlenekbe is, mint az agy, amely mindezt felismeri. Plasztikus szóképpel: a Világegyetem bennünk magára ismer.”¹⁷

Ugyanez Teilhard de Chardin tömör megfogalmazásában: „... az Ember nem más, mint maga az öntudatra ébredt Evolúció”.¹⁸ De ő még a molekuláris biológia, a genetika tu-

dományának kialakulása, valamint a Hubble űrteleszkóp fellövése előtt írt, Edward O. Wilson és Borsos Béla pedig a XXI. század nyitányán.

Chardin kozmológiája mellett, történetfilozófiájának kulcsmotívuma a nooszféra történelmi szakasza, amely szerinte a XX. században már javában tart. Felfogásában a modern kort, s különösen a nyugati civilizáció világát egy korfordulónak tartja, hiszen ekkor és ebben a kulturális közegben kezdődtek el azok a folyamatok – a tudományos-technikai forradalom és a modern, ipari társadalom kialakulása – mely utat nyit a nooszféra kialakulásának. A nooszféra az evolúció – úgy is mondhatjuk, hogy a kulturális evolúció – egy újabb szakasza, amelyben a különböző társadalmak közötti kapcsolatrendszer egyre sűrűbbé válik, és az egyes individuális pszichikumok, gondolat tartalmak összehangolódnak egyfajta mega-szintézisben.¹⁹ Az előbbieik eredményeként létrejövő világtársadalom és globális kollektív tudatosság valamikor a jövőben betetőzheti Chardin teleologikus-organikus történetfilozófiáját, megteremtve a felsőbbrendű élet világát, az emberiség szellemi szintézisét, spirituális értelemben egységes, kollektív lelkeséget hozva létre, melynek végpontja a fentebb már említett Ómega-pont.²⁰

Ha a nooszféra fogalmát a kultúra, és a tudomány társadalmi alrendszerre, illetve a tudományos-technológiai innovációk globalizációjára alkalmazzuk, akkor látható, hogy amiről Chardin ír, létezik, sőt egyre inkább meghatározza az emberi és a nem-emberi világot.

Az ember a modern tudomány és technológia felhasználása és egymás közötti átvétele, a fejlesztések versenye és kumulációja – a „tudatok mega-szintézise” – révén mostanra uralkodó fajjává vált a Földön, sőt erőteljesen be tud avatkozni a bioszféra folyamataiba. Az ipari-tudományos-technikai alapokon létrehozott második természet, vagy mesterséges környezet egyre jobban kezd visszahatni magának az embernek a biológiai állapotára. Mondhatni, a kulturális evolúció felgyorsult.

Teilhard de Chardin mint egy jövőbeli lehetőség ígéretes megvalósulása katalizátorként mutatja be a tudományos-technikai fejlődésről szóló vízióit: „A hormonok megismerése által nemde irányíthatjuk testünk fejlődését, sőt, agyunkét is? S felfedezve a géneket, esetleg nemsokára a szerves öröklés mechanizmusát is ellenőrizni tudjuk? S a fehérjék szintézisének hamarosan bekövetkező sikerével nem leszünk képesek arra is egy napon, amire a Föld önmagában ma már talán képtelen: hogy a szervezetek egy új hullámát, egy Új-életet keltsünk létre mesterségesen?” Vagy néhány sorral lentebb: „A Gondolat még a gondolkodás szervét is tökéletesítheti mesterségesen. S bekövetkezhet a Gondolkodás kollektív eredményeként az Élet ugrásszerű fejlődése.”²¹

Amiről Chardin hetvenöt évvel ezelőtt írt, azt ma biotechnológiai forradalomnak, az élettudományok forradalmának hívjuk, de ma már kétségeink támadhatnak az új fejlesztések és eredmények kimenetelével kapcsolatban.

Francis Fukuyama már 2002-ben egész könyvet szentelt a témának, jelezve a biotechnikai forradalom lehetséges hatásait az emberi természet mai állapotára. A *Poszthumán jövődöngő – a biotechnológiai forradalom következményei* című könyvében négy területet vizsgál meg: az agyra, illetve a viselkedés genetikai alapjaira vonatkozó kutatásokat, vagyis a kognitív idegtudományok, a viselkedésgenetika eredményeit; a neurofarmakológia kutatásait az érzelmi állapot, a viselkedés befolyásolása tekintetében; a gerontológiát, az öregedéssel foglalkozó tudományos kutatásokat, valamint a génmanipuláció területét, benne a genomika, a proteomika, a szomatikus génterápia távlatait, illetve a csírvonal génmanipulációját érintő kutatásokat.²²

Fukuyamát nem csak azok a következmények aggasztják, melyek mára már a bioetikai és más, a biotechnológia alkalmazásának következményeiről szóló diskurzusok részét al-

kojták. Az intelligencia, a hajlamok, a szexuális identitás befolyásolhatóságának, választatóságának kérdései, az érzelmi, pszichés állapot, vagy a memória tartós befolyásolása gyógyszerek segítségével, melyek jórészt felülírhatják a magunkkal hozott genetikai, szociális örökséget, továbbá az életkor meghosszabbításának társadalmi következményei a generációk együttélésének és a társadalmi hierarchián belüli egymást váltásának, az öregkori élet minőségének, valamint az idősek ellátásának biztosítása területén komoly dilemmákat vetnek fel.

De leginkább a „megtervezett csecsemők”, mint végcél, vagyis a génebesztet legnagyobb következményekkel járó felhasználása, az előnyökkel való élés lehetséges polarizáló társadalmi hatása, az így felnövekvő generációk kapott örökséghez való viszonyulásának kérdései váltották ki a legtöbb ellenérzést mind a vallásos, mind a nem-vallásos emberek körében.²³

Fukuyama a filozófiai antropológia, illetve az etika szemszögéből fejt ki aggodalmait, melyek a legfontosabb, legátfogóbb kérdést járják körül: mi lesz az emberrel, ha megváltoztatjuk az evolúció során eddig kialakult emberi természetet? Milyen társadalmi-politikai életvilág jön létre akkor, ha pszichotrop anyagok és/vagy génebeszteti eljárások segítségével tartós befolyást lehet gyakorolni az egyének preferenciáira, tudatosságára, döntéseire?²⁴

Az emberi természet megváltoztatásának kérdése a kulcsmotívum a biotechnológiai forradalom jelentőségének megértéséhez. Hiszen: „Az emberi természetnek köszönhetjük erkölcsi érzékünket, képességünket arra, hogy társadalomban éljünk, és az emberi természet szolgáltatja az alapot a jogról, igazságosságról és az erkölcsről szóló eszmecseréhez” – mondja Fukuyama.²⁵

Ebben a dilemmában Fukuyama szembeáll az emberi természet hagyományos fogalmát bírálókkal, akik a kulturális-környezeti tényezők és a nevelés szerepét hangsúlyozva le akarnak számolni az emberi természet lényeges különbségeit hangsúlyozó nézeteivel, s kortárs biológiai, etológiai, genetikai kutatásokat felhasználva az emberi természet fogalma alatt „az emberi fajra jellemző, inkább genetikai, mint környezeti tényezőkre visszavezethető viselkedések, tulajdonságok összessége” mellett érvel.²⁶ Ez azt jelenti, hogy a fajra jellemző viselkedés és tulajdonság egy középérték, ahol az adott csoportra vagy időszakra jellemző értékek nagymértékben a környezettől függenek, de a statisztikai szóráshoz lehetséges kiterjedése genetikusan meghatározott.

Fukuyama tehát modernizálja Arisztotelész klasszikus meghatározását, és az észlelés, a tanulás, valamint az intellektuális fejlődés területein lát különösen az emberi fajra jellemző univerzálékat, mint az erkölcsi érzék léte, a transzcendentális appercepció, a színek, szagok, arckifejezések felismerése, a nyelvi logika, a veszélyérzékelés, a bosszúvágy, a kölcsönösség, a zavarba kerülés képessége, a gyerekekről és szülőkről való gondoskodás, a vérfertőzés és a kannibalizmus tilalma, végül az okok keresése, melyek mint lehetőségek már eleve adóttak.²⁷

Mindezekon túl létezik még egy olyan dimenzió, amely az embert emberré tevő legfontosabb sajátosság: az emberi méltóság. Az emberi méltóság a fentebbi sajátosságok működő összessége, a részekből alakult komplex egész, ami egy új minőséget, egy ontológiai ugrást jelent. Francis Fukuyama szerint tehát az emberi természetbe történő tudatos beavatkozás ezt a faktort rombolhatja le, leredukálva az emberi természet komplexitását, megszüntetve annak egységét, eltörölve azt a lényegi különbséget, amely az embert komplexitása folytán határolja el a többi élőlénytől, s ezzel megnyithatja az utat egy sokkal egyenlőtlenebb, diktatórikusabb, „posztumán” jövő felé. Ennek megakadályozását Fukuyama a biotechnológia hatékonyabb politikai és intézményi ellenőrzésében látja.²⁸

Fukuyama figyelmeztetései a távoli jövőnek üzenhetnek – vélekedhetnénk – csakhogy bő tíz évvel a könyve után, 2013-ban Al Gore: *A jövő – a globális változás hat mozgatórugója* című könyvében szintén ezt a területet nevezi a már elkezdődött, s a közeljövőnek befolyásoló hat dimenzió egyikének.²⁹ Az ezzel foglalkozó fejezet beszédes címe: *Újraértelmezett élet és halál, azokról a fejlesztésekről, „határátlépésekről”* ír, melyek a digitális forradalomnak és az élettudományok forradalmának összekapcsolódása következtében már a gyakorlati alkalmazásban is elkezdődtek, és már sokkal szélesebb spektrumot foglalnak el, mint amivel Fukuyama találkozott.³⁰ Al Gore tömören fogalmaz: „Ősi határvonalakon lépünk át: áthágjuk a fajokat elválasztó határt, az emberek és az állatok közötti választóvonalat, és elmoszuk az élőlények és az emberek alkotta masinák közötti megkülönböztetést.”³¹

Mert ez történik, amikor emberi géneket ültetnek állatfajokba, hibrid teremtményeket hoznak létre, szilíciumchipeket ültetnek az emberi agyba, vagy választható tulajdonságok spektrumát kínálják gyerekek megtervezéséhez.³² Pontosan, ahogy Teilhard de Chardin megjósolta, s akire amúgy Al Gore többször is hivatkozik.³³

Al Gore részletesen bemutatja az utóbbi évtizedek kutatási területeit, az eredményeket és a közeljövőben várható további fejleményeket. Ide tartoznak a DNS-szekvenálás során feltárt információhalmaz tanulmányozása, az egyéni genetikai térképek megrajzolása, valamint mesterséges DNS-szálak létrehozása és más szervezetbe juttatása, majd ezt követően az önmaga reprodukálására képes mesterséges élet létrehozásának irányába tett erőfeszítések. Ezt követik az emberklónozással kapcsolatos mai álláspont, az antibiotikumok állattenyésztésben történő felhasználásának bemutatása. Majd a ma már elutasított eugenetika rejtett visszatérése bizonyos országokban jelenleg is gyakorolt kényszersterilizálások fényében.³⁴

A további területeket az agy idegi kapcsolatainak feltérképezésére és leképezésére irányuló kutatások képezik, amelyekben keresztül az agy különböző technikai eszközökkel való lehetséges összekapcsolása valósulna meg, vagyis végső távlatában a kiborgokon is túlmutató transzhumanizmus, vagy ember-gép szingularitás.³⁵

Ezt követik a mesterséges protézisek, a laboratóriumokban újraképzett szervek, az agyi és más idegrendszeri protézisek kutatási területei. Az implantátumok, idegrendszeri protézisek és elektromos stimuláció felhasználása az agy teljesítményének növelésére. Génmérnöki eljárások és protézisek együttes alkalmazása a fizikai teljesítmény fokozására. Embriónális genetikai vizsgálatok betegségek genetikai markereinek kimutatására. Embriónális őssejtek vizsgálata a terméketlenség szempontjából. Génmérnöki kutatások az életkor meghosszabbítása céljából.³⁶

Az egyén egészségi állapotának folyamatos nyomon követése a nanotechnológia és a szintetikus biológia által majdan kifejlesztett, a testben elhelyezhető érzékelők segítségével, amely lényegében az ember digitalizálását jelentené.³⁷

Végezetül beszámol a genetikailag módosított növények és állatok létrehozására irányuló kutatásokról, a módosítás következtében létrejövő veszélyes mutációkról szóló vitákról, illetve az emberrel együtt élő mikrobák szerepére vonatkozó vizsgálatokról, melyek együttesen azzal járhatnak, hogy az ember, biológiai értelemben, a genetikai alapokat is érintve, nemcsak a saját lényét, hanem más élőlényeket is átalakíthat.³⁸

Al Gore perspektívájának részletesebb bemutatása jelzi, hogy az élettudományi forradalom esetében is gyakorlatilag az élet minden területére kiterjedő kutatásokról, az élet olyan területeire történő felgyorsult belépésről, beavatkozásról van szó, melyre az emberiség eddig csak kisebb mértékben volt képes. A fenti eredmények minden gyógyító szándék, megvalósult vagy várható pozitív kimenetel ellenére azért is nyomasztóak, mert

nehezen elképzelhető hatást gyakorolhatnak az emberi létezés minden dimenziójára. A bemutatott kutatások veszélyeit figyelembe véve Al Gore az emberi faj hosszú távú érdekeit, a hosszú távú közérdeket figyelembe vevő kritériumrendszer kidolgozását, majd arra támaszkodó biztonsági intézkedések kidolgozását javasolja.³⁹

Fukuyama és Al Gore figyelmeztetése jogos: a közeljövőben az emberi természet, az ember lényének egészét átformálni képes változásoknak nézünk/nézhetünk elébe. A genetikailag módosított növények és állatok megalkotására irányuló erőfeszítések pedig szintén nagyobb dimenziójú, és elsősorban sokkal gyorsabb átalakulással járhatnak, mint a domesztikáció eddigi évezredek alatt kiforrt eredményei.

Teilhard de Chardin sokkal nagyobb időintervallumban gondolkodott, nála a nooszféra kibontakozása földtörténeti korszakokhoz hasonló idejű, s lassú, globális szinten végbemenő társadalmi változások – egységesülés – mellett zajlana. A kialakuló világtársadalom globális tudatossága, szellemisége, így lassan alakítaná a Föld arculatát.⁴⁰

A gond az, hogy nem ez a helyzet.

A kulturális evolúció rendkívüli módon felgyorsult, mind a gazdasági-társadalmi globalizáció, mind a fentebb bemutatott tudományos-technikai tudás tekintetében. A probléma az, hogy az átalakuló életvilág nem várt hatásai egyre jobban kezdik befolyásolni a jövőt, bármilyen sok pozitív eredményt is lehet felmutatni az utóbbi évtizedek fejlődésében.

Ez két területen érzékelhető: egyrészt azokban a globális rendszerkockázatokban, amelyeket Jacques Attali nyomán fentebb már ismertettünk. A kisbolygók becsapódása jelentette veszély kivételével ezek mindegyike a bőség társadalmának környezeti, energetikai, népesedési és szennyezési költségeit fizeti meg most, azzal, hogy a gazdagok nem hajlandók önkorlátozásra és alternatívák keresésére, a világ szegényebbik része pedig el akarja érni a centrumországok fejlettségét, s mindent félretéve szintén gazdasági növekedést hajszol.

A másik terület az a jelenségegyüttes, amelyet nemfertőző betegségeknek, vagy civilizációs betegségeknek hívnak, mint a cukorbetegség, magas vérnyomás, szívelégtelenség, más szív- és érrendszeri rendellenességek, az érlemeszesedés, periférikus keringési zavarok, veseelégtelenség, a tüdő-, gyomor-, mell-, és prosztaták.⁴¹ Mások ezt a sort mentális zavarokkal – például depresszió, neurózis és az alkoholizmus – is kiegészítik.⁴² Ezek a jelenségek a megváltozott és felgyorsult életmód következményeiként jelentek meg, bár a végső okok tisztázása még várat magára. Egyfelől a kevesebb fizikai igénybevétel, az ülőmunka, a bővebb cukor és zsírfogyasztás, a különféle vegyi-, zaj-, és elektronikus szennyezéseknek való kitettség, a stresszes életmód kétségtelenül erős hatást gyakorol a fogyasztói társadalom emberére.

Ugyanakkor – a témával foglalkozó evolúcióbiológusok tetszetős magyarázata szerint – egyes változások a megszaladási jelenségek körébe tartoznak, vagyis amikor bizonyos szelekciós hatások egy tulajdonságot az optimális paraméterein túl megnövelnek, mivel más, ezt ellensúlyozó szelekciós tényezők nem működnek.⁴³ Az ember esetében létrejövő megszaladási jelenségek mögött ökológiai-gazdasági és szociális változások állnak, illetve a preferenciák továbbvitelében a kultúra szerepe a jelentősebb szemben az állatvilágra döntően jellemző genetikai öröklésnél. Ugyanakkor a kultúra szerepe kettős, hiszen maga által később megszalasztott tényező kiválasztásában is sokszor szerepet játszik. Ennek következtében egyrészt nehezebb észlelni az egyénre gyakorolt hatást, másrészt a kontrollálásra is több lehetőség van, bár ez sokszor költséges.⁴⁴

A Csányi Vilmos és Miklósi Ádám vezette szerzőgárda az elhízást, a cukorbetegséget, a prostitúciót, a testképzavarokat és a drogfogyasztást vizsgálja evolúcióbiológiai szempontból. Ennek szellemében a megszaladási jelenségek mögött bizonyos az evolúció so-

rán rögzült cselekvésminták más környezeti kontextusba kerülése állhat, vagyis az emberi törzsféjlődés hosszú ideje alatt a túléléshez szükséges adaptív gyakorlatok mára feleslegessé válása. Mint például a zsírban gazdag ételek fogyasztása, amely korábban, a paleolitikum idején nem okozott elhízást, mert eleve kevesebb volt a bevitt kalória mennyisége. Ma viszont az élelmiszerellátás javulása miatt erre már nincs szükség, de a korábbi gyakorlat nem változott, s ez okozza az elhízást, vagyis egy megszaladási jelenséggel állunk szemben.⁴⁵

A kutatott téma még új, de egyre jobban terjedő jelenségről van szó, amit akár a napi tapasztalat is megerősíthet, elég csak néhány generációt összehasonlítani, vagy a betegségek növekvő számára gondolni. Ebből a szempontból nézve erős korreláció tapasztalható a fogyasztói társadalom kialakulása és a nemfertőző, vagy civilizációs betegségek jelentkezése között mind térben, mind időben. Hogy az élelmiszeriparban alkalmazott – biotechnológiai, génmanipulációs – eljárások milyen mértékben tehetők felelőssé, szintén bizonytalan, de a „zöld forradalom” megnövekedett terméseredményei szintén a természetes folyamatokba való beavatkozás során jöttek létre. Al Gore is kitér az elhízás, a ma vezető halálozási okai egyikének jelenségére, és megállapítja, hogy szoros összefüggés van az amerikai gyorsétteremláncok (benne a gyorsételek, feldolgozott alapanyagok és nagyobb adagok) megjelenése és az elhízás felgyorsulása között.⁴⁶

Vagyis a kulturális evolúciós folyamatok felgyorsulása nem várt eredményeket hoz már most, de ez messze nem Teilhard de Chardin szellemiségének jegyében végbemenő kozmikus és humán evolúció.

A rendszerszintű kockázatok és a civilizációs betegségek ugyanakkor közös gyökérre vezethetők vissza. Tulajdonképpen mindkettő a jelenkor piaci-ipari gazdaságának és fogyasztói társadalmának működése következtében alakult ki, még ha nem is determináltan és szándékosan. Hiszen mindkét jelenségszoport abban a gazdasági-társadalmi rendszerben jelent meg, amely működése során óriási mértékben aknázza ki a természeti erőforrásokat, és a természetes szennyezés-elnyelő folyamatok számára már nem abszolválható módon szennyezi a környezetét, másrészt e társadalom által felgyorsított kulturális evolúció be tud, és be is avatkozik az emberi természetbe.

Mondhatni, a jelenlegi gazdasági-társadalmi-kulturális rendszerben a bioszféra értelmében vett természet és az ember természete egyaránt átalakul, és – minden pozitívum mellett – egyaránt károsodást szenved, s nagyon komoly kihívásoknak néz elébe.

A fenti két tünetegyüttes közötti összefüggés kristálytisztán mutatkozik meg a biodiverzitás csökkenésének újabban felfedezett és igazolt jelenségében. A Földön élő fajok számának gyors csökkenése öt okra vezethető vissza. Ezek az élőhelypusztítás, az invazív fajok megjelenése, a szennyezés, a népesség és a túlvadászás – mondja Edward O. Wilson a fent már említett könyvében.⁴⁷

Ma a két legfontosabb ok az élőhelyek romlása és a klímaváltozás, majd utánuk az idegen fajok beözönlése következik. Látható, hogy mindhárom az ipari-fogyasztói társadalom működése miatt került az élre, de a biodiverzitás csökkenésére ható negyedik faktor, a megnövekedett népesség is a mai világ következménye, melynek lakhatása és élelmiszerrel történő ellátása erős környezetátalakító tevékenységet váltott ki a természetes környezet rovására. A túlvadászás pedig az orvvadászatnak és a keresletnek köszönhetően most is zajlik.

A biodiverzitás csökkenésének üteme ma olyan nagy, amire kevés példa volt a bioszféra története során.⁴⁸ Ha ez a megállapítás további bizonyítékokat nyer, illetve a kiváltó okok közül különösen a felmelegedés tovább fokozódik, akkor bekövetkezhet a hatodik nagy kihalás, a földi élőlények ötven, vagy még ennél is több százalékának elpusztulása.⁴⁹ Ennek következményei beláthatatlanok a bioszféra és az emberi faj szempontjából is.

Elég csak felsorolni a bioszférának a földi élet és az emberiség vonatkozásában nyújtott ún. „ökoszisztéma-szolgáltatásait”, hogy érzékelhető legyen jelenlegi komplexitásának nélkülözhetetlensége: az atmoszféra és az éghajlat szabályozása, az édesvizek tisztítása és fenntartása, a gabona beporzása, a hulladék méregtelenítése és abszorpciója, fűrészáru, takarmány és a fűtőanyag biztosítása.⁵⁰

Az evolúció fogalma Teilhard de Chardin szerint egyre összetettebb entitások kialakulását jelenti. S egyszersmind a tudatosság növekedését is.⁵¹ Bő fél évszázaddal később, Chardin nézeteinek mai követője, Náray-Szabó Gábor az összetettség vagy komplexitás definícióját a differenciálódás és az integráció együttesében érti, vagyis, amikor mind több rész kapcsolódik össze egyre összetettebb és integráltabb egésszé.⁵²

Ez így – véleményünk szerint is – általában, mind a biológiai (komplexebb szervezetek), mind a történelmi-társadalmi (összetettebb társadalmak) rendszerekre igaz lehet. Hiszen láthatólag ez ment végbe a földtörténet és az emberi történelem során. Az így felfogott evolúció egyaránt igazolható a biológiai (a tudat) és a történelmi (a modern társadalmak) fejlődésében is.

De mindkét evolúciós folyamat sebezhető, felválthatja a dezintegráció, az összeomlás, a kipusztulás szakasza.

Vagyis elmondhatjuk, hogy az utóbbi fél évszázadban különösen felgyorsuló GDP-növekedés, tudományos-technológiai fejlődés, valamint a sok területen javuló életszínvonal és életminőség ellenére a társadalmi és a biológiai evolúciót egyaránt veszély fenyegeti.

A világméretű rendszerkockázatok kivédése, a már bekövetkezett krízisek okozta károk enyhítése egyre növekvő költségekkel jár, melyek egy idő után felemészthetik az újabb innovációhoz szükséges anyagi és szellemi erőforrásokat egyaránt. A hatodik tömegkihalás lehetősége egy teljesen megváltozott bioszféra képével fenyeget, a meglévő mesterséges úton történő helyettesítésére, pótlására nincsen lehetőség, védelme egy globális környezeti etikát és a még megmaradt ökoszisztémák megóvásához kidolgozott stratégia kivitelezését kívánja – mondja Edward O. Wilson.⁵³

A helyzetet súlyosbíthatja, hogy a rendszerelméletből ismert ún. pozitív visszacsatolási hurkok jelenhetnek meg mind a környezet, mind a társadalmi alrendszerek esetében, vagyis, amikor az ok-okozati változások láncolata a válaszreakciókon keresztül öngerjesztő változást hoz létre, mégpedig a kiindulási állapot változásával megegyezően.⁵⁴ Ezért a krízisek következményei egymást akár súlyosíthatják is. Ennek következtében viszont a politikum figyelme is egyre inkább a rövid távú megoldásokra fog fókuszálni, hiszen egyre újabb és újabb krízishelyzetek teremtnének. Ráadásul a komplex problémák iránti érzékenységet csökkenti az is, hogy az ember az evolúciója során túlnyomórészt kis csoportokban élt, behatárolt perspektívájú megoldásokban gondolkodott. Ez az evolúciós öröksége.⁵⁵ A globális rendszerszintű kockázatok korában ez többé már nem elegendő.

A tarthatatlan helyzet miatt az egyszerű megoldást ígérő radikalizmusok is megerősödhetnek. Vagy a meglévő eredményeket és jövőbeli fejlesztéseket egy teljesen szűk csoport sajátítja ki. Vagy a tehetetlenségből fakadó beletörődés, fatalizmus és apátia válhat általánossá.

A fenti fejlemények oka a változások, beavatkozások gyorsaságában, a természetes korlátok tudomásul nem vételében rejlik, amely egyre inkább megnehezíti a megváltozott körülményekhez való adaptációt, mind az emberiség, mind a többi élőlény számára. A kiutat minden bizonnyal a fent említett szerzők megoldási javaslatjai jelenthetik: a megfelelő szakpolitikák alkalmazása, a hosszú távra tervezés és az értékrendszerek megváltoztatása, a biotechnológiai forradalom viszonylatában a politikai és intézményi kontroll biztosítása,

valamint biztonsági intézkedések kidolgozása, egyszóval egy egyetemes környezetvédelmi etika gyakorlati megvalósítása a jelen világban. És – tegyük hozzá – a társadalmi tőke megőrzése, a közpolitika átalakítása a fentiek tekintetbevételével. De Teilhard de Chardin gondolatai – a spiritualitásukat is elfogadva – sem vesztek az erejükből: a fejlődés, a komplexitás folytatása csak a tudatnövekedés és a kölcsönös egységesülés, vagyis kooperatív szellemi megújulás eredményeként lehetséges.

A negatív változások egyre inkább felgyorsultak. Egyre jobban beigazolódik az a figyelmeztetések, amelyek kritikus vonalak hamarosan bekövetkező átlépéséről szólnak. A jelen világ társadalmi-gazdasági-kulturális berendezkedésének működése fenntarthatatlan, az emberi és biológiai evolúció krízise egyre inkább szembetűnő. Csak kevés idő maradt a cselekvésre.

JEGYZETEK

- 1 Jacques Attali: *Ki kormányozza holnap a világot?* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012.
- 2 I. m. 328–336. o.
- 3 I. m. 337–346. o.
- 4 Donella Meadows – Jörgen Randers – Dennis Meadows: *A növekedés határai – harminc év múltán*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2005.
- 5 Jared Diamond: *Összeomlás – Tanulságok a társadalmak továbbéléséhez*, Typotex, Budapest, 2007.
- 6 Donella Meadows – Jörgen Randers – Dennis Meadows: i. m. 142–187. és 207–252. o.
- 7 Jared Diamond: i. m. 13–26. és 469–506. o.
- 8 I. m. 405–425. o., valamint: Takács-Sánta András: *Bioszféra-átalakításunk nagy ugrásai*, L'Harmattan Kiadó, 2008. 61–83. o.
- 9 Pierre Teilhard de Chardin: *Az emberi jelenség*, Gondolat Kiadó, 1980.
- 10 I. m. 39–49. o.
- 11 I. m. 53–96. o.
- 12 I. m. 99–200. o.
- 13 I. m. 203–289. o.
- 14 I. m. 214–216. és 293–358. o.
- 15 I. m. 314–358. o.
- 16 Edward O. Wilson: *Az élet jövője*, Akkord, 2006. 180. o.
- 17 Borsos Béla: *Azok a bizonyos könnyű léptek*, L'Harmattan Kiadó, 2003. 82. o. Kiemelés tőle.
- 18 Teilhard de Chardin: i. m. 273. o. Kiemelés tőle.
- 19 I. m. 264–313. o.
- 20 I. m. 293–358. o.
- 21 I. m. 309. o. Kiemelés tőle.
- 22 Francis Fukuyama: *Poszthumán jövődönk – A biotechnológiai forradalom következményei*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003. 9–117. o.
- 23 I. m. 9–143. o.
- 24 I. m. 119–200. o.
- 25 I. m. 142. o.
- 26 I. m. 178., valamint 177–200. o.
- 27 I. m. 178–181. és 190–194. o.
- 28 I. m. 201–291. o.
- 29 Al Gore: *A jövő – A globális változás hat mozgatórugója*, HVG Könyvek, 2013.
- 30 I. m. 221–301. o.
- 31 I. m. 221. o.
- 32 I. m. 221. o.
- 33 I. m. 56. 74. 225. 234. és 259. o.
- 34 I. m. 229–254. o.
- 35 I. m. 255–261. o.
- 36 I. m. 261–276. o.
- 37 I. m. 278–282. o.
- 38 I. m. 284–301. o.
- 39 I. m. 408. o.
- 40 Teilhard de Chardin: i. m. 238. és 314–315. o.
- 41 Jared Diamond: *A világ tegnapig – Mit tanulhatunk a régi társadalmaktól?* Typotex, 2013. 337–368. o.
- 42 Pikó Bettina: *Lelki egészség a modern társadalomban*, Akadémia Kiadó, 2005. 12–66. o.
- 43 Csányi Vilmos – Miklósi Ádám szerk.: *Fékevesztett evolúció – Megszaladási jelenségek az emberi evolúcióban*, Typotex, Budapest, 2010. 11–21. o.
- 44 I. m. 41–59. o.
- 45 I. m. 15–18. és 61–160. o.
- 46 Al Gore: i. m. 173–175. o.
- 47 Edward O. Wilson: i. m. 83–85. o.
- 48 I. m. 140–144. o.
- 49 I. m. 143–144. o., valamint: Andreas Malm: *Hamarosan túl késő lesz... – avagy a klímaváltozás árnyékában*, L'Harmattan, 2012. 250–273. o.
- 50 Edward O. Wilson: i. m. 148. o.
- 51 Teilhard de Chardin: i. m. 300–303. és 368–380. o.
- 52 Náray-Szabó Gábor: *Fenntartható a fejlődés?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006. 9–72. o.
- 53 Edward O. Wilson: i. m. 176–177. és 200–249. o.
- 54 Donella Meadows – Jörgen Randers – Dennis Meadows: i. m. 38–69. és 153–159. o., valamint: Andreas Malm: i. m. 126–130. o.
- 55 Edward O. Wilson: i. m. 72–73. o.

A fenntartható versenyképesség-növelés kormányzati feladatai

Korunk egyre gyakrabban vitatott kérdése a kormányzás minőségének mérhetősége, a „jó kormányzás” jellemzőinek leírhatósága, megfoghatósága. Különösen nagyok a nézetkülönbségek a tekintetben, hogy hogyan tudja befolyásolni egy kormány az ország versenyképességét. Egyrészt azért, mert ez nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy ki milyen szerepet szán egyáltalán az államnak, illetve a kormányoknak. Rothstein (2011) kutatásai például azt bizonyítják, hogy a kormányzati képességek jelentősen befolyásolják a fenntartható, azaz hosszú távú versenyképességet. Ezzel kapcsolatban eldöntendő kérdés, hogy mely kormányzati képességek hathatnak a leginkább a versenyképességre. A következő kérdés viszont nyilvánvalóan az, hogy mit is értünk versenyképességen, illetve mi az a fenntartható versenyképesség. A versenyképesség általánosan elfogadott fogalma a mai napig nem kristályosodott ki. Vannak például olyan nézetek, amelyek szerint a versenyképesség nem is értelmezhető egy ország szintjén, mivel az üzleti, vállalati fogalom. Ezen a véleményen van például a Nobel-díjas amerikai közgazdász, Paul Krugman (2014). A versenyképesség kutatások területén vezető műhelynek számító IMD (Institute for Management Development, Lausanne, Svájc) viszont többféle definíciót használ a versenyképességre. A legegyszerűbb, amely csak a gazdasági szempontokat veszi figyelembe, így hangzik: A versenyképesség egy ország azon képessége, hogy a GDP/fő mutatóval mért gazdasági növekedést magas szinten tudja tartani.

Egy másik definíció szerint a versenyképesség azt mutatja meg, hogy mennyire képes egy ország valamennyi rendelkezésére álló erőforrást és képességet úgy hasznosítani, hogy azzal egyben folyamatosan javítani tudja lakossága jóllétét.

Egy további definíció pedig, amely elsősorban az OECD párizsi szervezet kutatásaira támaszkodik, így hangzik: a versenyképesség azt méri, hogy tisztességes piaci viszonyok mellett milyen mértékben képes egy nemzet olyan értéket tartalmazó termékeket és szolgáltatásokat előállítani és a nemzetközi piacokon értékesíteni, amelyek segítségével fenn tudja tartani és hosszabb távon fenntartható módon javítani tudja lakossága életszínvonalát.

A definíciók közös elemeit így foglalhatjuk össze:

- minél inkább képes egy nemzet nagy hozzáadott értéket tartalmazó termékek és szolgáltatások létrehozására, előállítására és értékesítésére, annál inkább képes versenyképessége javítására
- ehhez erőforrásait és képességeit hatékonyan kell hasznosítania
- a versenyképesség javulásának meg kell mutatkoznia a lakosság életszínvonalának és jóllétének emelkedésében.

A felsoroltakból következik, hogy a „jó kormányzás” jellemzője kell hogy legyen az, hogy képes a versenyképesség javítását biztosító fejlesztési célokat kitűzni, és olyan programokat kidolgozni, valamint hatékonyan megvalósítani, amelyek a **nemzeti erőforrásokat** és képességeket takarékosan és fenntartható módon hasznosítják.

De mit is értünk fenntarthatóságon? A fenntarthatóság már könnyebben értelmezhető, hiszen nyilvánvalóan arra utal, hogy a versenyképességről hosszabb távon célszerű gondolkodni akkor, amikor a mai döntéseket meghozzuk. Ez például azt is jelenti, hogy nem támogatunk olyan programokat, amelyek csupán pénzben, GDP-ben megjelenő mai,

rövidtávú eredményeket hoznak, viszont például a természeti környezet károsításával járnak, vagy a meglévő erőforrások, beleérve az embereket is, kizsákmányoló jellegű hasznosítására épülnek. Erre a témára később még visszatérünk.

(A versenypéPésség megfogalmazását érdekek is befolyásolják) De miért is nehéz a versenypéPésségre egy mindenki által elfogadható értelmezést adni?

Ennek egyik oka, hogy a versenypéPésséget különböző szempontok szerint lehet vizsgálni. Nyilván más szempontból elemzi egy ország versenypéPésségi helyzetét egy ott működő, vagy éppen ott megtelepedni akaró külföldi vállalkozás, és más kell hogy legyen a szempontrendszer egy nemzeti kormánynak. A cégek profit maximalizálásra törekcsenek, amit úgy érnek el, hogy költségeiket próbálják a lehető legjobb leszorítani. Költségmegtakarítást jelentenek az alacsony bérek, az állam által részben vagy teljesen finanszírozott cégen belüli képzési programok, vagy a kutatás-fejlesztési költségekhez és a munkahelyteremtéshez való állami hozzájárulás. Másrészről az adókedvezmények közvetlenül növelik a cégek nyereségét. A cégek működése szempontjából az az ország tűnik ezért optimális telephelynek, ahol a lehető legnagyobb költségcsökkentő és nyereségnövelő kedvezményekre tehetnek szert. A kérdés viszont az, hogy növelik-e ezzel annak az országnak a versenypéPésséget, ahol működnek? Nyilvánvalóan nem. Hiszen az alacsony bérek alacsony életszínvonalat és életminőséget tesznek csak lehetővé. Az alacsony bérek adóterheiből kevesebb állami bevétel képződik, és a cégeknek adott kedvezmények is hiányoznak a költségvetésből. Így kevesebb forrás jut arra, hogy például a tudásba és az egészségbe be tudjon ruházni egy kormány. Pedig éppen ezzel növelné a nemzeti versenypéPésség javítás jövőbeli esélyeit. De megemlíthetnénk a Volkswagen csoport ügyét is. Az elkövetett csalással csökkentette költségeit, azaz javította rövidtávú versenypéPésségét, viszont a káros kibocsátás magasabb szintje miatt ártott a környezetnek, aminek például egészségi hatásai lehetnek, ami viszont a nemzetállamoknak jelent többletkiadásokat.

Az elmondottak alapján célszerű kétféle versenypéPésségi szemléletet megkülönböztetni: a nemzetközit és a nemzetit. A nemzetközi versenypéPésség szemléletét jól érzékelteti az IMD legfrissebb versenypéPésségi tanulmánya (2015), amely szerint Magyarország legfőbb versenypéPésségi előnye a külföldi befektetők szempontjából a jó tudásszinthez és munkakultúrához képest olcsó munkaerő, illetve a különböző támogatások és kedvezmények magas szintje. Ez a cégek érdekeit képviselő tipikus költségcsökkentő és profitmaximáló szemlélet. De hogyan mérjük akkor a nemzeti versenypéPésséget? A nemzeti versenypéPésséggel kapcsolatban a következő szempontokat emelhetnénk ki:

- mennyire képes egy ország takarékosan, eredményesen és egyben fenntartható módon hasznosítani a rendelkezésére álló erőforrásokat, közöttük a tudást és a képességeket
- mennyire tudja javítani a lakosság életszínvonalát és életminőségét
- mennyire képes olyan gazdasági szerkezetet létrehozni, amelyben jelentős a nagy hozzáadott érték és ezzel jó munkahelyeket teremtő cégek aránya
- mennyire képes folyamatosan erősíteni a rendelkezésére álló erőforrásokat, emelni az ország tudásszintjét és javítani egészségi állapotát.

Látható tehát, hogy a nemzeti és nemzetközi versenypéPésség javítási célok egymással összeütközésbe kerülhetnek egy ország esetén akkor, ha a tőkebefektetések célja elsősorban a költségek minimalizálása, míg a kormány célja a társadalmi fejlődés, az életszínvonal és életminőség javítása. Hiszen az alacsony bérral nem lehet életszínvonalat és életminőséget javítani. Az olcsó bérral és állami támogatásokra rátelepülő összeszerelő tevékenység pedig nem teszi lehetővé, hogy gazdaság szerkezetén belül növekedjen a nagy hozzáadott érték

előállítást képviselő tevékenységek aránya. Érdemes itt visszatérni a fenntarthatóság kérdésére is. A nemzetközi versenyképesség-növelés figyelmének központjában ugyanis jellemzően a mai eredmények, a jelen profitok maximalása van, miközben a nemzeti szemléletű versenyképesség esetén a jövővel való törődés, a fenntarthatóság is kulcskérdés.

(Fenntartható versenyképesség) Miért kell egyáltalán foglalkozni a fenntartható versenyképességgel? Sokféle versenyképességi index és rangsor létezik, közöttük a legismertebb és elismertebb az IMD (2015) és a WEF (2014) rangsor. Ezeknek azonban közös gyenge pontja, hogy rövidtávon értékelik az országok eredményeit. Továbbá – fontosság tekintetében – nem tesznek különbséget a versenyképesség elemzésénél a szigorúan pénzügyi adatok, illetve azon adatok között, amelyek bár mai döntések eredményei – mint például az egészségügyre és az oktatásra szánt összegek –, de a jövő versenyképességét alapozzák meg. A pénzügyi adatok a múltban hozott döntések mai következményeit mutatják meg, ezért a fenntarthatóságról semmit nem mondanak. A fenntarthatóság viszont a jövőről, a folyamatos és kiegyensúlyozott fejlődésről szól. Ezt jól szemlélteti egy érdekes elemzés is, amelynek középpontjában egy átfogó és jövő-orientált fenntartható versenyképességi index megtervezése és kiszámítása van. A kutatást a SolAbility dél-koreai kutatócsoport készítette 2013-ban. A kutatók definíciója szerint a fenntartható versenyképesség egy nemzet azon képessége, hogy a jelenlegi generációk szükségleteit úgy elégítse ki, hogy közben fenntartja vagy növeli is annak valószínűségét, hogy az ország eredményessége a jövőben is fennmaradjon. Ennek fontos feltétele a természeti és társadalmi tőkével való gondos gazdálkodás. A fenntartható versenyképesség mérését négy fontos terület vizsgálatára építették:

- a természeti tőke rendelkezésre állása, illetve kimerítettsége
- az erőforrások jelenlegi használatának hatékonysága és a keletkező hulladék/szemét kezelésének hatékonysága
- a tudás és innováció fenntarthatósága (iskolák színvonala, innovációs képességek megőrzése, beruházás a humán tőkébe, korrupció szintje)
- társadalmi kohézió (egészségügy helyzete, egyenlőség, közszolgálat minősége, bűnözés, demokrácia, szabadságjogok).

A vizsgált mutatók alapján képzett fenntartható versenyképességi rangsorban a vizsgált 176 ország között Magyarország a 29. Az élen Dánia, Svédország, Finnország, Norvégia és Svájc van. Megelőz bennünket: Szlovénia, Csehország, Észtország, Litvánia. Mögöttünk van: Lengyelország, Románia, Szlovákia, Lettország, Bulgária.

A kutatók felhívják a figyelmet arra, hogy fenntarthatóság szempontjából a skandináv államok vannak a legjobb helyzetben. Ennek elsősorban az az oka, hogy sokat tesznek a jövő érdekében a képzés, továbbképzés és az innováció területén, továbbá, hogy erős a társadalmi tőke, a bizalom szintje, ezért a társadalom képes „együtt mozogni” az elérendő célok érdekében. Ehhez kapcsolódva érdekes képet kapunk akkor, ha a versenyképességet inkább a múlt és jelen adatai alapján vizsgáló WEF – Világgazdasági Fórum országlistáját (2014) összehasonlítjuk a fenntartható fejlődési index alapján készült listával (SolAbility lista). Nézzünk néhány példát! Az USA a WEF-listán a 7., Nagy-Britannia a 8., Kína pedig a 29. Ugyanakkor a SolAbility listán az USA a 27., Nagy-Britannia a 25. és Kína a 38. Ez azt mutatja, hogy a WEF-kutatás nagyobb hangsúlyt fektet a versenyképesség megítélésénél a gazdasági mutatókra, mint például a gazdasági növekedésre, és kevésbé foglalkozik azzal, hogy ezeket a mai eredményeket milyen, esetleg a jövőbeli versenyképesség esélyeit rontó módon érik el. Például a mai versenyképesség szerinti megítélésnél nem hátrány, ha az jelentős energiafelhasználással vagy esetleg környezetszennyezéssel jár együtt. A SolAbility kutatásnak viszont, mint korábban láttuk, az egyik alappillére a

természeti erőforrások állapota, illetve kihasználásának intenzitása. Minél intenzívebb a természeti erőforrások, azokon belül is az úgynevezett fosszilis, vagyis nem megújuló erőforrások kihasználása, annál rosszabb lesz az ország pozíciója a fenntartható versenyképességi index szerinti listán. Hasonlóképpen nagy hangsúlyt kapnak a SolAbility kutatásban a mai beruházások a jövőbe: például az iskolák minősége, a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése, a társadalmi tőke erősítése és általában a közszolgáltatások minőségének javítása. Ezek a tényezők mai szemmel költséget jelentenek, de a fenntartható fejlődés és versenyképesség szempontjából nézve beruházások a jövőbe.

A SolAbility listán például Dánia, amely sokat ruház be az alternatív energiatermelésbe és hasznosításba, valamint az oktatásba, az első helyen van, miközben a WEF-listán csak a 12. Norvégia a SolAbility listán a 4., a WEF-en a 15. Érdekes példa Szlovénia is, 16., illetve 56. pozíciójával.

Jegyezzük meg, hogy a fenntartható versenyképességre való figyelés elsősorban azért nemzeti érdek, mert a cégek általában rövidtávon profitot maximalizálnak, és nem törődnek tevékenységeik úgynevezett externáliáival, vagyis olyan külső hatásaival, amelyek költségeit nem ők, hanem a társadalom fizeti meg. Ilyenek lehetnek például a környezetre gyakorolt negatív hatások, vagy az embereket túlhajtó menedzsment gyakorlatok. Különösen szembeszökő ez a szemléletbeli különbség akkor, amikor egy cég éppen azért létesít egy országban telephelyet, mert ott olyan kevésbé környezetbarát technológiát is alkalmazhat, amelyet otthon már nem. Példa lehet erre a cianos technológiával történő aranykitermelés. De az is, ha a leginkább energiaintenzív tevékenységeit helyezi ki másik országba, lehetőséget teremtve ezzel arra, hogy saját országában be lehessen zárni például az atomerőműveket, és át lehessen állni a megújuló energiatermelésre és hasznosításra. Ilyen energiaigényes tevékenység például az összeszerelés. Éppen ezért a környezeti fenntarthatóság, a környezetvédelem érdekei területén mutatható ki a leginkább a nemzeti és a nemzetközi érdek, vagyis a nemzeti és a nemzetközi versenyképesség tartalmi különbsége. Az IMD svájci versenyképesség-kutató (2015) például a cégek szempontjából negatívumként értékeli a környezetvédelmet, mert a környezetvédelem, a környezetbarát technológiák alkalmazása drágább lehet, így – ahogy az IMD kutatói fogalmaznak – ezek alkalmazása ronthatja a cégek versenyképességét. Említhetnénk ismét a Volkswagen-ügyet is. De arra is emlékezhetünk, hogy már hányszor fordult elő nálunk, hogy cégek mulasztásai miatt, jelentős halpusztulás történt folyóinkon, ami arra utal, hogy nálunk kevésbé veszik figyelembe a cégek a fenntarthatósági szempontokat. Nyilván ezt azért tehetik meg, mert nem jár számukra különlegesen nagy költséggel az általuk előidézett halpusztulás. Helyette a cégek által okozott ilyen negatív externáliáknak a költségét a társadalom fizeti meg. Az IMD egy másik mutatója rá is világít erre a tényre. Annak a mutatónak a tekintetében ugyanis, hogy a Magyarországon működő cégek számára mennyire fontos a fenntarthatóság, a vizsgált 61 ország között az 59.-ek vagyunk. A környezet szennyezettsége tekintetében sem túl jó a pozíciónk, a 35. hely a miénk. Szentén rossz a helyezésünk a szén-dioxid-kibocsátás intenzitása (37.), a megújuló energia használata (38.), és a környezetbarát technológiák alkalmazása (56.) tekintetében. A már említett SolAbility fenntartható versenyképesség rangsorban a 29.-ek vagyunk. Megelőz bennünket például Szlovénia (16.), Csehország (17.), Észtország (18.) és Litvánia (23.) is.

(A fenntartható versenyképesség és a jó kormányzás) Az eddigiekből már leszűrhetjük azt a következtetést, hogy a fenntartható versenyképesség biztosítása rendszerszemléletű és jövőorientált gondolkodást kíván. Az ország úgynevezett „nemzetközi versenyképessége” pedig mai, rövidtávú kérdés, és leginkább a cégek profittermelési szándékával kapcsolható össze. A fenntarthatóság viszont nemzeti érdek, összefügg az emberek jóllétével és

életminőségével, azaz a nemzeti versenyképességhez kapcsolható fogalom. Javításához tudatos és jövőorientált mai döntésekre van szükség, amelyek kormányzati felelősséget és kormányzati képességeket is igényelnek. De mit is értünk kormányzati képességeken? A kormányzati képességek általában magukban foglalják a jó célkitűzést és döntéshozatalt, valamint a hatékony megvalósítást. A menedzsment irodalom ezt így fogalmazza meg: jót és jól kell tenni.¹ Rothstein (2011) például kutatásokkal igazolja, hogy a jó minőségű kormányzás, amely jó gazdaságpolitikai célokat tűz ki, és azokat takarékosan, korrupció- és bürokráciamentesen hajtja végre, javítja a gazdasági növekedés és a versenyképesség-javulás esélyeit.

A kormányzati képességeket egyes szerzők összefüggésbe hozzák a modern államok problémamegoldó képességével. Lodge és Wegrich (2014) a problémamegoldó képességet kormányzati képességekre és adminisztratív képességekre bontja. A kormányzati képességek között fontos a tervezési, stratégiaalkotási képesség. Az adminisztratív képességek közé pedig a stratégia megvalósításának, ennek során a szükséges koordinációk és szabályozás elvégzésének képességét sorolja. A stratégiaalkotó képességre példa lehet az Egyesült Arab Emírátsok (UAE) példája. Az UAE nemzeti stratégiája így kezdődik:² 2021-re a világ legjobb országai közé szeretnénk kerülni. Ez konkrétan azt jelenti, hogy az UAE jövőképe egy olyan erős és biztonságos közösség létrehozása, amelynek versenyképes és a válságoknak ellenálló gazdasága tudásra, innovativitás és egy összetartó társadalomra épít, és mindezek következtében az egészséges környezetben élő lakosságának a lehető legmagasabb életszínvonalat, hosszú és egészséges életet tud biztosítani. A jövőkép elérésének legfontosabb feltétele az, hogy az emberek maximálisan kifejleszthessék és hasznosíthassák képességeiket. Ezért az állam támogatja a minőségi oktatást és a vállalkozást.

Ez a stratégia tartalmaz egy világos jövőképet, vagyis azt, hogy hová akar az UAE eljutni 2021-re, illetve azt is kifejti, hogy milyen úton-módon: tudásra, képességekre, közösségépítésre támaszkodva. A stratégia és a jövőkép természetesen csak terv. A megvalósításához jó kormányzati képességekre van szükség: például adminisztrációs, koordinációs, szabályozó képességekre. Rothstein (2011) a kormányzati képességek együttesét a kormányzás minőségének tekinti, és fontos elemének tartja a társadalmi érdekek megfelelő kezelését, amelyeket az 1. táblázat szerint csoportosít. E szerint léteznek egyrészt állami és csoportértékek, másrészt üzleti és magán lobbierdekek. Az állami működés akkor tud a leginkább hozzájárulni a versenyképesség javulásához, ha minél átláthatóbb, és mindenkire egyformán érvényes rendszereket, szabályokat és jogrendszert működtet, vagyis kevés teret enged – az általánostól eltérő lehetőségek, kedvezmények kínálásával – a csoport-érdekeknek.

Mindenki	„Az állam”: Aszabályokés jogokmindenkire egyformán érvényesek. Az államjóműködését minden állampolgár érzékeli	„A piac”: A piacon elfogadható az önérdék, de az állam korrekt módon, minden szereplő számára egyforma eséllyel szabályozza a piacot (piacra lépés, monopólium). „Az állam szabályozási képessége”
Kevesek	„Csoport”: Az állami működés eredményeinek kedvezményezettibizonyos csoportok (családikapcsolatok, baráti körök, üzleti kapcsolatrendszerek)	„Egyéni érdekérvényesítő szervezetek”: Egyéni érdekérvényesítésre jönnek létre, szabályok betartásával működnek (lobbicsoportok, világos értékrenddel).

Forrás: Bo Rothstein (2011): The Quality of Governance

Másrészt jól kezeli a jogos piaci érdekeket, azaz egyforma esélyeket biztosító módon szabályozza a piaci viszonyokat. Végül teret enged az egyéni érdekérvényesítő lobbizás és egyéb szervezeteknek, de ezt egyenlő érvényű és világos szabályok mentén teszi. Minél jobban sikerül ezeket az érdeket kezelni, annál hatékonyabban képes az állam hozzájárulni a versenyképesség javulásához, illetve a nemzeti és nemzetközi versenyképesség összehangolásához. A kivételek, az egyenlőtlen feltételek eltérése, a korrupció megjelenése viszont rombolja a versenyképesség-javulás esélyeit. Az alacsony szintű korrupció fontosságára külön is felhívják a kutatók a figyelmet, ugyanis a vizsgált országok különböző adatainak összehasonlítása során kétféle okozati láncot is felfedeztek. Egyrészt azt tapasztalták, hogy a korrupció magas szintje általános bizalmatlanságot okoz a társadalomban, ami gyengíti a társadalmi tőkét, amelynek gyengése pedig rossz hatással van az egészségi állapotra. Más oldalról közelítve az összefüggésrendszert, a korrupció, nem megbízható környezet miatt az emberek szubjektív jóllét érzése romlik, ami miatt boldogtalanok. A boldogtalanok pedig szintén rossz hatással van az egészségre. Az emberek egészségi állapota viszont a fenntartható fejlődés és versenyképesség egyik alapfeltétele. A kormányzati képességek, a kormányzás minősége és a fenntartható versenyképesség kapcsolatrendszerében ki kell térni a társadalmi hatásokra is.

Schiffbauer (2010) ezért kiterjeszti megfigyeléseit a társadalomra is, és azt mondja, hogy minél jobb minőségű egy országban a kormányzás, a lakosság annál nagyobb része elégedett az életével, és annál hosszabb az egészségesen eltöltött várható élettartam. Ez pedig fontos a fenntartható fejlődéshez, versenyképességhez. Ehhez a gondolathoz kapcsolódva Holmberg (2007) kidolgozza a „jó társadalom mutatót”, amely három társadalmi jellemzőt vizsgál: a csecsemőhalandóságot, a várható élettartamot és a társadalmi tőke erősségét. Azt állítja, hogy az a jó társadalom, amelyben a megszületett csecsemők minél nagyobb arányban maradnak életben, a felnőttek megöregedhetnek, mielőtt meghalnának, és a két időszak – a csecsemőkor és az időskor között – megelégedettek lehetnek az életükkel. A megelégedettséghez, többek között, az járul hozzá, hogy összetartó társadalomban élhetnek. Holmberg ki is számítja 71 országra, 2002–2003. évi adatok alapján, a három mutató és az együttes „jó társadalom mutató” értékét. A születéskor várható élettartam tekintetében, a 72,4 évvel, Magyarország a 39. Kettő kivételével előttünk van minden környező ország: Szlovéniában 75,9, Csehországban 75,3, Lengyelországban 74,5, Horvátországban 73,8, Szlovákiában 73,3, Szerbiában 72,7 a mutató értéke. Csak Bulgáriában és Romániában alacsonyabb az érték, 71,9 és 70,0.

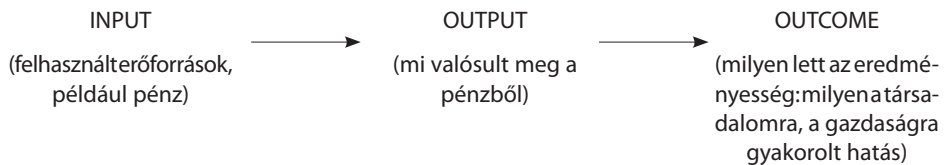
A listát Svájc és Svédország vezeti 80,3, illetve 79,9 évvel. De Ausztria is jó pozícióban van: 78,8 évével a nyolcadik. A csecsemőhalandóság területén a 7,7-es értékkel a 28.-ak vagyunk. (1000 élve születő csecsemőre jutó egy éven belüli halálozási szám). E tekintetben is megelőz bennünket Csehország (3,9), Szlovénia (4,0), Ausztria (4,5), Lengyelország (6,0) és Szlovákia (7,0). Az étellel való megelégedettség tekintetében a legrosszabb a helyezésünk, a 49. vagyunk. Csak Bulgáriát és Romániát sikerült magunk mögé utasítanunk a környező országok közül.

A három mutatóból szerkesztett „jó társadalom mutató” alapján a 34. helyre kerültünk. A listát Izland, Svédország, Svájc, Norvégia, Finnország és Ausztria vezeti. A szlovének a 17., a csehek a 18., a lengyelek a 30., a horvátok a 31. és a szlovákok a 33. helyen vannak.

Holmberg Rothsteinnel (2014) együtt megismételte a vizsgálatot 2014-ben, 149 országra 2011–13-as adatokkal. A lista élén nem sok változás történt. Vezeti a rangsort Svédország, Izland, Norvégia, Svájc és Finnország. Magyarország a 62. Továbbra is előttünk van Ausztria (11.), Szlovénia (24.), Csehország (26.), Lengyelország (36.), Horvátország (37.), Szlovákia (41.). Közvetlen szomszédságunkban Lettország (61.),

Szerbia (63.) és Törökország (64.) van. A kutatók további érdekes vizsgálatokat is végeztek. Megnézték, hogy különböző pénzügyi és egyéb mutatók alakulása, illetve a „jó állam mutató” értéke között kimutatható-e összefüggés, és ha igen, az mennyire szoros. Azt találták, hogy például az egészségügyre fordított kiadások kevésbé vannak szoros kapcsolatban a „jó állam” mutatóval, mint például a társadalmi tőke erőssége, ami viszont erősen összefügg a kormányzás minőségével. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy az egészségügyre fordított összeg egészségre gyakorolt hatása nemcsak az összeg nagyságáról, hanem annak okos, hatékony és takarékos hasznosításától is függ. A társadalmi tőke pedig jellemzi a társadalom lelki egészségét, a bizalom és együttműködés szintjét, ami hatással van arra, hogy jól érzik-e magukat az emberek, megelégedettek-e az életükkel. A társadalmi tőkével kapcsolatos kutatások bizonyítják, hogy a bizalom szintje egy adott társadalomban összefügg a gazdasági sikerrel. A társadalmi tőkét a kormányzás például jól és igazságosan, polgárbarát módon működő intézményrendszerrel, mindenkire egyformán vonatkozó szabályokkal, alacsony szintű korrupcióval tudja erősíteni.

De fontos a társadalmi tőke szempontjából a kormányzás hatékonysága is, amelyet például azzal mérhetünk, hogy az egyes – jó vagy kevésbé jó – projektekre szánt összegeket milyen takarékosan és mekkora eredménnyel költjük el. Ezzel kapcsolatban egyébként nálunk komoly szemléletváltásra is szükség lenne. Hiszen ma a „jó kormányzati munkát” a kommunikációban éppen azzal jellemzik, hogy milyen sok pénzt költött a kormány egy adott témára. Naponta halljuk, hogy ennyi és ennyi milliárdból vagy milliárdból valósult meg egy út vagy történt egy kórház felújítása ahelyett, hogy azt hallanánk, hogy milyen kevésbé került. A hatékonyságot jól lehet szemléltetni az alábbi összefüggéssel:

Példa lehet erre a cigányok felzárkóztatása, mint fontos állami program is. Ha összehasonlítjuk az erre a programra eddig elköltött összes állami és egyéb forrást az elért eredménnyel, akkor lemérhetjük, hogy milyen hatékonyságú volt ez a projekt. Ugyanis kevés azt értékelni, hogy a forrásokat (input) milyen konkrét formákban (output) költötték el azok, akik azokat megkapták. Hatékonyságról és eredményességről csak akkor beszélhetünk, ha a kitűzött célokat sikerült elérni és a társadalmi hatások, változások be is következtek: vagyis jelentős előrelépés történt a felzárkózás területén. Ellenkező esetben a társadalom pocsékolást, esetenként korrupciót érzékel, ami rossz hatással van a bizalomra, azaz a társadalmi tőkére.

(A kormányzati képességek és az innováció) Térjünk most vissza a fenntarthatóság szempontjából kiemelkedően fontos kérdésre, vagyis arra, hogy mivel versenyzünk ma, és mit kellene tennünk azért, hogy a lakosság életszínvonalát és életminőségét folyamatosan javítsa, a „jó államot” erősítő módon növeljük nemzeti versenyképességünket. Az alapkérdés e tekintetben az, hogy hogyan lehetne áttérni az olcsósággal való versenyzésről, amely elsősorban cégérdek, az innovációval való versenyzésre, amely nemzeti és társadalmi érdek, és ahogyan azt a SolAbility kutatásban is láthattuk, egyben a fenntartható versenyképesség fontos feltétele is.

A francia INSEAD Vezetőképző és partnerei (2015) által kifejlesztett globális innovációs indexet meghatározó tényezők között vezető helyen van az állam innovációt bátorító, illetve az innováció korlátait elmozdító tevékenysége. Ezért vizsgálják például a szabályozórendszerek működését, az állami működés hatását az üzleti környezetre, és az oktatásba-kutatásba történő állami befektetések mértékét. 2015-ben 141 ország innovációs teljesítményét elemezték 79 mutató segítségével. Magyarország a vizsgált államok között a 35. helyre került. Ausztria a 18., Észtország a 23., Csehország a 24. Tehát mi a középmezőnyben vagyunk. Ez nyilvánvalóan nem elég ahhoz, hogy innovációval versenyezzünk. A kutatók gyakran mutatnak rá arra, hogy mi keveset költünk K+F-re, vagyis kutatás-fejlesztésre. Sőt, a céljaink sem túl ambíciózusak e területen. Hiszen amíg az EU 2020-ra azt tervezi, hogy a GDP-hez mért K+F kiadásoknak EU átlagban el kell érniük a 3%-ot, mi, a nemzeti célrendszerben megelégszünk az 1,8%-kal. Ez az EU-s átlag 60%-a. 2012-ben is az akkori EU-s átlag 60%-át költöttük K+F-re. Tehát 2020-ig sem fogjuk a köztünk és az EU-s átlag közötti szakadékot szűkíteni. De meg lehet-e ítélni egy ország innovációs teljesítményét abból, hogy mennyit költ K+F-re? Nyilvánvalóan nem. Egyrészt azért nem, mert a sok pénzt is el lehet rossz célokra költeni, illetve azért sem, mert a K+F nem egyenlő az innovációval. Vizsgáljuk meg ezt a két kérdést kissé részletesebben! Mi is az innováció, illetve mi a különbség a K+F és az innováció között? Sokak fejében az innováció még mindig kutatás-fejlesztésként jelenik meg. Az innováció azonban ennél tágabb fogalom. Beletartozik nemcsak az új termék, új technológia kifejlesztése, de az új szervezési, vezetési, marketing módszerek alkalmazása, vagy az új üzleti kapcsolatrendszer kifejlesztése is. A maga területén mindegyik innováció, bár eltérő módon, de hozzájárul a versenyképesség javításához. Ezért nem jó például az az elgondolás, amely szerint csak az új terméket is eredményező innovációt kellene a 2013–2020-as pályázati ciklusban támogatni. Az új termék előállítása félsiker: azt még a lehető leghatékonyabban le is kell gyártani, és innovatív marketing módszerekkel vagy a meglévő vagy új piacokon el is kell adni. Sőt esetleg egyéb színvonalas szolgáltatásokat, például képzést is biztosítani kell a vevőknek. Ily módon a teljes, a kutatás-fejlesztéstől a piacig tartó innovációs lánc támogatása jelenthet csak érdemi versenyképesség-javulást.

A másik kérdés a célok kitűzése, ezen belül is az, hogy mely területek, ágazatok és cégtípusok innovációját érdemes támogatni a fenntartható versenyképesség javítása érdekében. Kutatások bizonyítják, hogy nem jó stratégia az, ha kiemelünk egyes ágazatokat, mert úgy gondoljuk, hogy ott van a legnagyobb esély a gyors innovációra. Ha ez a feltételezés igaz is lenne, akkor is gondolni kellene arra, hogy az innovációs „szigetek”, „zárványok” elszigetelten a gazdaság egészétől, nem tudják hatékonyan növelni az egész gazdaság innovációs szintjét. Így a gazdasági versenyképességet és a növekedési potenciált is csak korlátozottan javítják. A jó megoldás az innováció ösztönzése az egész gazdaságban, az erősen technológia-intenzív és a kevéssé technológia intenzív ágazatokban, a termelésben és szolgáltatásban, az iparban és mezőgazdaságban egyaránt.

(Összefoglalás) A cikkel szeretnénk volna hozzájárulni a versenyképesség értelmezéséről zajló szakmai vitákhoz, felhívva a figyelmet arra, hogy az üzleti világ és a társadalom szempontjából nézve a versenyképesség értelmezésében jelentős különbségek lehetnek. Különösen igaz ez olyan országok esetén, amelyek gazdasági szerkezetében nagy arányban vannak jelen a helyi költségeket, főleg a béreket minimalizáló multi cégek telephelyei. A különbségek érzékeltesére bevezettük a nemzeti és nemzetközi versenyképesség fogalmát, rámutatva arra, hogy a jó kormányzásnak feladata a nemzeti versenyképesség javítása. Másrésztől összefüggéseket kerestünk a jó kormányzás, a kormányzás minősége

és hatékonysága, valamint a jó állam fogalom között. Ennek kapcsán kapcsolatot mutattunk ki a nemzeti versenyképesség és a jövőorientált, fenntartható versenyképesség között, kitérve néhány olyan kormányzati képességre, amely a fenntartható versenyképesség, mint nemzeti versenyképesség javítását segíteni tudja. Végül kiemeltük az innovációt, mint olyan fontos feltételt, amelytől a nemzeti és fenntartható versenyképesség javulása nagymértékben függ. Befejező gondolatként még arra érdemes utalni, hogy a versenyképesség és a kormányzati képességek egyben kultúrafüggők is. A nemzeti kultúra egy ismert definíció szerint nemzeti ideológia, vagyis azon hitek és feltételezések, valamint értékrend együttese, amelyekkel a nemzet környezetét értelmezi és cselekedeteit indokolja. Akkor sikeres a nemzet, ha ezek az értékek következetesek, összetartóak és nincsenek nagy szakadékok közöttük és az ország intézményrendszerének mindennapi gyakorlata között. (Lodge 1987).

A definíció arra világít rá, hogy minden nemzet, nemzeti kultúrájának, értékrendjének eltérései miatt, másképpen értelmezheti helyzetét, lehetőségeit, ami természetes dolog. Baj akkor van, ha szakadékok képződnek a nemzeti értékek és a napi politikai, állami gyakorlatok között. Ezért a stratégiákban és a jövőképben kifejezésre jutó értékrendnek meg kell jelennie az intézményrendszer működési gyakorlatában is, hiszen az állampolgárok közvetlenül ezzel találkoznak. Ez az összhang hozzájárulna az emberek étellel való megelégedettségéhez is, az pedig, mint bemutattuk, a jó állam egyik jellemzője, és egyben a fenntartható versenyképesség megvalósításának is feltétele.

IRODALOM

- EC (2014): *Reindustrialising Europe*. A Europe 2020 Initiative, Brussels.
- EC (2015): *County Report Hungary 2015*. Commission Staff Working Document, Brussels.
- Holmberg, S. (2007): *The Good Society Index*. The Quality of Government Institute. Göteborg University, Göteborg.
- Holmberg, S. Rothstein B. (2014): Correlates of the Good Society. Working Paper Series 2014:13QOG *The Quality of Government Institute*. Göteborg University Göteborg.
- INSEAD, Cornell University, WIPO (2015): *The Global Innovation Index 2015*. (Eds.: Dutta, S., Lanvin, B., Wunsch-Vincent W.). Fontainebleau, Ithaca, Geneva.
- Krugman, P.: (2014): Competitiveness: a Dangerous Obsession. *Foreign Affairs* (March, April)
- Lodge G. C., Vogel E. F. (Eds.) (1987): *Ideology and National Competitiveness*. Harvard Business School Press, Boston.
- Lodge M., Wegrich K. (2014): *The Problem-solving Capacity of the Modern State*. Oxford University Press. U.K.
- Rothstein, B. (2011): *The Quality of Government*. The University of Chicago Press. Chicago, London.
- Schiffbauer, M., Shen L. (2010): Democracy versus Dictatorship. *Economics of Transition* 18(1)
- SolAbility (2013): *The Global Sustainable Competitiveness Index*. 2013. Dél-Korea.
- The Global Competitiveness Report (2014-2015)*: Ed.: Schwab, K. World Economic Forum. Geneva.
- World Competitiveness Yearbook (2015)*: IMD, Lausanne.

JEGYZETEK

- 1 A menedzsment „guru” Peter Drucker híres mon- 2 www.vision2021.ae
dása volt: „do the right thing and do it right.”

Gróf Tisza István társadalmi háttere és magánélete

(*Bevezető*) A dualizmus kori magyar történelem egyik legismertebb politikusa volt borosjenői és szegedi gróf Tisza István miniszterelnök (1861–1918). Személyének és politikai pályafutásának megítélése kortársait és a későbbi nemzedékeket is megosztotta. Vasgrófnak, vad geszti bolondnak egyaránt nevezték, rajongás és elutasítás egyszerre övezte. A Horthy-kori hivatalos Magyarországon kultusz szerveződött alakja köré – nem függetlenül a revizionizmus igényétől és egyenesen Károlyi Mihály politikájának 1920 utáni elítélésével szemben.

Felesége politikai pályafutása kezdetétől szorgalmasan gyűjtötte beszédeit, írásait, leveleit. Ezeket 1921-ben Gesztről elküldte a Magyar Tudományos Akadémia részére. Az Akadémián keresztül lehetővé vált a kiadásuk és Tisza megismertetése a nyilvánossággal – egyenesen a néhai miniszterelnöktől hátramaradt primer forrásokon keresztül.¹

A történészek fantáziáját mindig is izgatta, rengeteg cikk és tanulmány mellett már három életrajzi mű és beszédeinek-írásainak két kötete is megjelent az 1980-as esztendők óta.² A közelmúltig működött a Tisza István Baráti Társaság, amely ápolta emlékét. Miután elérte megalakulásának eredeti célkitűzését, hogy szobrot emeljenek Tisza emlékének (Budapesten, Zugló kerületben), feloszlatták önmagukat. Tisza születésének 150. évfordulója alkalmából szintén a Baráti Társaság szervezésében konferenciákon emlékeztek meg a néhai miniszterelnökről.³ Debrecenben 2000-ben szobrot emelve tisztelegtek közéleti pályafutása előtt. Budapest Főváros Közgyűlése 2012 őszén elfogadta, hogy Budapest egyik tere a jövőben Tisza István nevét viselje. Visszaállították az Országház előtt 1945 előtt álló szobrát is.

A kultuszépítőknek, az ellene tiltakozóknak, a történészeknek és a könyvkiadóknak köszönhetően már jól ismerjük Tisza Istvánt, a politikust.

De annál kevesebbet tudunk – néhány és sokszor ismételt közhelytől eltekintve – Tisza Istvánról, a magánemberről, magánéletéről és társadalmi háttéről, szocializációjáról. A következő oldalakon ezt a hiányt igyekszünk pótolni. Tisza István szerelméért való küzdelme, felesége, rokonai, birtokai, társadalmi státuszának megítélése kerülnek bemutatásra. Ebben a munkában a Hadtörténelmi Levéltár, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára forrásai, a miniszterelnökkel foglalkozó szakirodalom, a Tisza-kultusz irodalma, kortársak visszaemlékezései, a korabeli sajtó és a könyvtárakban nyomtatott formában fellelhető források lesznek segítségünkre.

(*Tisza István, a katona*) Az 1868-as véderőtörvény bevezette a kötelező sorkatonai szolgálatot. A törvény lehetőséget kínált arra, hogy fiatal emberek egy éves önkéntes katonai szolgálatot vállaljanak, majd ezután tiszti vizsgát tegyenek. Tisza ezzel a jogszabályi lehetőséggel élve, egyetemi tanulmányai befejezése után, 1879. október 21-én megkezdte önkéntesi szolgálatát a 16. huszárezrednél saját költségén. A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai szolgálati anyaga lehetővé teszi, hogy részletesen megismerjük, milyen katona volt azt megelőzően, hogy 1917-ben mint ezredes részt vett volna az első világháború harcaiban.

Az önkéntesi szolgálat utáni kötelező tiszti vizsgát 1881 októberében tette le a 17. gyalogos hadosztály kötelékében, szolgálati lapja szerint „igen jó”⁴ eredménnyel. Ezután

november elsején hadnagyi rangot kapott és rögtön szabad állományba helyezték. Az 1880-as években három alkalommal (1885, 1887, 1888) is részt vett egy-egy hónapos fegyvergyakorlatokon a 15. huszárezred soraiban. 1890. november 1-jén tartalékos főhadnaggyá léptették elő. Századosi rangra 1904-ben emelkedett, és ekkor átkerült, mint tartalékos a debreceni 2. huszárezredhez. Geszt ennek az egységnek a hadkiegészítési területéhez tartozott, így irányították oda az éppen miniszterelnök Tisza Istvánt a katonai hivatalnokok.

Az 1880-as évek első feléből több információt is hagytak az utókorra felettesei, akik jellemzést írtak Tisza szolgálati lapjára. „Országösmeretei: [1881-ből] Magyarország, Németország és Belgia utazásai által. [1885-ből] Alsó-Ausztria, Angol és észak Franciaország.”⁷⁵ Nyelvismeretei: „Magyarul, németül, francziául, angolul szóban és írásban.”⁷⁶ 1888-ban így jellemezték: „Komoly, szelíd jellemű, sok szellemi tehetséggel bír, jó lovas, a gyakorlaton mint szakaszarancsnok jól megfelelt, meglehetősen jó lóismerő.”⁷⁷

Az első világháború idején Tisza István kormányfőként vezette a Magyar Királyságot, míg 1917-ben lemondásra nem kényszerítették. Ekkor újra katonai szolgálatba lépett. Korábbi alakulatához, a debreceni 2. honvéd huszárezredhez vezényelték ezredesi rangfokozatban. A frontra 1917 augusztusában érkezett meg. A 2. huszárezred 1914-től orosz, majd 1916-ban a román fronton harcolt. A következő esztendőben az egység feléne a lóállományát elvonták a huszároktól. Tiszára a lovas félézred irányítását bízták, de parancsnokának gyakori távolléte miatt többször az egész ezredet neki kellett ideiglenesen vezényelni, majd ki is nevezték az ezred parancsnokává 1918 júniusában. Politikai okokból Tisza is gyakran elhagyta a csapatát, hogy visszatérjen a hátszországba. Semmilyen haditett nem fűződött Tisza ezredes nevéhez. A katonák fenntartással fogadták a politikust, idővel azonban bebizonyosodott, hogy Tisza emberséges parancsnok, zsoldját a legénység éllemezésére fordította, valamint közreműködött beosztottjai hátszói ügyeinek sikeres elintézésében.⁸

(Tisza küzdelme szerelme beteljesüléséért) Tisza István elsőfokú unokanővérét, a nála több mint öt esztendővel idősebb Tisza Ilonát (1855–1925) vette feleségül huszonnégyszendős korában.

Hogy ezt megtehesse, a fiatal Tiszának két akadályt kellett leküzdenie, amely a házasságkötés útjában állt. Az első akadály a Tisza család ellenállása volt. Ugyanis az elsőfokú unokatestvér feleségül vételét vérfertőző házasságnak tartották. A vallásos családban ez komoly erkölcsi aggálynak számított és a családi ellenállás sokáig tartott, noha nem ez volt a Tisza családban az első ilyen jellegű házasság. A szerelmespár nagyszülei, Tisza Lajos és felesége Teleki Julianna grófnő ugyancsak elsőfokú unokatestvérek voltak.⁹

A családi ellenállással párhuzamosan azonban kitartó szerelmi érzés fonta össze Istvánt és Ilonát. Tisza már tizenöt esztendősen beleszeretett későbbi feleségébe és ezt egyik barátjához írt levelében be is vallotta.¹⁰ A család végül beleegyezését adta a házassághoz, de feltételül szabták, hogy István a házassággal várja meg a nagykorúságot. A protestáns felekezeti szabályozás szerint egyébként a nagykorúak esetében a szülői beleegyezés nem szükséges feltétel.¹¹ Ezt a várakozási időszakot – hosszú esztendőket – a fiatalember egyetemi tanulmányaival (Berlin, Heidelberg), külföldi utazással, egy esztendősen önkéntes katonai szolgálattal, birtokgazdálkodással, a Bihar megyei politikai és a református egyházi közéletben töltötte. Várakozás közben készült a közzsereplésre.

Abban az időben a házasságot Magyarországon még nem a mindenkire kötelező érvényű polgári törvények, hanem az egyes egyházi felekezeti törvények szabályozták. Ez volt a másik akadály, amelyet le kellett bontani a házassághoz vezető úton. A református

Tiszának egyháza közreműködésével kellett engedélyt, úgynevezett felmentvényt kérvényezni. Erről egy 1885. július 25-én kelt leveléből értesülhetünk, amelyet Szász Károly református püspökhöz intézett a kérvény előkészítésekor: „Méltóságos uram! Miután keresztlevelemre a dispenzatióért való folyamodásnál szükség van, azon kéréssel vagyok bátor alkalmatlankodni, méltóztassék azt kiállíttatni s Tisza Ilona k. a. nak M. N. Csánba (pr. Gyéres) elküldeni. Én 1861. apr. 22 én születtem Bpsten. Az alkalmatlankodásért bocsánatot kérve kiváló tisztelettel vagyok igaz híve Tisza István.”¹² Az idevonatkozó szabály így szólt: „A protestánsoknál is másod igit tiltva van a házasság t. i. a testvér testvéréhez első ízben, a két testvér gyermekei másodízben rokonok egymáshoz, ezen utóbbiak között, akár törvényes, akár törvénytelen ágybóli legyen a vérrokonság alapja, nincs tiltva a házasság, de felmentésre van szükségök.”¹³ A felmentvényt pedig a következő módon lehetett megszerezni. „Midőn a házasulni kívánók valamely közöttük fenforgó akadálytól felmentvényt akarnak kérni, a mennyasszony lelkésze állítja ki a felmentésért való kérvényt, azt keresztlevellel s egyéb szükséges okmányokkal felszerelvén, a senior utján az illető superintendenshez felterjesztik. A superintendens azt a valódi tényállás és szándékolt házasság iránt s a hitelvekre alapított véleménye kíséretében a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz felterjeszti.”¹⁴

A felmentvényt a református egyház segítő közreműködésével a vallás- és közoktatásügyi miniszterium megadta. Ez nem meglepő, hiszen Tisza István édesapja volt ekkor a kormány elnöke, egyben betöltötte a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoki tisztségét is. (Később Tiszának is volt lehetősége, hogy másoknak segítsen dispenzációt szerezni. Ady Endre ugyanis hozzá fordult támogatásért, amikor a kiskorú Boncza Bertát akarta feleségül venni. A költő végül a lány apjának beleegyezése nélkül vette el a lányt.)

A családi és egyházi akadályok leküzdése után, 1885. szeptember 19-én megtarthatták az esküvőt Kolozsváron. Azért esett a választás erre az erdélyi városra, mivel itt élt a családjával Ilona kisasszony. A házasságkötésből kettős ceremónia lett, mert Ilona kedvenc húga, Jolán (1860–1949) ugyanekkor ment feleségül a nála kilenc esztendővel idősebb, már özvegy gróf Bethlen Pálhoz (1851–1935). Ez esküvői helyszíneként szintén Kolozsvár mellett szólt, mert Jolán és Bethlen házassága révén a Tisza család az erdélyi arisztokráciával fonta szorosabbra a viszonyát. Ezt jól tükrözte az a reprezentáció és kultikus tisztelet, ahogy István apját, Tisza Kálmán miniszterelnököt az erdélyiek Kolozsváron fogadták az esküvő előtti napon.¹⁵

A helyi sajtó sem tudott betelni az esküvő pompájával. „Főúri fényben, gazdagságban ehez hasonlítható nászmenetet aligha látott Kolozsvár. A szendességükkel és ritka szépségükkel hódítóan bájos két menyasszony és daliás ifju vőlegények, a fejedelmileg kinéző miniszterelnök s két testvére, a boldog örömanyák, ifju arisztokraták karján a bájos koszorús leányok és büszke magatartású hősöknek termett férfiak karján tiszteletet parancsoló nemesi hölgyek, a gyönyörű díszmagyar ruhák, drága ékszerek, fényes női toilettek fénye együttesen szerfelett tarka és elragadó képet nyújtott.”¹⁶ Az esküvőre a Bánffy, Bethlen, Esterházy, Jósika, Podmaniczky, Radvánszky, Teleki, Vass, Wesselényi grófi és bárói családok kaptak meghívást, a kolozsvári polgárok pedig templomi helyjegyet váltottak, hogy végignézhessék a szertartást. A lakodalom nem tartott sokáig. A délelőtti templomi szertartást Szász Domokos püspök vezette, utána ünnepi ebéd következett, amelynek elkészítéséhez a Rhédey grófoktól kérték kölcsön a híres szakácsot, Ebly-t. Ebéd után a vendégereg szétoszlott, az ifjú házaspár pedig Geszt, illetve Bethlen felé vették az irányt.

A családi legenda szerint Tisza Jolánnak nagy szerepe volt abban, hogy Ilona nővére valóban István felesége lehessen. A várakozási idő ugyanis egymástól való nagy földrajzi távolságot is jelentett a szerelmesek számára, amelyet más férfiak igyekeztek saját javuk-

ra fordítani. Bethlen Pál udvarolni igyekezett Ilonának, de megtetszett Jolánnak, aki úgy intézte, hogy Bethlen figyelme feléje forduljon.¹⁷

Ilonának volt még két húga (István unokatestvérei és sógornői), Etelka (1858–1931) és Anna (1863–1918), akik Jolánhoz hasonlóan szintén erdélyi nagybirtokosokhoz mentek feleségül. Előbbi kezét zeykfalvi Zeyk Károly (1848–1924), utóbbi kezét csíkszentmihályi Sándor János (1860–1932) kérte meg.¹⁸ Sándor János több főispán, majd Tisza István miniszterelnöksége alatt belügyi államtitkár, végül belügyminiszter lett. Bethlen Pál szintén viselt főispáni hivatalt. A Zeyk család pedig az 1890-es években szerzett bárói címet. Ilona húgai huszonöt, huszonhét, illetve harmincöt esztendősen mentek férjhez, így az nem volt kirívó a családban, hogy Ilonát harmincéves korában vették feleségül, noha a házasság idején elért korukat tekintve a Tisza nővéreket az fenyegette, hogy vénlánynak nézik őket.

(Háttérbe húzódó feleség) Tisza Ilona az erdélyi Mezőcsáton született 1855. november 11-én. Édesapja Tisza László (1829–1902), Tisza Kálmán miniszterelnök testvérbátyja. Részt vett az 1848–49-es szabadságharcban huszártisztként, a móri csatában súlyosan megsebesült, osztrák hadifogságba esett, de megszökött és a sebesülésből felépülve a honvédelmi minisztériumban kapitányi rangban titkár lett belőle. Kalandjai miatt állítólag róla mintázta Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című művének egyik főhősét, Baradlay Richárd huszárkapitányt. A szabadságharc leverése után emigrált, külföldön járt egyetemre Kálmánnal együtt. A kiegyezés után többször megválasztották erdélyi kerületekben országgyűlési képviselőnek. A politikában mindig híven követte a Határozati Párttól a Szabadelvű Pártig Kálmán öccsét. A család férfitagjaihoz hasonlóan világi vezetői szerepet vállalt a református egyházban. Erdélyi birtokán, Nagycsányon mintagazdaságot alakított ki.¹⁹ Ő is ellenezte leánya és unokaöccse házassági szándékát, de végül beleegyezését adta.

Míg várták, hogy István elérje a nagykorúságot, Ilona évekre való elfoglaltságot kapott az édesapjától. A Tiszák már a tizenharmadik századtól gyűjtöttek ételrecepteket. Ezeknek a régi szövegeit 1879 és 1885 között Ilona másolta le, miközben apja egy kötetbe gyűjtötte őket össze. Így maradt meg az utókor számára Tisza Lászlónak és Ilonának köszönhetően kultúrtörténeti érdekességképpen az úgynevezett Tisza-család szakácskönyve.²⁰ Ilona később is érdeklődött a konyhaművészet iránt és szívesen fogadta az ilyen jellegű ajándékokat, küldeményeket.²¹

A házaspárnak két gyermeke született. Ifjabb István (1886–1918) és Juliska (1888–1894).²² A kislány azonban diftériában (torokgyík) hat esztendősen meghalt, amelyet bátyja is éppen csak túlél. A tragédiában Sándor János sógor próbálta fájaldalmukat enyhíteni. „Minket is csakugy lesujtott a csapás híre, igaz szívből sirattuk és siratjuk emlémben kegyelettel azt a kis angyalotokat, ki öröme volt mindenkinek ki csak látta, ismerte. [...] Muljon el Töletek minden veszély és aggodalom, hogy Isten irlalma által csodálatosan megmentett fiatokat szerencsésen felnevelve benne igaz örömet találjatok.”²³ Keveset lehet tudni ifjabb Istvánról, akit Vermes Gábor történész így jellemezett: „a fiatalabb Tisza István pedig még az édesanyjánál is nehezebben körvonalazható személyiség a történész számára. Szemmel láthatólag nem örökölte apja koraérettségét, célratörő természetét és tehetségét.”²⁴

A fellelhető források azonban lehetővé teszik Tisza István felesége személyiségének körvonalazását.

Az 1890-es esztendőkből fennmaradt fényképek tanúsága szerint Tisza Ilona szép és karcsú nő volt harmincas-negyvenes évei fordulóján. A későbbi évtizedekben azonban

súlyosan elhízott. Tóth Ferenc, aki képviselőházi elnöksége idején (1912–1913) Tisza mellett titkárként tevékenykedett, a következő módon jellemezte Ilona asszonyt: „Tisza Istvánné egyáltalában nem volt zord, sőt ellenkezőleg nagyon szerény, egyszerű asszony volt, aki az idomtalansága miatt minden férfiúval, nővel szemben nagy zavarban érezte magát. Inferiorly complex-e [kisebrendűségi érzete] volt. Kövérsége miatti szégyenlétében majd el sülyedt. [...] Az mindig meglátszott rajta, hogy sem udvariaskodni, sem bókokat hallani nem szeret. Ez az ő testi formátlansága miatt nagyon is érthető volt.”²⁵ Károlyi Mihály, a politikai ellenfél így írt a nő külsejéről: „Felesége [...] 130 kiló. [...] Hatalmas termetű asszony.”²⁶ A Tiszával rokonszenvező és róla könyvet író Horánszky Lajos árnyaltabb képet festett a nő külsejéről, inkább puritán megjelenésére összpontosított az előnytelen testi adottságok vázolója helyett.

A külseje tehát meghatározta Tisza Ilona visszahúzódó magatartását, de ez a visszahúzódás nem jelentette a nyilvánosság teljes kerülését és a politikusfeleségekre egyre jellemzőbbé váló közszereplések elutasítását sem.

A grófné a századfordulótól, ahogy férje politikai presztízse egyre jobban nőtt a kormányzó Szabadelvű Párton belül, feladatokat és pozíciókat vállalt karitatív nőszervezetekben. 1903-ban alelnöke lett a Lorántffy Zsuzsanna Egyesületnek, amelynek munkájában már az 1901-es esztendő óta jótékonyági feladatot vállalt. A következő évtől haláláig ennek az egyesületnek a másodelnöki tisztségét is betöltötte. Itt egy árva leány nevelésének költségeit vállalta magára, majd évente több száz, néha ezer korona feletti összeggel támogatta a szervezetet.²⁷ Ez az egyesület református felekezeti alapon szerveződött, a keresztény erkölcs erősítését, valamint a nők és gyermekek szociális megsegítését tűzte ki célul. A szervezet az első világháború idején még egy hadikórházat is tudott üzemeltetni és 1916-ban Tisza Istvánné még a férje kormánypártja által alapított, de bezárt hadikórház felszerelését is megszerezte egyesületi kórháza részére.

Ugyancsak tagja lett az Országos Protestáns Árvaegyletnek.²⁸ Ez a szervezet 1915-ben kérte fel elnöknek Tisza Ilonát, de ő erre nemet mondott. Csupán az egylet „védasszonya” címet volt hajlandó elfogadni. Ilyen karitatív jellegű szereplései mellett támogatta anyagiilag a református eredetű Bethesda Kórházat is.

Informális módon is sokat tett a rászorulókért. Lobbizott, ahogy tudott, amint erről egy levele is tanúskodik, amelyet a magyar nőképzésben komoly pozíciót betöltő Csiky Kálmánéhoz intézett: „Egy igen nagy kéréssel jövök, pedig még az iránt sem vagyok tisztában, hogy jó helyen kopogtatok-e? A Nőképző egyeletbe szeretnék, lehetőleg azonnal, ingyenesen egy nagyon jól tanuló, de nyomorék kis leányt felvételni. Egészen eljáratam volt már a dolgát, a kultusminister adott is neki ingyen helyet, a Csalogány utcza tanítóképezdében és most az utolsó perczen, testi fogyatkozására hivatkozva, nem akarják ott felvenni. Vidékről hozta fel anyja, nagy szegénységben vannak, s most kétségbe van esve, mit kezdjen vele! A Csalogány utcza igazgatónő, megsajnálva, ajánlotta neki a Veres Pálné utcza leánygymnasiumot, biztatva, hogy ott mint református leánykát elfogadhatnak bennlakó növendéknek mint ingyenest, az én ajánlatommal, s ha ezt elnyerné, minden pálya nyitva állna előtte.”²⁹

Az 1910-es években egyre többször kínoztta reumatikus ízületi betegség, amely ágyhoz, járókerethez, folyamatos kúrákhoz kötötte. Ez 1915-ben és 1917-ben több hónapra mozgásképtelenné tette és folyamatos fájdalmakat okozott neki. A családtagok közötti, de még a kívülállókhoz intézett levelekből is árad a panasz és tájékoztatás az állapota felől.³⁰

Az asszony súlyos elhízása és folyamatos betegeskedése vezetett valószínűleg oda, hogy testileg elhidegült egymástól a házaspár és Tisza bordélyházakba járt, hogy pénzért vásároljon szexuális gyönyöröket. Egy visszaemlékező szerint az olcsóbb külvárosi bor-

délyokat látogatta. „Feltűnést keltett Tisza István fukarsága, ő a krajcáros Valero [a mai Kürt] és Conti [a mai Tolnai Lajos] utcai nyilvánosházak vendége volt.”³¹

A feleség a politika iránt is érdeklődött a maga módján. Elkísérte férjét minden képviselőházi beszédét meghallgatni. „Soha, a világ minden kincséért sem maradt volna el a parlament egyetlen üléséről sem, melyen férje részt vett. Noha ez a nevetséges helyzet bizonyára kínosan érintette, Tisza nem ellenkezett. Olyanoktól hallottam, akik magánemberként ismerték, hogy a parlamenti ülés viharos jelenetei után hazament, leült a hatalmas termetű asszony lábai elé egy kis számolýra, ölébe hajtotta a fejét és hagyta, hogy simogassák politikai harcoktól felhevült homlokát.”³² Ahogy Tisza egyre feljebb emelkedett a politikai ranglétrán, úgy kellett egyre több társaságot fogadnia hivatalában, vagy otthonában. Ezek a társasági találkozások – ebédek, vagy vacsorák – a pártvezér és híveinek, vagy a közjogi méltóság és apparátusának kapcsolatápolását szolgálták. „Természetesen az asszony ült az asztalfőn, de igen szerényen, lehetőleg szótlanul, - és nagyon keveset éve. Tiszáné ilyenkor sem akart tündökölni, szerepelni, irányítani.”³³ A férje közelségéhez minden körülmények között ragaszkodó asszony csak a frontra nem tudta Tiszát elkísérni, amikor a miniszterelnök a leváltása után az orosz hadszíntérre ment huszárezredesi rangban katonai szolgálatra.

Tisza Ilona a politikai kulisszák mögé is betekintéssel bírt, mivel férje miniszterelnöksége idején a miniszterelnökségi titkárokkal együtt ő is segített Tisza leveleinek elkészítésében, másolásában.³⁴

Mivel férjét elkísérte valamennyi parlamenti szereplésére, ez azt eredményezte, hogy két sikertelen gyilkossági kísérletnek a szemtanúja volt, amelyeket férje ellen intéztek 1912. június 7-én a képviselőházi üléssteremben, illetve 1918. október 16-án a parlament bejárata előtt.³⁵ (Egy huszártiszt a fronton is rálőtt Tiszára, de golyója célt tévesztett.) Ezzel együtt el kellett tudni viselnie idegileg, hogy férje hat alkalommal kardpárbajjal rendezte a politikai csatározásokból eredő nézeteltéréseit 1898 és 1914 között.³⁶

Tisza Ilona jelenlétében lötték agyon férjét 1918. október 31-én a budapesti Róheim villában. (A miniszterelnök unokahúga, Almásy Denise grófnő is jelen volt a gyilkosság-nál és meg is sebesült.) Gróf Károlyi Mihály miniszterelnök gyásztaviratot küldött Tisza Ilonának: „Emberi kötelességemnek tartom, hogy legnagyobb politikai ellenfelem tragikus halála felett őszinte és mély részvétemet fejezzem ki.”³⁷ Az özvegy grófné a temetés előtt a szemétre dobatta a Károlyi Mihály által küldött koszorút.³⁸ A hallgatag grófnénak ez volt az egyetlen és nagyon beszédes politikai nyilatkozata élete folyamán.

Férje halála után teljesen visszavonult életmódot folytatott a geszti birtokon. Fiúgyermeküket a Tisza házaspár gondos nevelésben részesítette. Ifjabb István mellett Patrick Bayle Mure Macaulay, egy angol nevelő működött a századfordulótól 1903-ig, utána egy magyar nevelő, Schmidt Henrik 1901-től 1907-ig. Ifjabb István elvégezte a debreceni református gimnáziumot, majd jogi egyetemre járt.³⁹ Első felesége Csáky Ilona grófnő lett, de gyors válás után új párt talált magának, mégpedig elsőfokú unokahúga, csíkszentmihályi Sándor Jolán személyében. Az ifjabb Tisza gróf részt vett az első világháborúban 1914-től három esztendőn keresztül. Ugyanabban a huszárezredben szolgált, mint apja politikai ellenfelének, Apponyi Albert grófnak a fia.⁴⁰ Többször lebetegedett, majd a fronton idegei tönkrementek. Az 1918-as esztendőt jóformán végig betegeskedéssel töltötte, miközben két kisgyermekéről és feleségéről a család többi tagja igyekezett gondoskodni. A két kicsi unoka gyakran töltötte az időt a miniszterelnökösködő nagypapa környezetében, aki a rokonokat mindig tájékoztatta a gyermekek fejlődéséről.

Ifjabb István az apja halálát követő napokban, november 5-én spanyolnáthában hunyt el hosszú betegeskedés után.⁴¹ November 19-én pedig távozott az élők sorából Anna,

Tisza Ilona legkedvesebb húga is. Ez a három egymást gyorsan követő haláleset és a sokkhatás, hogy férje meggyilkolását végig kellett néznie, az özvegyasszonyt lelkileg teljesen összetörte és a geszti magányból már soha nem lépett ki.

A Horthy-kor hajnalán kezdetét vette a rendőrségi nyomozás és ez alapján a polgári és katonai bírások a Tisza István ellen elkövetett merénylet gyanúsítottjaival szemben. A rendőrség nem hallgatta ki az özvegyet, csak a gyilkosságnál jelen lévő Almásy Denise grófnőt és a személyzet tagjait, akik akkor a villában tartózkodtak.⁴² A bíróság azonban beidézte tanúnak az egyik tárgyalásra. „A mai napra elsőnek idézve van özv. gróf Tisza Istvánné, aki azonban a családi képviselője útján orvosi bizonyítványt terjesztett be, mely szerint 1917-ben szenvedett betegsége miatt kihallgatása, akár saját lakásán is oly lelki izgalmat válthat ki, mely nevezetűre életveszedelmet jelent.”⁴³ Az orvosi bizonyítvány alapján a bírósági és az ügyész is lemondott a meghallgatásáról.

Tisza István személye köré kultusz szerveződött halála után. Ennek a kultusznak még életében – de különösen halálhírének és temetésének napjaiban⁴⁴ – mellékszereplőjévé vált az özvegyasszony. Tiszát a geszti családi sírboltban helyezték végső nyugalomra. Halálának évfordulóján rendszeresen komoly politikai-társadalmi presztízzsel rendelkező személyek és szervezetek delegációi keresték fel nyughelyét. Ilyenkor özvegye is kilépett a magányból és illően fogadta a jövevényeket.⁴⁵ Ezzel alkalmat adott a sajtónak és az ünnepi szónokoknak, hogy személyével és özvegyi sorsával is foglalkozzanak.

1925 márciusában a lapok hírül adták, hogy Tisza Ilona súlyos betegségbe esett. Kezdetben elutasította az orvosi vizsgálatokat. Csak unokaöccse, az orvos végzettségű Radvánszky Béla báró unszolására volt hajlandó kezeltetni magát. Az orvosok gyomor-méregzést állapítottak meg nála.⁴⁶

Halálakor a sajtó férjével együtt méltatta a grófnét. „Ugyanabból a kemény, karcoshatatlan gránitból formálódott, mint az ura. Ugy állottak ők ketten, egymás mellett, mint nemes összhangban párba állított két oszlop, együtt emelve az életnek közösen rájuk bízott terhét.”⁴⁷ Temetésén Ravasz László református püspök mondott búcsúbeszédet, de ő is Tiszához kötötte mondandója lényegét. „Valami nagy átöröklött barátság, lelki rokonság szövődött közöttük gyermekesüktől fogva, amely éveikkel nőtt, öntudatukkal mélyült, még nem egyszerre forró szerelemmé virágzott. Vannak érzések, amelyek megfogamzásakor így szól a szív: vagy ebben élek, vagy ebben halok meg. Ők ilyen érzésekre születtek.”⁴⁸ A méltatók között akadt, aki Zrínyi Ilonával állította párhuzamba.⁴⁹ Az összehasonlítás azonban csak a politikailag bukott férj melletti halálig való odaadó kitartásban állja meg a helyét.

A kormányzó, a parlament, a Tisza nevet viselő debreceni 2. huszárezred és tudományegyetem, az Országos Tisza István Egylet, a Tisza István Társaskör, több vármegye fejezte ki részvétét és képviseltette magát Tisza Ilona temetésén.

(Gróf, de gentry) A magyar arisztokrácia, a főnemesség soraiba a bárói, grófi, örgrófi, hercegi rangú családok tartoztak. A tizenkilenc-huszedik század fordulóján körülbelül kétszázhusz család, egyszerre összesen nem több mint négy-ötezer családtaggal. Országos befolyásukat hatalmas földbirtokaik, ipari érdekeltségeik, a főrendiházban való jelenlétük és számos társadalmi, kulturális, gazdasági, politikai szervezetben való szerepvállalásuk, nemzetközi kapcsolataik, rokoni hálók adták. Mindennapjaikban a társadalom többi rétegétől elkülönült életmódot folytattak.

Tisza Kálmán miniszterelnök testvéröccse, Tisza Lajos (1832–1898) kapta meg a grófi címet a szegedi előnévvel 1883-ban. (A borosjenői nemesi előnevet a család már a korábbi évszázadokban is használta.) Lajos a kiegyezés után Bihar vármegye főispánja,

közmunka- és közlekedésügyi miniszter (1871–1873), 1875-től a Fővárosi Közmunkák Tanácsának alelnöke, 1879-től az árvíz által lerombolt Szeged újjáépítési királyi biztosa, király személye körüli miniszter (1892–1894) lett, megválasztották az Országház építő bizottsága elnökének, majd megkapta a valóságos belső titkos tanácsosi és királyi kamarási címeket. A grófi címet Ferenc József király adományozta neki az árvíz sújtotta Szeged újjáépítése körül szerzett érdemeit elismerendő.⁵⁰ A kortársak nagy nőfalonak tartották.⁵¹ „Családot nem alapított, de annál melegebben ragaszkodott testvérbátyjai családjaihoz, melyekben oly példásan uralkodik az egymás iránti szeretet.”⁵² A gyermektelen Lajos még a halála előtti esztendőben gondoskodott arról, hogy miniszterelnök testvéreinek három fia (István, Lajos, Kálmán) viselhesse a grófi címet. Így lett gróffá Tisza István, illetve férje jogán grófnéva Tisza Ilona. Lajos gróf az unokahúgaira nem hagyományozta át a címet, így Tisza István húga, Paulina és unokahúgai-sógornói sem kapták meg.⁵³ (Tisza István dédunokája szerint a grófi címet felajánlották az egykori miniszterelnöknek, Tisza Kálmánnak is, de ő állítólag azzal utasította vissza, hogy jobb magyar köznemesnek lenni, mint osztrák grófnak.⁵⁴)

Az új gróf a nagybátyja emlékére megalapította a Gróf Tisza Lajos Ösztöndíjat.⁵⁵

Korábban csak házasság útján kerültek rokoni kapcsolatba arisztokrata családokkal. Tisza István nagyapja Teleki grófnőt, apja Degenfeld-Schomburg grófnőt vett feleségül. De a nagybácsitól megörökölt grófi cím a magyar főnemesség sorába való felemelkedést jelentette. Az arisztokráciához tartozás azonban a környezetükben kialakult és megszokott stílussal, életvitellel és szokásokkal való azonosulást és együttélést is kifejezte. Tisza Istvánból azonban ezek hiányoztak. „Bár grófi címet viselt – a címet nem örökölte, hanem kapta – minden kiválóságával és hibájával a köznemes (gentry) prototípusa maradt, nem volt nagyvilági modora sem. Viselkedése elég rossz nevelésről, nagyon erős magyarságról tanúskodott. A magyar arisztokrácia az ország legkevésbé nemzeti osztálya, még hazája nyelvét is elég gyengén beszéli. [...] Tisza ezzel szemben tiszta, hamisítatlan magyar nyelven beszélt. Hajnalig ropta a csárdást és szinte soha nem utazott külföldre, mert jobban érezte magát a magyar vidéki városokban, mint Párizsban, Rómában, vagy Londonban.”⁵⁶ Ezt a véleményt politikai ellenfele, gróf Károlyi Mihály fogalmazta meg. Nézeteivel az őt ismerő kortársak és utólag a történészek mind egyetértettek és a grófi cím birtoklása ellenére a köznemesi osztályhoz tartozóként állították be a néhai miniszterelnököt.⁵⁷ De Károlyinak a rossz nevelésre való megjegyzése nem helytálló, hiszen a kritizált személyt magántanárok nevelték és németországi egyetemeken tanult, idegen nyelveket jól beszélt. A Tisza Istvánt személyesen is jól ismerő Kristóffy József az ún. „harmadosztályú arisztokrácia” tagjai közé sorolta be.⁵⁸ Ez alatt a protestáns főnemeseket értette, akiknek hibájául azt róta fel, hogy hagyták, hogy a „másodosztályú arisztokrácia” felbomlassza az 1867-es dualista rendszert, miközben az „első osztályú főurak” ezt tétlenül nézték.⁵⁹

A Károlyi-féle ítélet azonban kétségtelenül kifejező tartalommal bír, azt megítélendő, a korabeli főnemes számára miben tért el Tisza főnemességtől. (1) Nem volt született arisztokrata. (2) A grófi címet kapta, de nem egyéni érdemek elismeréseként, hanem családi okokból. (3) Nem volt arisztokratikus a stílusa, megjelenése. (4) A főnemesség tagjai többnyelvűek voltak, ezzel ellentétben, Tisza beszédében azonban felismerhető volt a magyar anyanyelvűség. De katonai szolgálati anyagából kiderül, tudott angolul, franciául és németül. Utóbbi nyelven nyilván a legtökéletesebben, hiszen Németországban járt egyetemre, de a Monarchia politikai életében is ezt volt alkalmal leginkább gyakorolni. (5) Az arisztokraták ugyanúgy otthon érezték magukat más európai országokban, mint Magyarországon, mert bennük megvolt az a kulturális nevelés és nemzetközi rokoni kapcsolatrendszerük. Tisza esetében ezek hiányoztak.

Hiányzott Tiszából az az attitűd, amely alapján a korabeli főnemesek maguk közül valónak érezték volna, bár birtokainak mérete, vagyona és a geszti kastélyban való életmódja alig különbözött egy arisztokratáétól.

Történeiszekben mindig felmerül a gyanú a rokonházasságok esetében, hogy annak háttérében a szétaprózódó családi vagyon egy kézben való egyesítésének vágya húzódtott meg. Ilona azonban nem hozott birtokokat a házassággal, de apja, Tisza László halála után örökség útján sem került birtok a szűkebb családhoz.⁶⁰ A korabeli gazdacímterek nem igazolják, hogy Tisza László tulajdonát képező földbirtokok a halála után Ilona leánya, vagy férje nevére kerültek volna. Tisza István olyan földbirtokos volt, aki nem hagyta a gazdaságát a jószágigazgatókra és gazdatisztekre, mivel maga is jól értett a mezőgazdasághoz. A jó agrárszakembereket megbecsülte és örömmel alkalmazta. Szerette, ha új dolgokkal kísérleteztek. A hagyományos növénytermesztésen túl cukorrépa és cirok termesztésével próbálkozott, ahogy nádasítással és fásítással is. Modern gépeket vásároltatott. Növelte a ménest, a marhagulyát és a sertéstelepet.⁶¹

Katonai anyaga tájékoztat arról, hogyan alakultak anyagi viszonyai a tizenkilencedik század utolsó két évtizedében. „1881 Nőtlen, vagyon nélkül, atyja birtokán gazdálkodik, évi 3000 ft segélyben részesül, pénzügyei rendezettek. – 1885 Nőtlen, évi 5000 fto jövedelmező birtok tulajdonosa. – Nős, egy fiu gyermek atyja. – 1888 földbirtokos, országgyűlési képviselő, évi 10000 ft jövedelemmel. – 1897 földbirtokos 25000 ft évi jövedelemmel. – 1903 Magyarország miniszterelnöke, nős, földbirtokos.”⁶²

Tisza Kálmánnak és feleségének a tulajdonában 1893-ban 19821 kataszteriális hold földbirtoka volt.⁶³ Tisza Lajos gróf 7384 kat. hold birtokkal rendelkezett ekkor, Tisza László pedig 1758 kat. holddal.⁶⁴

Az 1897-es esztendőben készült gazdacímter szerint 19182 kat. hold földbirtokot mondhatott magáénak Tisza Kálmán és felesége.⁶⁵ Tisza Lajos 7386 kat. hold földet tulajdonolt.⁶⁶ Tisza László egy bizonyos Mera Mihállyal együtt 1775 kat. hold felett rendelkezett, míg Tisza Lászlóné 156 kat. holdat mondhatott a magáénak Mező-Nagy-Csán körül.⁶⁷

Ezeket a földbirtokokat Tisza István, Kálmán és Lajos fivéreivel együtt a következő megosztásban örökölték és egészítették ki az 1911-es gazdacímter szerint. Ifjabb Tisza Kálmánnak jutott apjától az erdőgyaraki uradalom 2059. kat. holddal, és 1144 kat. hold földje volt Vadász község körül, amely korábban nem képezte a család tulajdonát.⁶⁸ Tisza Lajosé lett Győrteleknél 223 kat. hold és Kocsordnál 1387 kat. hold föld.⁶⁹

Tisza István örökölt szüleitől a legnagyobb arányban. Nevén az 1911-es gazdacímter alapján 19693 kat. hold föld szerepelt.⁷⁰ Egyértelműen ő örökölte Tisza Lajos gróf Nagykovácsiban és Szabadkeresztúron fekvő földjeit. E két község körül a nagybácsi 3045, illetve 1217 kat. hold földdel rendelkezett 1897-ben,⁷¹ addig az unokaöccse tizen-négy esztendővel később e két helyen 3161, valamint 1204 kat. földterületet birtokolt.⁷² E földterületek kataszteriális tiszta jövedelme 1911-ben 97505 koronát tett ki.⁷³ A grófi nagybácsi után szintén az ő tulajdonába került a nagykovácsi kastély is.

Jó gazdálkodási képességeire mi sem utal jobban, hogy az öröklött vagyont egy évtized után is ugyanolyan mértékben meg tudta őrizni. Ez egyáltalán nem volt elmondható minden nagybirtokos kortársáról.⁷⁴

A Tiszáknak generációk óta a Bihar vármegyei Geszt falu volt a családi fészke, kiterjedt birtokaik központja és ide temetkeztek. A faluban kastélyt emeltek, amelyet minden generáció saját korának ízlése szerint bővített, felújított. Mindig a család feje birtokolta és élt itt életvitelszerűen. 1866-ban Tisza László, Kálmán és Lajos sorshúzás útján elosztotta egymás között az addig közösen kezelt birtokokat, ingatlanokat, adósságokat. A sorshúzás okozta birtokbeli aránytalanságokat pénzzel igazságosan kiegyenlítették. A

véletlen Kálmánnak juttatta a Bihar vármegyei Gesztet, valamint a szatmári Csegődöt és Kocsordot. Utóbbi kettő, de különösen a kocsordi kastély volt az, amelyet a család a fiatalok kiindulási bázisának, vagy az öregek visszavonulási helyének tartott fenn. Kocsordon gazdálkodott ifjúkorában István, de ide vonult vissza miniszterelnöksége után Tisza Kálmán a feleségével és innen már csak vendégségbe jártak Gesztre Istvánékhöz.⁷⁵ És Kocsordot kapta az édesapjuk halála után István fiatalabb öccse, Lajos.

(A politikus kikapcsolódása) A kortársak szép férfinak tartották Tisza Istvánt, aki testi adottságaival is erősítette ezt a beállítást. Magas, karcsú növésű, atléta termetű alaknak festette le az őt bemutató Herczeg Ferenc.⁷⁶ Ügyelt is arra, hogy karcsúságát megőrizze. „A hízástól jobban irtózott, mint a betegségtől és Budapesten vívógyakorlatokkal, Geszten pedig a perzselő nyári napfényben véget nem érő tenisz-pártikkal fogyasztotta magát.”⁷⁷ Az író és a Tiszával bizalmas viszonyban álló kormánypárti Herczeg Ferenc érdekes történetet hagyott utókorra, miszerint az milyen tornagyakorlatra volt képes. „Első miniszterelnöksége idejében gyakran láttunk tőle egy érdekes tornamutatványt. Ebéd után, amint fölkelt az asztaltól, összekulcsolta az ujjait és keresztülugrott a két kezén, a nélkül, hogy ujjai szétváltak volna. Nem sok miniszterelnök csinálná ezt utána.”⁷⁸

Herczegnek az is megadatott, hogy a Tátrában együtt túrázhatott pártvezérével, amikor az a pöstyéni fürdőkúrára elkísérte feleségét. Amíg a grófné kúrákon vett részt, addig Tisza Herczeg társaságában a hegyeket járta.

Nagyon szerette a lovakat és a lóversenyeket. Személyesen is részt vett lófuttatásokon. Ennek megfelelően tenyésztett lovakat, saját ménese volt, de nem a főúri körökben divatos angol telivéreket, hanem az agarászathoz való magas félvéreket.

A vívás volt az egyik legfontosabb sport az életében. Párbajait is karddal vívta. Katonai szolgálati anyagában a következő bejegyzés olvasható. „Különös ügyessége: tornász, vívó, uszó, zenész. [...] erős testalkatú, kitartó, testi fáradalmakat kibírja.”⁷⁹

Gesztten a család olyan életfeltételeket alakított ki maga körül, amelyek alig különböztek egy arisztokrata család hétköznapjaitól. Tisza István és Ilona gyermekét a magyar mellett külföldi nevelő is tanította. A család tagjai valamennyien több nyelven beszéltek. Tisza István például szívesen társalgott fia angol nevelőjével, Ilona pedig minden nyáron vendégül látta a birtokon Babette Eck bécsi kisasszonyt, aki neki és húgainak gyermekkorukban az angol, francia és német nyelvtanára volt.⁸⁰

A különböző sportágakat, amelyeket a geszti gyepen űztek, maguk vezették be és alakítottak ki részükre pályát, szintén nem tért el a korabeli főnemesi sportszokásoktól. Kriketteztek, kugliztak, labdáztak, futballoztak, lovagoltak, kikocsikáztak fogatokon, vívtak, agarásztak, vadásztak.⁸¹ Ezeket a sportolási lehetőségeknek egy részét korábban már Tisza Kálmán megalapozta.⁸² Tisza István zongorázni is tudott és szívesen játszott a vendégek alkotta közönség előtt. A geszti kastélyban gyakran megjelent Rákosi Gyula, korának híres vívómestere, a gróf személyes edzője.⁸³

Férj és feleség együttesen is kivették részüket birtokaik vezetéséből a nemek szerinti munkamegosztás elve alapján. A gazdaságot ténylegesen Tisza István irányította. Felesége a faluban a család által alapított óvodát felügyelte,⁸⁴ valamint a birtokukon dolgozó béresek feleségei és gyermekei részére végzett szociális jellegű munkát, hogy életkörülményeiken javíthasson. Fertőző betegségek megjelenésekor a házaspár együtt látogatta a geszti betegeket.⁸⁵ Más alkalommal az egyik újság elterjesztette, hogy a geszti uradalomban a rossz higiéniai viszonyok miatt tömegesen betegedtek meg a béresek. Az ügyből sajtóper lett, amely során kiderült, hogy a lap valótlan állított, nem történt a Tisza-birtokon semmi tulajdonosi hanyagság, ami megbetegedéseket idézett volna elő.⁸⁶

Nyaranta a kastélyt ellepték a vendégek seregei: barátok, politikai harcostársak, miniszterek. Tisza István és neje meghívásának eleget téve huzamosabb időt töltöttek Geszten a rokonaik. Tisza családja részére idillikus környezetet alakított ki és tartott fenn a családi fészekben.

(Aggodalom a családjáért a világháborúban) A családi idill azonban a századforduló után egyre több probléma, az első világháborúban aggodalmak és tragédiák árnyékkolták be.

Az előző fejezetekben már részben körvonalazódott, kik voltak a Tisza család tagjai, illetve mely családokkal állt rokonságban Tisza István.

Édesapja és nagyapja házassága révén rokoni kapcsolat fűzte a családot a református Teleki és Degenfeld-Schomburg grófokhoz. Lajos nagybátyja nem nősült meg, leszármazottai nem voltak. László nagybátyja az erdélyi nagybirtokos köznemesség és főnemesség soraiban talált kérékre leányai számra.

Tisza Istvánnak volt három testvére is, akiről eddig nem sok szó esett: Paulina (1862–1940), Kálmán (1867–1947) és Lajos (1879–1942).

Tisza Paulina 1885. április 18-án sajkázai és radványi Radvánszky Béla báróhoz (1849–1906) ment feleségül és házasságukból három gyermek született. Amikor Radvánszky 1906-ban végrendelet nélkül meghalt, óriási adósságot hagyott hátra és az akkori polgári jog értelmében ezt gyermekei és özvegye is megörökölték. A Radvánszky gyerekek ekkor tizenkilenc, tizenhét és tízesztendősek voltak.⁸⁷ A kis-korú árvák gyámjának az özvegyet nevezte ki Budapest Székesfőváros Árvaszéke, de melléje helyezte vagyongondnoki minőségben Tisza Istvánt. Radvánszky báró tartozásai a halálakor 1,4 millió koronára rúgtak. Ennek törlesztésére a Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól kölcsönt vettek fel, ahol az árvák mellett Tisza István és öccse, Kálmán, valamint az édesanya vállalta a kezességet. A vagyongondnok Tiszának rendeznie kellett a birtokok adóhátralékát, haszonbérbeadását, a család tulajdonában lévő sajkázai bányáinak jövedelmeit, a köszönkutatási, kiaknázási, bányanyitási jogokat. Az örökösöknek Alsóvadna, Sajóivánka, Sajókaza községek mellett elterülő földbirtokaikat eladták, de úgy, hogy a földbirtokok alatt fekvő kőszén kitermelésével kapcsolatos jogokat megtartották maguknak az adásvétel ellenére. A vagyongondnokság részeként Tisza Istvánnak kellett felügyelnie a gyermekek bankszámláit is.⁸⁸

Tisza István harmonikus családi és rokoni világát az első világháború fenekestől felforgatta. A köztudatban az él, hogy a miniszterelnök az első világháború idején kemény kézzel irányította Magyarországot. Ezzel együtt ugyanakkor nem lehet eltekinteni attól, hogy magánemberként Tisza a szívéhez közel állók miatt maga is szenvedett és együtt kellett tudni élnie a gondolattal, hogy családja férfitagjait elveszítheti. Ugyanis a család és a tágabb rokonság minden egyes felnőtt férfitagja fegyverrel harcolva kivette részét a háborúból és megjárták a lövészárkok, csataterék minden poklát.

Lajos öccse 1915. áprilisban súlyosan megsebesült. Huszártisztként szolgált, amikor egy ütközetben a megfutamodó magyar gyalogságot akarta feltartóztatni. Golyót kapott, ami keresztülment a medencecsonton, a csípő és a gerincoszlop között távozott. Leesett a lováról, a fogságba eséstől huszárjai mentették meg. Lajos még ősszel is kórházban fekvett és súlyos fájdalmai voltak e sebesülése miatt.⁸⁹ Sérülése után vérmergezést kapott, amely miatt sokáig élet-halál között lebegett. A mérgezést túlélte, de örökre lebénult, csak két mankó segítségével tudott ezután járni.⁹⁰ Szeptemberben pedig Kálmán öccse kapott térdlövést egy csatában.⁹¹ A következő esztendő májusában a sebesült Kálmán tizenhat esztendő fia, Imre halt meg hosszú betegségben.⁹²

A háborúban részt vett még Bethlen Károly gróf is, Tisza Jolán fia. Miután ő fogságba esett, öccse, Bethlen László bevonult frontszolgálatra.⁹³ Ifjabb István 1917-ben elkezdett betegeskedni.⁹⁴ Tisza György hadapród, Tisza István másik unokaöccse vele egy huszárvezredben küzdött.⁹⁵

„Soha még magyar államférfinak nem voltak olyan szenvedélyes ellenségei és talán egyiknek sem voltak olyan odaadó hívei, mint gróf Tisza Istvánnak.”⁹⁶ Megosztotta kortársait és az utókort egyaránt. A nyilvánosság előtt zajló politikai pályafutását feldolgozták, elemezték, több nézőpontból megközelítették.

Az előző oldalakon azt igyekeztünk bemutatni, milyen volt Tisza társadalmi szocializációja és magánélete. Kik alkották a családját, hogyan élte mindennapi életét vidéki birtokán, mennyiben volt arisztokrata és mennyiben gentry.

Tisza és családja rengeteg drámát élt át, egyéni tragédiákat és a világháborúban olyanokat, amelyeken az egész magyar társadalommal is osztozott. A miniszterelnök nem csak vezette az első világháborús körülmények között az országot, de testvéröccsei sebesülési szenvedésén keresztül is átérezhette annak borzalmait, illetve aggódhatott a hadszíntereken szolgálatot teljesítő fia és unokaöccsei testi épségéért, majd ő maga is frontszolgálatot vállalt.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források:

- HL, AKVI, Tisza István. 10712.
 MNL-OL, Radvánszky család (P 568), 41. tétel. Tisza gondnokságra vonatkozó iratok.
 MREZSL, 44. fond, Tisza István iratai. 1. 6. 31.
 OSZKK, Gr. Tisza Kálmán gr. Tisza Istvánnak. Fond 37/42.
 OSZKK, Gr. Tisza István Szász Károlyhoz, a püspökhöz. Levelestár.
 OSZKK, Gr. Tisza Istvánné Thallóczy Lajoshoz. Fond XI/1004.
 OSZKK, Tisza Istvánné Csiky Kálmánnénak. 1905-1910. Levelestár.
 OSZKK, Tisza Istvánné Csiky Kálmánnénak. 1915. Levelestár.
 OSZKK, Tisza Istvánné Herczeg Ferenchez. Levelestár.
 OSZKK, Tóth Ferenc feljegyzése Tisza István grófról és feleségéről. Analekta, 10.634.

Nyomatott források:

- A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke. Szerk.: Dr. Gerő József. Bp., 1940.
 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. II. köt. Gazdacimtár. Pesti, Bp., 1897.
 A II. Vilmos német császár és porosz király nevét viselő cs. és kir. 7. huszárvezred hadi emlékkönyve. 1914–1918. Grill, Bp., 1923.
 A Protestáns Országos Árvaegylet választmányának ötvenötödik évi jelentése az 1913. évi működéséről. Hornyánszky, Bp., 1914.
 Egy Ismeretlen: Tisza Lajos és udvara Szegeden. Fény- és árnyképek. Grimm, Bp., 1880.
 Emlékkönyv a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület 25 éves jubileumára. 1893–1918. M. O. B. Bp., 1918.
 Gróf Tisza István gyilkosai bűnperének főtárgyalása a magyar kir. budapesti hadosztálybírósnál. I. köt. 1920.
 Gróf Tisza István képviselőházi beszédei. VI. köt. Szerk.: Barabási Kun József – Illés Gábor – Maruzsa Zoltán. Tisza István Baráti Társaság, 2011.
 Gróf Tisza István összes munkái. III–VI. köt. Franklin, Bp., 1926–1937.
 Herczeg Ferenc művei. X. köt. Tanulmányok, feljegyzések, mesék. Új Idők. é. n.
 Károlyi Mihály levelezése. III. köt. 1925–1930. Szerk.: Hajdu Tibor. Akadémiai, Bp., 1991.
 Kristóffy József: Magyarország kálváriája. Wodianer, Bp., 1927.
 Lőrinczi István: Magyarország nagybirtokosai. Szatmár, Szabadsajtó, 1893.
 Magyarországi gazdacimtár. Szerk.: Rubinek Gyula. Pátria, Bp., 1911.
 Mikszáth Kálmán összes művei. 78. köt. Szerk.: Rejtő István. Akadémiai, Bp., 1984.

Schmidt Henrik: Tisza István boldog évei. Emlékek és feljegyzések. Studium, Bp., 1923.

Tisza-évkönyv. 1922. Szerk.: Angyal Dávid. Athenaeum, 1922.

Tisza-évkönyv. 1925. Szerk.: Angyal Dávid. Budapesti Hírlap, Bp., 1925.

Tisza-évkönyv. 1926-1927. Szerk.: Nagy Miklós. Budapesti Hírlap, Bp., 1927.

Tisza István: Válogatott politikai írások és beszédek. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Tökéczki László. Osiris, Bp., 2003.

Sajtó:

Budapesti Hírlap, 1923, 1925.

Kolozsvári Közlöny, 1885.

Magyar Hírlap, 1925.

Nagykátai Hírlap, 1900.

Vasárnapi Ujság, 1883, 1898, 1902.

Szakirodalom:

Anka László: Férje kultuszának mellékszereplőjévé avatták. Tisza Istvánné. In: Múlt-kor, 2012/ősz, 33–37.

Császtravay Tünde: Éjjeli lepkevadászlat. Bordélyvilág a történeti Magyarországon. Osiris, Bp., 2009.

Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. IV. köt. (Sz–Zs). Bp., 1998.

Hegedűs Loránt: Két Andrassy és két Tisza. Athenaeum, Bp., 1937.

Horánszky Nándor: Tisza István és kora. I–II. köt. Franklin, Bp., é. n.

Kassay A[dolf]: A protestánsok házasságát szabályozó törvények, rendeletek és curiai döntvények, kibővíve a vegyes házasságokra vonatkozó törvények s curiai döntvényekkel. Brózsza, Bp., 1886.

Lévai Anita – Potó István: A magyar arisztokrácia bukása. Vagabund, Kaposvár, 2012.

Patay László: A Tisza-család szakácskönyve. Püski, Bp., 2001.

Pölsökei Ferenc: A rejtélyes Tisza-gyilkosság. Helikon, Gyomaendrőd, 1988.

Pölsökei Ferenc: Tisza István. Gondolat, Bp., 1985.

Sövényháznéné Sándor Judit: „Ember lenni mindég, minden körülményben.” Egy családfe levelei és virágai. Bába és Társai, Szeged, 2002.

Strausz Péter: Tisza István és a 2. honvéd huszárezred. In: Kút, 2005/1. 21–30.

Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára. Szerk.: Maruzsa Zoltán – Pallai László. Debrecen, 2011.

Tökéczki László: Tisza István eszmei, politikai arca. Kairosz, Győr, 2000.

Ujlaki Antal: Tisza Lajos és Szeged. Endrényi, 1910.

Vermes Gábor: Tisza István. Osiris, Bp., 2001.

JEGYZETEK

1	Gróf Tisza István összes munkái (továbbiakban: TIÖM). V. köt. Franklin, Bp., 1933. III. l.	7	Uo.
2	Pölsökei Ferenc: Tisza István. Gondolat, Bp., 1985.; Vermes Gábor: Tisza István. Osiris, Bp., 2001.; Tökéczki László: Tisza István eszmei, politikai arca. Kairosz, Győr, 2000.; Tisza István: Válogatott politikai írások és beszédek. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Tökéczki László. Osiris, Bp., 2003.; Gróf Tisza István képviselőházi beszédei. VI. köt. Szerk.: Barabási Kun József – Illés Gábor – Maruzsa Zoltán. Tisza István Baráti Társaság, 2011.	8	Strausz Péter: Tisza István és a 2. honvéd huszárezred. In: Kút, 2005/1. 21–30. o.
3	Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára. Szerk.: Maruzsa Zoltán – Pallai László. Debrecen, 2011.	9	Sövényháznéné Sándor Judit: „Embernek lenni mindég, minden körülményben.” Egy családfe levelei és virágai. Bába és Társai, Bp., 2002. 10. o.
4	Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL), AKVI, Tisza István. 10712. 1. l.	10	Hegedűs Loránt: Két Andrassy és két Tisza. Athenaeum, Bp., 1937. 240. o.
5	Uo. 11. l.	11	Kassay A[dolf]: A protestánsok házasságát szabályozó törvények, rendeletek és curiai döntvények, kibővíve a vegyes házasságokra vonatkozó törvények s curiai döntvényekkel. Bp., Brózsza, 1886. 41–42. o.
6	Uo.	12	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (továbbiakban OSZKK), Gr. Tisza István Szász Károlyhoz, a püspökhöz. Levelestár. 1. l.
		13	Kassay: 42–43. o.
		14	Uo. 47–48. o.
		15	Kolozsvári Közlöny, 1885. szeptember 19. 4. évf.

215. szám. 1., 3. l.
- 16 Uo. 1885. szeptember 20. 4. évf. 216. szám. 2–3. l.
- 17 Lévai Anita – Potó István: A magyar arisztokrácia bukása. Vagabund, Kaposvár, 2012. 345. l., Sövényházyné: 41. o.
- 18 Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. IV. köt. 129–134. o.
- 19 Vasárnapi Ujság, 1902. szeptember 7. 49. évf. 36. szám. 575. o.
- 20 Patay László: A Tisza-család szakácskönyve. Püski, Bp., 2001. 30. o.
- 21 Tisza Ilona Thallóczy Lajoshoz intézett egyik levelében például a küldött halakért írt köszönő választ. OSZKK, Gr. Tisza Istvánné Thallóczy Lajoshoz. Fond XI/1004. 5. l.
- 22 Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. IV. köt. (Sz–Zs). Bp., 1998. 131–132. o.
- 23 Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 44. fond. Tisza István iratai. 1. 6. 31. 1–2. l.
- 24 Vermes Gábor: Tisza István. Osiris, Bp., 2001. 53. o.
- 25 OSZKK, Tóth Ferenc feljegyzése Tisza István grófról és feleségéről. Analekta, 10.634. I. n.
- 26 Károlyi Mihály levelezése. III. köt. 1925–1930. Szerk.: Hajdu Tibor. Akadémiai, Bp., 1991. 610. o.
- 27 Emlékkönyv a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület 25 éves jubileumára. 1893–1918. M. O. B. Bp., 1918. 20. ol. A Lorántffy Zsuzsanna Egyesület évkönyve az 1903-ik esztendőről. Hornyánszky, Bp., 1904. 19., 23., 31. o.
- 28 A Protestáns Országos Árvaegylet választmányának ötvenötödik évi jelentése az 1913. évi működéséről. Hornyánszky, Bp., 1914. 48. o.
- 29 OSZKK, Tisza Istvánné Csiky Kálmánnénak. 1915. Levelestár. 1–2. l.
- 30 Tisza István Czernin bucaresti követhet: „Meine Frau liegt seit beinahe 4 Monaten im Bett mit einem ganz überraschend gekommenen starken Anfall von Gelenksrheumatismus in allen Gleidern.” TIÖM. IV. köt.: 25. l., Tisza István egyik rokonához: „Ilonánál alig észrevehetően, de talán mégis némi lassú javulás mutatkozik. Néhány nap óta pöstyéni sarat használ, ami eddig természetesen inkább kellemetlen reakciót váltott ki.” Uo. 144. l., Tisza Ilona egy nőegyleti kolleginához: „Ha mozogni tudnék, de 5 hónap óta már a házhoz köt izületi csúszom, melynek végét elképzelni sem tudom még.” OSZKK, Tisza Istvánné Csiky Kálmánnénak. 1915. Levelestár. 2. l.
- 31 Császtvay Tünde. Éjjeli lepkéavadászat. Bordélyvilág a történeti Magyarországon. Osiris, Bp., 2009. 51. o.
- 32 Károlyi Mihály levelezése. III. köt. 1925–1930. Szerk.: Hajdu Tibor. Akadémiai, Bp., 1991. 610. o.
- 33 OSZKK, Tóth Ferenc feljegyzése Tisza István grófról és feleségéről. Analekta 10.634. I. n.
- 34 TIÖM. V. köt. III. l.
- 35 Pölöskei Ferenc: A rejtélyes Tisza-gyilkosság. Helikon, Gyomaendrőd, 1988. 94., 96. o.
- 36 Magyar párbaj. A párbaj története. Magyar párbajok. Párbajködex. Osiris, Bp., 2002. 339., 351., 406–408., 411–413. o.
- 37 Károlyi Mihály levelezése. I. köt. 1905–1920. Szerk.: Litván György. Akadémiai, Bp., 1978. 252. o.
- 38 Horánszky Lajos: Tisza István és kora. II. köt. 1333. l.
- 39 Schmidt Henrik: Tisza István boldog éve. Emlékek és feljegyzések. Studium, Bp., 1923. 17. o.
- 40 A II. Vilmos német császár és porosz király nevét viselő cs. és kir. 7. huszárezred hadi emlékkönyve. 1914–1918. Grill, Bp., 1923. XIII., XIX. l.
- 41 A spanyolnátha 1918-ban a francia fronton kitört vírusos fertőzés volt, amely elterjedt Európaszerte (orvosilag Spanyolországban írták le először, innen az elnevezés). A nyár folyamán a Monarchiát is elérte a járvány. A betegség gyakran okozott végzetes tüdőgyulladást. Két esztendő alatt 20 millió ember esett neki áldozatul. Ez a betegség végzett ifjabb Tisza Istvánnal. Történészek gyakran gondolnak arra – de bizonyítani képtelenség –, hogy ifjabb István szülei vérfertőző rokonházassága miatt eleve gyenge, beteges szervezetű volt.
- 42 Stettner Tamás: Kék könyv Tisza István gróf meggyilkolásáról és a rendőrségi nyomozásról. Egyesület, Bp., 1919. 9–11., 13. o.
- 43 Gróf Tisza István gyilkosai bűnperének főtárgyalása a magyar kir. budapesti hadosztálybírósnál. I. köt. 1920. 109. o.
- 44 Budapesti Hírlap, 1925. március 17. 45. évf. 62. sz. 6. o., 1925. március 19., 45. évf. 64. sz. 3. o., 1925. március 20. 45. évf. 65. sz. 3. o. Magyar Hírlap, 1925. március 19. 4. o.
- 45 Budapesti Hírlap, 1923. november 6. 43. évf. 250. sz. 2. o.
- 46 Magyar Hírlap, 1925. március 18. 2. o.
- 47 Budapesti Hírlap, 1925. március 18. 45. évf. 63. sz. 1. o.
- 48 Tisza-évkönyv. 1925. Szerk.: Angyal Dávid. Budapesti Hírlap, Bp., 1925. 11. o.
- 49 Tisza-évkönyv. 1926–1927. Szerk.: Nagy Miklós. Budapesti Hírlap, Bp., 1927. 82–83. o.
- 50 Vasárnapi Ujság, 1883. október 14. 30. évf. 41. szám. 657–662. o. Ujlaki Antal: Tisza Lajos és Szeged. Endrényi, 1910.
- 51 Egy Ismeretlen: Tisza Lajos és udvara Szegeden. Fény- és árnyképek. Grimm, Bp., 1880. 53. o.
- 52 Vasárnapi Ujság, 1898. január 30. 45. évf. 5. szám. 69–70. o.
- 53 A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke. Szerk.: Dr. Gerő József. Bp., 1940. 217. o.
- 54 Patay Béla szíves közlése 2012. szeptember 21-ről.
- 55 TIÖM. VI. köt. 207. l.

- 56 Károlyi Mihály levelezése. III. köt. 610. o.
- 57 Tisza István: Válogatott politikai írások és beszédek. 445. o., Tökéczki László: Tisza István eszmei, politikai arca. 25–27. o.
- 58 Kristóffy József: Magyarország kálváriája. Wodianer, Bp., 1927. 161–162. o.
- 59 Uo.
- 60 A birtokszerzéssel is összefüggő, összehasonlító jellemzést adott Tisza István és Ilona apjáról a korabeli anonim pamfletíró: „Kálmán fősvény, László tékozló, Kálmán okos ember, László nem, Kálmán nagybirtokos, László kisbirtokos.” Egy Ismeretlen. 53. o.
- 61 Schmidt Henrik: 66–70. o.
- 62 HL, AKVI, Tisza István. 10712. 1. l.
- 63 Lőrinczi István: Magyarország nagybirtokosai. Szatmár, Szabadsajtó, 1893. 5. o.
- 64 Uo. 10., 28. o.
- 65 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. II. köt. Gazdacímár. Pesti, Bp., 1897. 246–247., 334–335., 344–345., 374–375., 382–383., 564–565., 574–575. o.
- 66 Uo. 238–239., 334–337. o.
- 67 Uo. 524. o.
- 68 Magyarországi gazdacímár. Szerk.: Rubinek Gyula. Pátria, Bp., 1911. 40., 152. o.
- 69 Uo. 657., 661. o.
- 70 Uo. 154., 157., 161., 167., 542., 654., 671. o.
- 71 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. II. köt. 238–239., 336–337. o.
- 72 Magyarországi gazdacímár. 167., 542. o.
- 73 Uo. 154., 157., 161., 167., 542., 654., 671. o.
- 74 Az előbb idézett gazdacímárak alapján elmondható, hogy például Tisza István egyik legnagyobb ellenfele, Apponyi Albert gróf nem tudta megőrizni birtokait és az ő, illetve édesapja tulajdonát képező földbirtokok mérete 1893 és 1911 között körülbelül az ötödükre csökkent.
- 75 Vasárnapi Ujság, 1902. március 30. 49. évf. 13. szám. 199. o. Schmidt Henrik: 19. o. (Mivel Tisza Kálmán a miniszterelnöki pozícióból való visszavonulása után is aktív parlamenti képviselő maradt, így ideje nagy részét nem Kocsordon töltötte, hanem a házasság útján szerzett budapesti Degenfeld-Schomberg palotában élt.)
- 76 Herczeg Ferenc művei. X. köt. 14–15. o.
- 77 Uo. 51. o.
- 78 Uo.
- 79 HL, AKVI, Tisza István 10712. 11. l.
- 80 Schmidt Henrik: 16–17. o.
- 81 A vadászat akkor kiemelkedő főúri időtöltésnek számított. A Tisza család egyik vadásztáráról, amelyen Tisza István is részt vett, így számolt be a korabeli sajtó: „Vadászat. Gróf Tisza Kálmán csegődi és vadászai uradalmán Biharmegyében f. hó 15. és 16-án tartották meg a szokásos nagy hajtvadászatot. A két napi sík és erdőhajítások összes eredménye 1046 drb vad, ebből esett 935 drb nyúl, 105 drb fácánkakas, 1 róka, 2 erdei kánya és 3 különféle. Részt vettek a háziúron kívül: Baranovits Ferencz, gr. Keglevich Gábor, gr. Tisza István, br. Liptay Frigyes, Lovassy Ferencz, gr. Keglevich György, Csanády főszolgabíró, ifj. gr. Keglevich István, Faltay A. és Takáts J. gazdatisztek.” Nagykáti Hírlap, 1900. január 21. 3. évf. 3. sz. 1. n.
- 82 Vasárnapi Ujság, 1902. március 30. 49. évf. 13. sz. 199. o.
- 83 Uo. 38–39., 44. o.
- 84 Kereskényi Miklós – K. Cseh Edit: Geszt. Bp., 2002. 184–185. o.
- 85 Uo. 41., 123. o.
- 86 Herczeg Ferenc művei. X. köt. 46. o.
- 87 Gudenus János József: III. köt. 156. o.
- 88 MNL-OL, Radvánszky család (P 568), 41. tétel. Tisza gondnokságra vonatkozó iratok. 1–72. l.
- 89 TIÖM. III. köt. 238–240. l., IV. köt. 97. l.
- 90 Sövényházy: 62. o.
- 91 TIÖM. III. köt. 169. l.
- 92 Uo. V. köt. 7. l.
- 93 Uo. VI. köt. 331. l.
- 94 Uo. V. 287. l.
- 95 Uo. VI. 329. l.
- 96 Herczeg Ferenc művei. X. köt. 9. o.

Magyarok a Lengyel Légiókban¹ 1914–1918

A lengyel légióban harcolt magyarok történetének negyedik része nem kevésbé fontos eseményeket, tényeket tár az olvasók elé, mint az első három, noha terjedelmében kisebb, mint az előző három. 1935 és 1943 között keletkezett sajtó-, levéltári és egyéb dokumentumot tartalmaz magyar és lengyel levéltárakból, szám szerint huszonötöt. A dokumentumok szervesen kapcsolódnak a korábban más folyóiratoknál² közlésre elfogadott részekhez. Az itteni iratokhoz sem írunk bővebb bevezetőt a légiosok történetéről, tekintettel arra, hogy ezt már megtettük a *Hadtörténelmi Közlemények* 2012. évi 3. számában, a *Magyarok a Lengyel Légiókban 1914–1918* címmel írt közleményben³. A jelenlegi forráskiadvány-sorozat az I. világháború kitörése centenárium alkalmából a Muzeum Historii Polski (Varsó) támogatásával készült, és lengyel nyelven is megjelenik.

Az alább közölt dokumentumokkal kapcsolatban utalunk a következőkre:

1) A Csehszlovák Köztársaságban a Felvidéken élő magyar és ruszin volt légionistákat a csehszlovák állam állandóan diszkriminálta (pl. az illető nem kapott közmunkát, leveleiket ellenőrizték, másodrendű és -rangú állampolgárként kezelték stb.). Prága ugyanígy viszonyult a Cseh-Sziléziában élő volt lengyel nemzetiségű légionistákhoz is. (A munkanélkülieit a lengyel állam titokban anyagiakkal támogatta.)

2) A budapesti lengyel Légionisták Szövetségét 1931-ben alapították. Szervezetük benyújtotta elfogadásra Alapszabályukat a Belügyminisztériumnak. Az, a Honvédelmi Minisztérium véleménye alapján, nem vette tudomásul, tehát mint társadalmi szervezetet nem vették nyilvántartásba. Ennek ellenére félhivatalos működésüket a magyar szervek tolerálták, mert őket a lengyel állam nagy becsben tartotta. Minden évben meghívást kaptak, hogy vegyenek részt a varsói központ által megrendezett éves kongresszuson. A Honvédelmi Minisztérium elutasító álláspontjának alapja az volt, hogy a szervezet vezetője Miklósi Ferdinánd Leó zsidó származású volt, valamint az, hogy a volt lengyel légiosok vezették a lengyel állomot (a kezdve a kormánytól egészen a járásokig), míg a magyar légionisták többsége, kétkezi munkásként szegény, illetve az 1930-as években munkanélküli volt. Emiatt a lengyel féllel való kapcsolattartást a Honvédelmi Minisztérium elleannezte ugyan, de formálisan nem tilthatta.

1939 januárjára tarthatatlanná vált ez a rendezetlen helyzet. A Varsóból kapott utasításoknak megfelelően Orłowski Leon budapesti lengyel követ és Jan Emisrski vezérkari alezredes, katonai attasé a helyzet rendezése érdekében eljártak a kül- és honvédelmi minisztériumban Budapesten. Az évekig tartó huzavona után határozott lengyel kérésre a honvédelmi minisztérium engedett merev, eddigi elutasító álláspontjából, a belügyminisztérium láttamozta Alapszabályukat.

A légiosok is elfogadták, hogy Miklósi nem visel további vezető szerepet és a választható vezetőség legalább három évig stabil marad. Ennek következtében 1939. január 28-án a varsói szervezet kiküldöttjének, dr. Karol Polakiewicz őrnagynak a jelenlétében megalakulhatott Budapesten a Magyar Légionisták Köre. (Ők levelezéseikben továbbra is régi nevüket használták, ami a varsói anyaszervezet nevének tükörfordítása magyar nyelvre: Związek Legionistów Polskich – Lengyel Légionisták Szövetsége.) Polakiewicz hozott magával közel 300 kitüntetést (Krzyż Légionowy⁴ – Légios Kereszt, és Krzyż Niepodległości – Függetlenségi Kereszt). Ezzel 1939-re a lengyel kormány több mint 400 légionistát tüntetett ki.⁵

A mintegy 40 elesett magyar légiós özvegyei és árvái számára rendszeres havi juttatásra vonatkozó törvényt szándékozott benyújtani a lengyel kormány a Sejmben, méltóképpen gondoskodva róluk. Ezt a II. világháború kitörése megakadályozta.

1939-ben a német–lengyel háborúban ismét ott találjuk önkéntesként a volt magyar légionistákat. Mindösszesen annyi ismert, hogy Kismók Károly elesett a németekkel vívott harcban a Kárpátok lábánál, egy fő, Takács Béla mint internált lengyel katona Romániából tért haza 1940-ben, Gáti Róbert mint a budapesti földalatti lengyel ellenállás tagja, Mauthausenben pusztult el.

A lengyel nyelvű iratokat saját fordításban közöljük. Elláttuk őket kiegészítő és magyarázó jegyzetekkel.

* * *

1

Az ungvári lengyel konzul, Mieczysław Halupczyński⁶ átirata a Lengyel Légionisták Szövetsége Központi Vezetőségének Varsóba

Ungvár, 1936. július 8.

Nr. P4/76/1

Tárgy: Palazinec Fedor ügye

F. év július 11-én jelentkezett az itteni konzulátuson Palazinec Fedor, aki 1896-ban született Szinevéren, Kárpátalján és jelenleg is ott lakik. Görög katolikus vallású ruszin nemzetiségű és a következőket nyilatkozta:

„1915. VI. 21-én, 17 évesen, önként beléptem a Lengyel Légiók II. dandára 2. ulánus századába, ahol szünet nélkül szolgáltam egészen 1918 tavaszáig, amikor Synowódzko Wyznében a légiókat feloszlatták. Ezután a többi légionistával együtt Huszton majd Bustyaházán (jelenleg Buština) internáltak, ahol 6 hetet töltöttem. Az első adandó alkalommal megszakítottam onnan azzal a szándékkal, hogy Lengyelországba megyek, de a nehézségek miatt, amelyekbe az úton ütköztem, Szinevéren kellett maradnom, ahol addig laktam. A 2. ulánus században teljesítettem szolgálatot, azután Sokołowski alhadnagy és Baczynski hadnagyok tisztja szolgája lettem. Az általam megismert tisztek közül megemlíthetem Ostoja őrnagyot Zilinski és Preżyński huszárszázadosokat, Fubalewicz, Świdzińskiego alhadnagyokat és Rolecki hadnagyot.”

Palazinec Fedor bemutatja a Lengyel Légiók nyilvántartási kartonját, katonai igazolást, amelyeknek hitelesített másolatát csatolom. Ezen kívül rendelkezik a II dandár jelvényével 4218-as számon.

A helybéli születésű és helyi állandó lakos Palazinec Fedor jelenleg csehszlovák állampolgár. Sok gyermekkel van megáldva, feleségén kívül a gyermekek száma 7, és mélyszegénységben él, mert csak egy kis földje van a hegyekben, ami nem elegendő még a család élelmezésére sem. Sem a csehszlovák államigazgatástól, sem az önkormányzattól nem kap sem semmi segílyt és gondozást, sőt állítólag állandóan zaklatják lengyel légiós szolgálata miatt. Példaként megemlíti, hogy mint munkanélkülit közmunkára sem vették fel, amit légiós szolgálatával indokoltak.

Ebben a helyzetben Fedor Palazinec mert írástudatlan, közvetlenül a Konzulátuson keresztül a Légiós Szövetséghez fordul azzal a kéréssel, hogy segítséget kapjon, de legszívesebben felvenné a lengyel állampolgárságot és letelepedne egy mezőgazdasági területen, ha illet, mint katonai telepes⁷ kaphatna. Függetlenül ettől természetesen kész bármilyen munkát hálásan elfogadni, ami egzisztenciát biztosítana neki.

A fentieket közölve a konzulátus javasolja, hogy a Légiós Szövetség vegye gondozásba a fent említett személyt, aki nagyon is rászolgált a támogatásra, és ha mérlegeljük a ruszin gurál⁸ kérését, aki légiós szolgálata miatt sok éven keresztül a helyi hatóságok és környezete legkülönfélébb kellemetlenségeinek van kitéve, mert a Légiókban szolgált.

Ilyen jellegű segítséget nyújtva neki, aki a legkritikusabb élethelyzetben van, mély hála-érzését keltené, míg ruszin környezetében, melyben jelenleg tartózkodik, igen csak előnyös benyomásokat keltene külföldi propagandánk szempontjából.

Végül a Palazineccel lefolyt beszélgetés alapján a konzulátus megemlíti, hogy megérthető érzékenységgel viszonyul légiós tárgyaihoz és emlékeihez, ami légiós szolgálatával kapcsolatos.

Lengyel Köztársaság konzulja
Mieczysław Hałupczyński sk.

Archiwum Akt Nowych Warszawa, Związki Legionistów Polskich, Komenda naczelny (AAN ZLP KN) sygn. 80. Eredeti gépirat, 2. o., a konzul sajátkezű aláírásával.

2

A budapesti lengyel követség átírata Röder Vilmos⁹ m. kir. honvédelmi miniszternek.

351-b/W/10 Budapest, 1937. aug. 4.

A magyar nemzetiségű volt lengyel légionisták javasolják, hogy augusztus 8-án 11 órakor a budapesti Népligetben a Légiósok emlékműve előtt szervezzék meg hagyományos összejövetelüket, amihez egy ünnepélyes megemlékezés kapcsolódna, annak a napnak az évfordulója alkalmából, amikor Piłsudski József marsall a lengyel légiók élén 1914-ben Krakkóból elindult, hogy megkezdje fegyveres harcát Lengyelország függetlenségéért.

A lengyel hadügyminiszter¹⁰, Rydz Smigły marsall¹¹ a hadsereg főfelügyelője rendeltére – tanúsítva azt a nagy jelentőséget, amelyet a köztársaság kormánya a Lengyelország függetlenségéért harcoló volt magyar légiósoknak szentel – az ünnepélyen Lipcsey-Steiner a lengyel hadsereg századosa magyar származású légionista által képviselteti magát, akit Lengyelország legmagasabb katonai rendjével tüntettek ki.

A budapesti lengyel követséget megillető ünnepélyesség miatt, van szerencsém Excellenciádat megkérni, hogy jelenlétével emelje az ünnepély fényét, vagy – abban az esetben, ha nem tudna részt venni – kérem, hogy a Honvédség magas rangú tisztjét bizza meg azzal, hogy Excellenciáját képviselje.

Ugyanakkor veszem a bátorságot, hogy megkérjem Excellenciádat, engedélyezze, a volt légiósoknak, Völdy [Völgyi] Nándor és Hain-Hernádi Ferenc századosoknak, akik ma a magyar kir. Honvédség tisztjei, hogy részt vegyenek az említett ünnepélyen.

Kérem Excellenciádat, fogadja legmagasabb megbecsülésem kifejezését

AAN, MSZ Pos. RP w Budapeszcie (Külgügyminisztériumi iratok Varsó, A budapesti követség iratai) sygn.112. 249–250. o. Francia nyelvű másolat. Az eredetit az ideiglenes ügyvivő írta alá. Az első oldal jobb felső sarkában kézzel rávezetve: Mycielski személyesen fogja átadni. Franciából fordította Szakonyi Edit.

3

A lengyel–magyar barátság és a légionisták

A lengyel légionisták magyar csoportjának vezetője Miklósi Ferdinánd Leó a napokban 14 napon át Lengyelországban tartózkodott. [...]

Lwówból Miklósi Rzeszowba utazott, innen Tarnowba ment, ahol virágot helyezett el Bem mauzóleumánál. Több napon át Varsóban volt, s innen folytatta útját vidékre. [...]

A lengyel sajtó általában melegen emlékezett meg Miklósi Ferdinánd Leó lengyelországi tartózkodásáról, amit a Gazeta Polska, a Dzień Grudziądzki, Przewodnik Rzeszowski emelt ki.

Egyébként november 11-én a lengyel államalakulás nagy ünnepén Monitor Polski a lengyel állam hivatalos lapja [Lengyel Közlöny] közölte azok névsorát, akiket a lengyel köztársasági elnök ez alkalommal, a Függetlenségi Kereszttel tüntetett ki [Krzyż Niepodległości]. Ezek között a következő magyar nevek voltak: Bácsi Lajos, Balarsi Lajos, Csernek György, Fodor György, Kiss Sándor, Kiszela Antal, Krausz Mihály és Imre, Sumicz Gyula, Takács Béla Takács Sándor, Tompos Mihály, Vargha Gyula, Vargha József és Zubák Ferenc, mind a légiókban szolgált magyarok.

Fővárosi Napló 1937. december 4. Dr. Ku. J. cikke

4

Budapesti Lengyel Légionisták Egyesülete levele Varsóba a légiós vezetőségének
Budapest, 1937. december 29.

Tisztelt Vezetőség!

Mellékelten megküldjük azon volt lengyel légionisták név szerinti kimutatását, akiket Függetlenségi Kereszt, ill. Érem kitüntetésre felterjesztettünk, de azt nem tudjuk, hogy közülük kik kapták azt meg. Nevezettek egy részét korábban [is] felterjesztettük, és ennek alapján [a volt légiós] 2. gyalogezred lépéseket tett azért, hogy a kitüntetést megkapják.

Egyes nevek mellett megjelöljük,¹² hogy melyik kitüntetésre terjesztjük fel, a kitüntetés jogát meghagyjuk annak az ezrednek, ahol szolgáltak.

Ez a kimutatás nem tartalmazza azok összes nevét, akik 1919 után szolgáltak a lengyel hadseregben. Csak azok neveit küldjük, akik nálunk jelentkeztek.¹³

Maradunk tisztelettel:

Miklósi Ferdinánd Leó elnök

Poputh Árpád titkár

Mellékletek:

I. gyalogezredbeliek

Bemben János

Császár János

†Lövinger Károly (szolgált a 2. gy.e.-ben is)

Moharos Gábor

†Mikházy József (szolgált az 5. gy.e.-ben is)

Seffer György (I. gy.e. műhely)

Bihari János

Szikszai Imre

2. gyalogezred-beliek

Barabás Attila (szolgált az 5.gy.e.-ben is)
 Bajusz József
 Balogh János
 Bartek Károly
 Bilák János
 Buzás Imre
 †Bandoly László
 †Cinnel József⁴
 Drottler Ede
 Deskó Pál
 Eröss Ferenc
 Friedl Károly
 Guth János
 Görög János
 Kálmán Béla, Kovács Kálmán
 †Kiss István
 vitéz Kovács Dezső
 †Keller Emil
 Kaposi Károly
 László Mihály
 Leibi Sándor
 Lew Ignác tizedes
 Morvay János őrv.
 Marosán Géza
 Melega (Huba) Gyula
 Mittaly Gyula
 Pohl Lajos
 Pécsi Miklós
 Polacsik Zsigmond
 †Puczek Jan
 Radil Róbert
 Sumitz Gyula
 Stöger Pál
 Sütő Bertalan
 Szablics Imre dr
 Szkandera Lajos (szolgált a 4.gy.e.-ben is)
 Szűcs Károly
 Serfőző László
 Tichy Tihanyi Károly
 Tauser Ármin
 Ulicska Károly
 †Balogh Sándor
 Celtner Ferenc
 Cseh András
 †Kiss Mihály
 Ordyna József
 †Seres István

3. gyalogezred-beliek

Blok Mihály strázsamester
 Dolak János kapral
 †Diko Ferenc
 †Fördös Lajos
 Freund József
 †Görömbey Gábor
 Greschner B. László
 Lenner Gáti József
 Mikulec István
 Placsek János
 Szlatki Jenő
 Robert Rosenberg Vilmos
 Szűcs Lajos

4. gyalogezred-beliek

Drotzinger János
 Jäger János tizedes
 Kornalek Károly
 Kismóki Károly őrv.
 Lázár József
 Simon Géza
 Taub Sándor
 †Blasek Frigyes őrv.
 Jakus Károly őrv.
 Csuvarski Sándor 2. és 4.gy.e.

Aknászoknál

Berecki László
 Baán János
 Fejes István
 Jahn Ádám
 Kiss Mihály
 Téglás István
 Tábori élelmezésnél
 Börcsök Dániel kocsis
 Princkel János kocsis
 Takács Imre kocsis

A Beck században

Bácsi József
 Dolnay Ignác őrm.
 Karakas Péter /vasúti zlj.)

A szibériai hadosztályban

Horváth Lajos

Egészségügyi oszlopban
 Harkai Antal
 Szabó Kálmán
 1. lovas osztálynál
 Popovics László (Vaszil)

2. ulánus ezredben
 †Sziguth Ede

Ezeken kívül¹⁵:
 Bácsi Lajos
 Käpler Károly
 Klemencsics Károly
 Masosán Viktor
 Frideczky Alfréd
 Olesch Jenő (Szepespataky)
 Szadeczki Viktor
 Varga Gyula
 Varga József
 Hunyadi Miklós
 Muntyán Gábor
 Papp Zoltán István

Lövészek:
 Andráskó Dezső
 Csarnogurszki József
 Debreceni Gábor
 Eibl Ignác
 Dzurek Márton
 Frindt Béla
 Galotsik Imre
 Galotsik Zoltán
 vitéz Gergely Zoltán
 Hauptman Pál
 Jablonszki János
 Istenes János
 Lapka Rudolf
 Lengyel József
 Nyemec József
 Obsuth Antal
 vitéz Pálmai Alajos
 Slusarczyk Pongrác (Modlini erőd)
 Simkó Ottó
 Széles Sándor őrm. egyéves önkéntes
 Széles Béla
 Swiątek Ferenc (Haller hadsereg)
 Szeles István
 Bátori Hüttner János dr

vitéz Bolyhói Gyula (Illiás)
 Kormány László
 Ramzer László
 Rátz Kálmán
 Sivák István r.k.pap
 Kiss Imre¹⁶

AAN ZLP KN sygn.92. Eredeti gépiratos levél, 1. o. az elnök és a titkár s.k. aláírásával. Varsóban iktatták 43. sz. alatt 1938. január 8-án. A mellékletek 3 o. gépirat.

5

Kéziratos feljegyzés Mikházi Józsefről

Varsó.1938 II.14.

Az elhunyt Mikházi József 1895-ben Tiszavárkonyban született, apja József, anyja Rozália. A Lengyel Légiókba belépett 1915. december 23-án. Beosztva az 1. légiós gyalogezred géppuskás alegységébe.1916. augusztus 23-án vezényelve az 5 légiós gyalogezredbe, a géppuskás alegységbe. 1917. január 30-án elbocsátva a Légiókból. Rendfokozata közlegény.

(-) Brünner százados

AAN ZLP KN.sygn.92. Melléklet az 1. légiós gyalogezred körének leveléhez, mely kelt Wilnóban 1938. II.15.

6

A Lengyel Légionisták Szövetsége gondozási osztályvezetője Zygmunt Wenda vezérkari alezredes átírata a Hadtörténeti Levéltárnak Varsóban

Nr.588/Op

Varsó, 1938. február 8.

A magyarországi légiósokat megszervező bizottság azzal a kéréssel fordult hozzánk, hogy foglalkozzunk az elhalt Mikházi József özvegyének kérésével. Mikházi a Lengyel Légiók 1. és 5. gyalogezredében szolgált.

A fentiekkel kapcsolatban tisztelettel kérem légiós szolgálatának legrészletesebb igazolását. Az említett személy közelebbi személyi adatainak nem vagyunk birtokában.

Az igazolás kiállításáért járó 1 zloty költséget a leggyorsabban lerójuk az igazolás beérkezése után.

AAN ZLP KN sygn.271. Gépirati másodpéldány sk. aláírás nélkül, 1. o. A/5 formátum

7

A volt I. légiós gyalogezred körének levele a Légionisták Szövetsége
Parancsnokságának Varsóban

Wilno, 1938. II.15.

Nr.296/054/Ewid.

Válaszul f. hó 8-án kelt Nr.588/Op iratra.

Jelentem, hogy †Mikházi a volt 1. légiós gyalogezred kitüntetési albizottsága 1937. augusztus 6-án Függetlenségi Kereszt kitüntetésre terjesztette fel †Mikházi Józsefet. Monitor [Polski] Nr 178.

A mai napig sem az özvegy, sem az árvák a volt 1. légiós gyalogezred köréhez semmi-féle ügyben nem fordult.

Más adatoknak a fenti szerv nincs birtokában.

AAN ZLP KN sygn.271. Gépirat 1.o. A/5 formátum

8

Magyar légionista halálára

Budapest, 1938. február 22.

39. életévében elhunyt a magyar állampolgárságú Szádeczky Vidor volt lengyel légionista.

Szádeczky 14 évesen lépett be a légiókba. Lengyel családból származott, amely a XIX. század közepén Magyarországra emigrált.

Temetésén ott volt számos volt bajtársa, és Królikowski követségi attasé, aki a lengyel állam nevében helyezett el koszorút sírjára.

Gazeta Polska 1938. február 25. Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára Esztergom. Divéky gyűjtemény.

9

Magyar légionisták beadványa a honvédelmi miniszterhez

Budapest, 1938. április havában

Nagyméltóságú Honvédelmi Miniszter Úr!

1933 őszén a hercegprímás úr Őexcellenciája zarándokutat vezetett Báthory sírjához, mely alkalommal a város elnöke „legszebb emlékeként” említette Lengyelország volt magyar harcosait. Egy évvel később mikor néhai Gömbös Gyula miniszterelnök úr önmagyméltósága Varsóban járt Kozłowski miniszterelnök¹⁷ úr „hősöknek” aposztrofált bennünket. A légiók emlékére emelt budapesti szobor 1935. évi leleplezésekor többek között a kormányzó úr Őfőméltósága képviselőjében megjelent Shvoy tábornok¹⁸ főparancsnok úr Őnagyméltósága jelenlétében Lengyelország szónoka Władysław Belina Prazmowski ulánus ezredes¹⁹ lembergi vajda felénk fordulva mondotta: ”bevéstétek magatokat Lengyelország történetébe.”

A kormányzó úr Őfőméltóságának lengyelországi útja sem múlt el anélkül, hogy ott ne hívták volna fel ránk a figyelmét. Tette ezt többek közt Krakkó ezredes elnöke Mieczysław Kaplicki²⁰, mondván: ”a háború kitörése után láttam a magyar rokonszenv legnagyobb megnyilatkozását, magyarok léptek be a lengyel légiókba. Kell-e ennél szebb bizonyítéka annak, hogy a magyar és a lengyel mindig közösen verekedett a történelem keserű sorscsapásai idején”.

Mégis 1935 nyarán kaptuk a határozatot arról, hogy az 1931-ben alapított egyesületünk alapszabályát nem hagyták jóvá, ami – információink szerint a külügyminisztérium, illetve a Magyar-Lengyel Szövetség intenciója szerint történt. Azután 1936 februárjában a honvédség főparancsnoka eltiltotta a honvédséghez tartozó bajtársainkat összejöveteleink látogatásától. E parancs szövegéből azt hisszük mód van megállapítani, hogy honnan jött az ezt eredményező információ. Ami nem zárta ki azt, hogy Karlik tábornok úr öméltósága honvéd főparancsnokság részéről megjelenjék a múlt év augusztus 8-án tartott összejövetelünkön, amelyen Edward Rydz-Śmigły²¹ marsall képviselője a még néhai Pilsudski marsall által adományozott légionista keresztet osztotta szét – kivéve a kényszerű távollétben levő honvédtiszteket.

Akik, annak idején nem gondolhattunk elismerésre, de most a lengyel Vitézségi Keresztet és a Függetlenségi Kereszteket hordjuk a mellünkön, a mesterséges közonny, az agyonhallgatás, a mellőzés politikáját érezzük körülöttünk. Mintha valahol meg akarnák akadályozni, hogy lengyelbarátoknak valhassuk magunkat, hogy észrevegyenek bennünket, hogy életjelt adjunk most amikor kormányprogramra avanzsált a két nép barátsága, amelynek melegében boldog boldogtalan igyekszik sütkérezni.

E helyzet normálissá tétele elől a külügyminisztérium zárkózik el – s ezt 1936 őszén – azzal indokolta, hogy csoportunk „vezetésében nem állott be változás”, ami utalás arra, hogy annak idején Miklósi Ferdinánd Leó bajtársunkat választottuk meg elnökünké.

Talán téves az a felfogásunk, hogy ez belügyünk. Mégis lojálisan úgy véljük: erre vonatkozó direktíva tudomásul vétele részünkről természetes lenne, ha szervezkedésünk gondolata és ténye, rajtunk kívül álló hely eredménye lenne, vagy ha a türelmet, fáradságot és pénzt igénylő tevékenységet hivatalos oldalról, itthon támogatásban részesítették volna.

Szervezkedésünk gondolata azonban csak akkor indult útjára, mikor erre vonatkozó munkát Miklósi Ferdinánd Leó vette kezébe. E tevékenységünket pedig enyhén szólva nem támogatták, működésünkben nem éreztünk érdeklődést, rokonszenvet.

Előbb nevezett Miklósi munkájának eredménye: első összejövetelünk 1930-ban, csoportunk megalakulása, együtt maradásunk, a lengyel zászlók alatt megismert szívünkbe zárt tradíciók, a harctér emlékei, ifjúságunk lengyel éveinek felidézése, a bajtársi szellem ápolhatása. E felett mi nem térhetünk napirendre, akik tudjuk, hogy őrhelyén teljesítette a reája bízott feladatot, védte erkölcsi érdekeinket, akkor, mikor velünk senki sem törődött.

Akik a két nemzet közti barátságot hivatalból fejleszteni, elősegíteni hivatottak, vagy akik a mai már veszélytelen időkben a témában felolvasnak, ülészenek, beszélnek, cikkeznek, ünnepelnek, azok nem nézhetik levegőnek azt a munkát, amely nem a szavak, hanem a tettek lengyelbarátságát jelentik. Amikor e téren egyoldalú, meg nem fogható információk cirkálnak, és azt hisszük, mi is tettünk valamit a magyar–lengyel barátságért

- a. alatt mellékeljük Miklósi Ferdinánd Leó rövid leírását tevékenységünknek,
- b. alatt azt a rövidített szöveget, amelyből megállapítható, hogy azok a hazafiak – köztöttük katonatisztek –, akik évtizedekkel azelőtt küzdöttek már a lengyelekért indignálódva nézik azt, ami e téren történik,
- c. alatt azon cikkeket, amelyek helyzetünk megvilágítására alkalmasak és a Magyar–

Lengyel Szövetség idején íródtak, amelyek igazolják, hogy az a szellem amely itt honolt, közérdekből kiküszöbölendő.

Áldozatainkhoz méltatlan elbánással szemben megállapítást nyert, a dolgok személyi részében, csupán egyik akadályozó fellépéséről van szó. Ilyen intencióknak és következményeinek továbbra is néma szemlélői lenni nem kívánunk.

Esedezünk Excellenciához kegyeskedjék lépést tenni a honvédség főparancsnoksága által kiadott rendelkezés visszavonása iránt²², s ezzel elősegíteni, hogy az eszmét keserűség nélkül továbbra is szolgálhassuk. Ez kötelességünk, szerzett jogunk is, mert ifjúságunk anyagiaktól mentes lelkesedésével éppen azokkal álmodoztunk és szenvedtünk a lövészárkokban, akik mai urai a lengyel államnak és hadseregnek. Fájó seb, hogy ezt kérnünk kell, de tudjuk az igazság útja sokszor nehéz és hosszú, hogy nem egyszer hagyják magára az igazságot, sőt meg is feszítik, ha éppen útjában van valakinek.

Excellenciád meg fogja találni bölcs szavait, amelyekkel kegyes lesz, odahatni, hogy a rajtunk elkövetett igazságtalanság megszűnjék, s ezért engedje meg, hogy a soraimat objektív elbírálásába ajánlhassuk, remélve a kedvező elintézését. Petőfi szavai alapján is „Tiszteljétek a közkatonákat”

A miniszter úrnak alázatos szolgálói:

23 s.k. aláírás

Hadtörténelmi levéltár Budapest, Honvédelmi Minisztérium Elnöki A oszt. (HL HM Eln.A) – 1938-40805. Eredeti gépelt beadvány 2 o. A mellékelteket nem közöljük.

10

Volt lengyel légionisták egyesület alakítása tárgyában Budapest, 1938. június 10.

Pro domo

Az Elnökség vezetője jelen ügyet f. hó 5-én a miniszter úrnak referálta.

A miniszter úr döntése: az eddigi elutasító álláspontot fenn kell tartani, de mindenekelőtt tisztázni kell, hogy kb. hány volt lengyel légionistának egyesületbe tömörítéséről van szó.

Az 1. vegyes dandár parancsnokság nemzetvédelmi osztályának r.u. tett jelentése szerint lengyel légionista egyesület címmel f. évi május 2-án a Belvárosi Polgári Körben alakuló gyűlés volt, amelyen kb. 25-en vettek részt, köztük az iktatmányban az említett Miklósi Ferdinánd Leo izraelita vallású budapesti szénkereskedő is.

Az alakuló ülésen az egyesület a tisztikart és a választmányt választotta meg de ebben Miklósi Ferdinánd Leo nem szerepel.

Elnökké választották Szepespataky Jenő rendőrfelügyelőt, alelnökké Haudek Károly biztosítási intézeti tisztviselőt és Erdős [vitéz nemes Erdeős] László századost, főtitkárrá Poputh Árpád Miklós szolgálaton kívüli hadnagyot. A választmányba többek között beavasztották Völgyi Nándor nyugállományú számvevősegi aligazgatót is.

Az alakuló ülésen jelen volt Lipcsei-Steiner Mihály lengyel őrnagy és Roman Królikowski²³ lengyel követségi attasé is.

Az alapszabályokat az egyesület a belügyminisztériumhoz láttamozás végett fel fogja terjeszteni, ennél fogva az egyesület összetétele tekintetében az Elnökség A. egyelőre állást nem tud foglalni. Egyébként az egyesület az alapszabályok láttamozásáig működést nem fejt ki.

Annak megállapítása végett, hogy hány lengyel légionistának tömörítéséről volna szó, az Elnökség A. r.u. felhívta Szepespataky Jenő rendőrfelügyelőt, aki kijelentette, hogy az

alakuló ülésen nem vett részt, tudtán kívül választották meg elnöknek, ezt a tisztséget nem fogja elfogadni és tudomása szerint kb. 100 volt lengyel légionista él jelenleg az ország mai területén.

Erdős László százados megválasztásával kapcsolatban az Elnökség A. az érintkezést nevezettel nem tudta felvenni, mert jelenleg vidéken, szabadságon tartózkodik. E tekintetben tehát az Elnökség A. csak akkor fog intézkedni, ha a belügyminisztérium az alapszabályokat véleményezés végett meg fogja küldeni.

HL HM Eln. A 1938-24172 (HM Eln.A -1937-11266 alapszámon) Eredeti gépet irat előadó- és betétíven.

11

Feljegyzés a volt lengyel légionisták egyesületének megalakulása tárgyában
[Budapest], 1938. VIII. 28.

Pro domo

A 2 vkf. osztály 18250/el. 2vkf.o.1938 sz. irat pro domojában közli Orłowski budapesti lengyel követnek a 2.vkf osztály vezetőjénél személyesen előadott alábbi kérelmét:

Lengyel hivatalos körök sajnálattal látják, hogy a Magyarországon élő volt légionisták (magyar állampolgárok) egyesületbe tömörülése eddig nem valósulhatott meg. A lengyel körök erkölcsi kötelességüknek tartják, hogy azokat a magyar állampolgárokat, akik a Lengyel Légiókban Lengyelországért küzdöttek, a magyar törvények adta lehetőségek keretei között támogassák. Minthogy a volt légionisták zöme szegény ember, sokszor kisebb mérvű anyagi támogatásuk szükségessége is felmerül.

A lengyel követ megítélése szerint a tömörülés sikertelenségének az oka valószínűleg az eddigi szervezőnek, Miklósi Ferdinánd Leónak a személyében rejlik. Ezért javasolja, hogy az újból megindítandó szervezkedéssel az alábbi személyek kapjanak megbízást, illetve közreműködésük engedélyezést nyerjen:

1/Elnök Szepespataky Jenő rendőrfelügyelő

2/Helyettes elnök: Haudek Károly miniszteri titkár (belügyminisztérium)

Titkár: Kálmán Béla belügyminisztériumi tisztviselő

A lengyel követ elgondolása szerint a tömörülés akár az Országos Frontharcos Szövetség keretei között, akár a Magyar–Lengyel Szövetség keretében, mint azok alosztálya volna megvalósítható.

A 2.vkf. osztály kéri egyben, a lengyel követ által tudomásul hozottakat további eljárás végett közölje az Elnökség A. az ügykörszerűleg illetékes m.kir. belügyminiszter úrral.

Tekintettel az előzményekre a budapesti lengyel követ által előadottaknak a belügyminisztériummal való közlésre az Elnökség A. illetékességből kifolyólag a külügyminiszter urat szándékozik felkérni²⁴.

HL HM Eln. A. 1938-37976 (HM Eln.A -1937-11266 alapszámon). Eredeti gépirat az előadó- és betétíven.

12

Leon Orłowski budapesti lengyel követ a Lengyel Légionista Szövetség Elnökségének
Varsóban
Nr 301- 10/W/11
Budapest, 1939. január 5.

Bizalmas!
Fontos!

A másolatot kapja:
W. Drymmer
a Küm.konzuli főo.vez.

A f. hó 10-én kelt 588/38 sz. iratra van szerencsém jelenteni, hogy a magyar Külügyminisztériumból nyert értesülések szerint a magyar légiósok Szervezeti és Működési szabályzata az illetékes szerv által nem került még elfogadásra.

Híreim szerint, amelynek birtokában vagyok, ez azért nem sikerült, mert nem tettek eleget annak a magyar szervek ama kívánságnak, hogy belépjenek a Magyar- Lengyel Szövetség Föderációjába.

Úgy gondolom, hogy ebben a helyzetben Dr Polakiewicz ideutazása alapvetően kívánatos, részt kell vennie a légiósok Körének megalapításában, tájékozódnia a volt légiós magyarok között uralkodó helyzetről, és szorgalmazni nekik, hogy vessék alá magukat a magyar szervek által támasztott feltételeknek és a Légios Szövetség [Varsó] kívánsága-
inak.

Meg kell kérdezmem, hogy továbbítsam-e az Elnökség levelét Miklósinak és az [itteni] elnökségének?

Az Elnökség nagyon lekötelezne, amennyiben közölné, hogy kitől szerezte azt az érte-
sülését, hogy elfogadták [a magyar szervek] a légionisták alapszabályát.

L. Orłowski

AAN ZLP KN sygn.93. Eredeti gépirat 1 o. a követ s.k. aláírásával.

13

Jan Emisarski vezérkari²⁵ alezredes, budapesti lengyel katonai attasé Wiktor Tomir
Drymmernek²⁶, külügyminisztériumi főosztályvezetőnek
Budapest, 1939. január 22.
Attache Militaire la Pologne

Kedves Barátom,

Nem egészen egy hónappal ezelőtt a követ úr megbízott a volt magyar légionisták ügyében egy jelentéssel. Ennek értelmében az ő állítólagos vezetésükkel néhány tárgyalást folytattam. Ennek eredményeképpen meggyőződtem arról, hogy lehetetlen élet-
be léptetni a Lengyel Légios Szövetség központi vezetőségnek azt a követelését, hogy az itteniek belépjenek a Magyar–Lengyel Szövetség Federációjába, vagy a Tűzharcos Szövetségbe.

Több oka van ennek, de ezeket nem taglalom, mert ez sok időt venne igénybe. Ebben a helyzetben a követtel való értekezés után az itteni vezérkari főnökségen folytattam tárgyalásokat, és kivételesen ígéretet kaptam, hogy Alapszabályukat a hatóságok elfogadják, anélkül, hogy az említett szervezetekbe belépnének.

Azt kértem tőlük, hogy Dr. Polakiewicz [Budapestre] érkezésekor a légiósok legyenek az elismert Szervezeti és Működési Szabályzatuk birtokában. Így kilencévi ex lex állapot – adja Isten, hogy így legyen – után a légiósok megkezdhetik normális működésüket. Az ügygel teljes odaadással foglalkoztam és szeretném befejezni teljes sikerrel.

A légiósok vezetőségével és a követtel átbeszéltem Polakiewicz budapesti programját teljes részletezéssel.

Polakiewicz érkezése és üdvözlése után a pályaudvaron és a szállodai elhelyezkedése után meghívom őket villásreggelire. Ezután Polakiewicz meglátogatná a követet, az esti órákban pedig a légiósok vezetőségével és néhány légionistával, nálam lenne megbeszélés.

Január 28-án az egyetemi szövetség által rendezett magyar-lengyel bál lesz, amelyről előzetesen kell értesíteni Polakiewiczet.

Január 29-én vasárnap 9 ó 50-kor mise lesz, 10 ó 30-kor a légiósok gyűlést nyitják meg. 12 órakor ebédet adnak Polakiewicz tiszteletére a légiósok. Ugyanezen nap délutánján a felolvasó est előtt a követ teára várja a légiósokat. Este a követ ad vacsorát Polakiewicz tiszteletére, melyre a légiósok vezetőségének néhány tagja is meghívást kap. A követ vagy a misén vagy a koszorúzás lesz jelen. Ezeket a kérdéseket megbeszéljük helyben Polakiewicz-cse.

Nagymértékben kívánatos lenne, hogy Polakiewicz elhozza a függetlenségi kitüntetésüket, amelyeket az itteni légionistáknak még tavaly odaítéltek, ill. néhány tíz háborús részvételért járó érmet. Ez a tényező itt nagyon nagy szerepet játszik, jó lenne nem elfelejteni.

Biztosíthatlak, hogy, mindent megteszek, hogy megkönnyítsem Polakiewicz és felesége misszióját.

Köszönöm, hogy érdeklődtél felőlem, és szívélyesen ölellek:

Jan Emisarski vk.alezredes, katonai attasé s.k.

AAN ZLP KN sygn.93. Eredeti gépirat, 2. o.

14

A Miniszterelnökség átírata Keresztes-Fischer belügyminiszternek a magyar légiósok egyesület alakításának tárgyában

Budapest, 1939. január 27.

7403 M.E.IV.

Hiv.sz.176.194/VIIa.1938

Bizalmas!

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Hivatkozással Nagyméltóságodnak a múlt év október hó 13-án a fenti tárgyban és szám alatt a hozzám intézett nagybecsű átíratára, valamint az ugyanebben a tárgyban a folyó évi január 27-én délelőtt 12 órakor a honvédelmi minisztérium Elnöki A. osztályában tartott tárcaközi értekezlet megállapodásaira, amely értekezleten Nagyméltóságod képviselője is részt vett, – az összes vonatkozó iratok egyidejű visszaküldése mellett van szerencsém értesíteni, hogy a Lengyel Légionisták Egyesülete alapszabályának jóváhagyása ellen – figyelemmel a lengyel követség, valamint a honvédelmi- és külügyminisztériumok e tekintetben megváltozott álláspontjára – politikai okból észrevételt nem teszek.

Tisztelettel kérem azonban Nagyméltóságodat, méltóztassék a lehetőségig gondoskodni arról, hogy az egyesület vezetése a lehető legmegbízhatóbb kezekbe kerüljön és ezeknek élen maradása legalább az első esztendőben lehető hosszú időn át alapszabályszerű-

en is biztosíttassék. Méltóztassék továbbá az egyesület vezetőségétől erkölcsi biztosítékot szerezni az iránt, hogy Miklósi Ferdinánd Leó – ha a tagok közé való felvétele meg neme tagadható lenne –, az egyesület irányításában sem most, sem a jövőben semmi körülmények között részt nem vesz és a vezetőségben szerepet nem kaphat.

Végül kérem, méltóztassék saját hatáskörében oda hatni, hogy az egyesület a lengyel-magyar egyesületek csúcsszervezetét alkotó Magyar-Lengyel Szövetségbe tagesületként való felvételét mielőbb kérje és ezt el is nyerje. Ily módon remélem biztosítani azt, hogy az újonnan megalakult egyesület működése a lengyel magyar érdekek helyes szolgálata szempontjából állandó, megbízható ellenőrzés alatt álljon.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

A miniszterelnök rendeletére

Dr. Bencs Zoltán sk. miniszteri tanácsos.

Budapest, 1939 évi január 27-én

HL HM Eln. A.-1939-4580 2 o. gépirat, másolat. Az irat a HM-be érkezett 1939. január 28-án, iktatva az 5050. számon.

15

Németh Imre ezredes²⁷ a HM Elnöki A. osztály vezetőjének feljegyzése a Minisztériumban megtartott tárcaközi értekezletről a volt magyar légiósok egyesület alakítása tárgyában
Budapest, 1939. január 27.

Másolat a 7403/1939 M.E.IV számú előadóív pro domojáról

A múlt év végén tartott referálás alkalmával a politikai államtitkár úr hozzájárult ahhoz a javaslatomhoz, hogy az alapszabályok jóváhagyásának vitás kérdésében a honvédelmi minisztérium 37.240/el.n.A.1938 szám alatt kifejtett – szigorúbb – álláspontját tesszük magunkévá, amely a lengyel követ felfogásának is megfelel.

Időközben arról értesültem, hogy a lengyel követ eddigi álláspontja megváltozott és most már az alapszabályok elfogadását fogja kérni. Az intézkedést ennek folytán függőben tartottam.

Ilyen előzmények után ma délelőtt 12 órakor a honvédelmi minisztérium elnöki A. osztályában tárcaközi értekezlet tartatott, amelyen alulírott osztályvezetőn kívül részt vettek: Németh Imre és Andorka Rezső vezérkari ezredesek²⁸, Manó Iván alezredes, továbbá Baranyai Zoltán miniszteri tanácsos (külügyminisztérium) és Páskándi János miniszteri osztálytanácsos.

Az értekezlet beható eszmecsere után abban állapodott meg, hogy az egyesület engedélyezésére vonatkozó aggályainkat minden tekintetben fenntartjuk, minthogy azonban a lengyel követ személyesen is és katonai attaséja útján is mind a külügyminisztériumban, mind a honvédelmi minisztériumban kívánja és sürgeti az egyesület engedélyezését, a lengyel részről megnyilvánult sürgető óhajtnak eleget téve, az alapszabályokat mégis jóváhagyjuk. Andorka ezredes és baranyai miniszteri tanácsos vállalták azt a feladatot, hogy a lengyel követtel közlik, hogy az alapszabályokat tisztán az ő kívánságukra hagyjuk jóvá, de elhárítunk magunktól minden felelősséget azokért az előre látható kellemetlenségekért, amelyek az egyesület működése révén lengyel viszonylatba esetleg keletkezhetnek. Részünkről az alapszabályok jóváhagyása előtt gondoskodunk arról, hogy az egyesület vezetősége a körülményekhez képest a lehető legmegbízhatóbb kezekben legyen, e vezetőség lehető hosszú időre, körül-belül 3 esztendőre az élen maradjon

és Miklósi Ferdinánd Leó, ha a tagok közé felvétetik is, vezető szerepet ne vihessen. A lengyel-magyar jó viszony ápolása, nemkülönben az egyesület egészséges működése érdekében viszont kérjük, hogy a követség a maga erkölcsi befolyásával hasson oda, hogy az egyesület a vezetőségre vonatkozó személyi kikötéseket tartsa meg, másrészt mielőbb lépjen be tagegyesületként a lengyel-magyar [helyesen magyar–lengyel] egyesületek csúciszervezetébe, a Széchenyi Károly gróf elnöklete alatt működő Lengyel–Magyar [helyesen Magyar–Lengyel] Szövetségbe. Mind a külügyminisztérium (Baranyai Zoltán), mind a honvédelmi minisztérium (Andorka ezredes) vállalták, hogy ezeket a lengyel követtel közlik.

Mínt hogy a lengyel követ az intézkedést konkrét indokból (a lengyel légionista szövetség elnökének ideérkezése) rendkívül sürgeti, az értekezlet elhatározta, hogy a jóváhagyás iránti intézkedések soron kívül, azonnal eszközözlendők. E megállapodás alapján részünkről nyomban intézkedünk, kérte azonban, hogy a honvédelmi minisztérium álláspontjának megváltoztatását velünk – hivatkozással a lengyel követ intervenciójára – utólag írásban is közölje. Ezt Németh ezredes meg is ígérte.

HL HM Eln. A. -1939-4580. Sűrűn gépet eredeti irat másodpéldánya. 1,5 o.

16

A Magyar Légionisták Köre vezetőségének távirata Beck²⁹ külügyminiszternek
Varsóba, 1939. január 29.

A magyar légionisták körének alakuló ülése, a központi vezetőség képviselőjének, Polakiewicz őrnagy úr jelenlétében elismerésüket küldik a külügyminiszter úrnak, valamint esküsznek a magyar-lengyel közeledés érdekében végzendő áldozatos munkára és saját katonai készütségükre.

AAN Warszawa, MSZ P III „Węgry” (Varsói külügyminisztérium iratai, P III osztály, magyar referatúra) sygn. 6598. 21. o. Eredeti távirat.

17

1939. január 29-én Függetlenségi Éremmel és Kereszttel kitüntetett volt magyar légionisták³⁰

1939. január 30.

Függetlenségi Éremmel

Sor sz.	Név	Sor sz.	Név	Sor sz.	Név
1	†Almási István Gyula	34	Csoiszlinszki János	67	Gyula Péter
2	†Baczara István	35	†Csók Henrik	68	Hajósi Lajos
3	Bácsi Lajos	36	Csonka János	69	Hartman Dezső
4	Baksa Lajos	37	Csut János	70	Haudek Károly
5	Bakti Sándor	38	Csulai György	71	Heksch Lajos
6	Balarsy Lajos	39	Csuvarszki Sándor	72	Herman Gyula
7	Balogh János	40	Celtner Ferenc	73	†Hirsch Salamon
8	Balogh József	41	Cziboly Ferenc	74	Hirt Károly

Sor sz.	Név	Sor sz.	Név	Sor sz.	Név
9	Bandoli László	42	Deskó István Pál	75	Horváth Ferenc
10	Barabás Albin	43	Domák Sándor	76	Horváth György
11	†Barabás Ferenc	44	Dögei Imre	77	Horváth István
12	Barics Imre Endre	45	Drottler Ede	78	Horváth Károly
13	†Barnás István	46	Erős Ferenc	79	Horváth Lajos
14	Bartek Károly	47	Eugén Jenő	80	Illges András
15	Béres János	48	†Faga Alajos	81	Ilyka Miklós
16	Bilak János	49	†Fanser Ármin	82	†Inicki Gábor
17	†Blaschet Frigyes	50	Fazekas Illés	83	Jakus Károly
18	Blok Mihály	51	Feier Petro	84	Juhász Ferenc
19	Bocskay György	52	Fischer Elemér	85	Juhász János
20	†Borak János	53	Fodor György	86	Juhász József
21	Borcák Dániel	54	Főző István	87	Kálló Samu
22	Boros Imre András	55	Fränkel Arnold	88	Kaposvári Károly
23	Borsodi Gyula	56	Freund József	89	†Katz Jenő
24	†Braunweig József	57	Gáti Róbert	90	Kálmán Béla
25	Brick Ágoston	58	Gáwel András	91	†Kálmán Viktor
26	Csángó András	59	†Gersie Mihály	92	Kiss András
27	Császár János	60	Géza Simon	93	Kiss Jenő
28	Cseh András	61	Görömbei Gábor	94	Kiss István
29	Csepek Jenő	62	Grescher B. László	95	Kiss Gyula
30	†Csepeli Jenő	63	†Grünwald Zoltán	96	†Kiss Mihály
31	Csepek László	64	Guth János	97	Kiss László
32	Csernek György	65	†Guthán János	98	Kiss Sándor
33	Csikó József	66	†Guthán János I.	99	Kismóki Károly
100	Kiszela Antal	140	†Németh János	180	Tompos Mihály
101	Klemencsics Károly	141	Olsak János	181	†Tököly Károly
102	Kolb János	142	Papp Zoltán István	182	Troják Ferenc
103	Korkalcsuk Károly	143	Pfeiffer Rudolf	183	Ulicska Károly
104	Kovács Demeter	144	Placsek János	184	Vajay Jakab
105	†Kovács István	145	Pohl Lajos	185	Vajda Dénes
106	Kovács János I.	146	Polakovics Gyula	186	Varga József
107	Kovács János II.	147	Polyák Ferenc	187	Varga Gyula
108	Kovács Jurkó [György]	148	Poltzer András	188	Völgyi Nándor
109	Kovács Kálmán	149	Popusch István	189	Valló Panko [Pál]

Sor sz.	Név	Sor sz.	Név	Sor sz.	Név
110	Kovácsy Árpád	150	Pojdan László	190	Wágner Alajos
111	Krausz Mihály Imre	151	Pozsvai Géza	191	Weigl József
112	Kulhavi Mihály	152	Preis József	192	Weiss Jenő
113	Laczkó Géza	153	Puczek János	193	Weiss Zoltán
114	Laurics Lajos	154	Dr Rác József	194	Woźniak József
115	László Ferenc	155	Reinhold Miksa	195	Zubak Ferenc
116	László Mihály	156	Sándor József		
117	Lebovics György	157	Sárga László		
118	Leibi Sándor	158	Spitzer Jenő		
119	Lőrinci Zsigmond	159	Strommer Imre		
120	Lörmei Zsigmond	160	Sütő Bertalan		
121	Lőw Ignác	161	Szabó István		
122	Luhi Gusztáv	162	Szabó Leó		
123	Lukács Elek	163	Szádeczki Vidor		
124	Maday László	164	Szigethy János		
125	Majny József	165	Sziguth Ede		
126	Markowszki József	166	Szikszai Imre		
127	Marosán Lajos	167	Szkandera Lajos		
128	Martin Gyula	168	Szlatky László		
129	Melega Gyula	169	Szombath Lajos		
130	†Mikházi József	170	Szücs Károly II.		
131	Miklós Árpád	171	Szücs Lajos		
132	Mikulecz István	172	Takács Béla		
133	Milancsik Ede	173	Takács Sándor		
134	Morvai János	174	Taub Sándor		
135	Mózer János	175	Tihanyi Károly		
136	†Moskovich Dávid	176	Tóth Béla		
137	Muntyán Gábor	177	Tóth Dávid		
138	Nagy Tivadar	178	†Tóth István		
139	Németh József	179	Tóth Pál		

Függetlenségi Kereszttel kitüntetettek, akiknek kitüntetését Miklósi Ferdinánd Leó hozta Varsóból 1939. március 28-án:

1. Haudek Károly
2. Klemencsics Károly

3. Blok Mihály
4. Csuvarszki Sándor
5. Desko Pál
6. Drotleff Ede Károly
7. Freund József
8. Gáti Róbert
9. Greschner Béla László
10. Katz Jenő
11. Kiss Jenő
12. Hirth Károly
13. Kámán Béla
14. vitéz Kovácsi Árpád
15. Kulhavi Mihály
16. László Mihály Ferenc
17. Laurics Lajos
18. Lukács Elek
19. Mikulecz István
20. Nagy Tivadar
21. Olsak János
22. Pfeiffer Rezső
23. Preis József
24. Sumic Gyula
25. Troják Ferenc
26. Ulicska Károly
27. Varga József
28. Varga Gyula
29. Zubak Ferenc

AAN ZLP KN sygn. 93. Eredeti bekötött füzetben, betűrendes sorrendben névsor ki-mutatás

18

Négy száz magyar harcolt a lengyel légiókban

Néhány héttel ezelőtt, mint megírtuk, Budapesten járt a lengyel köztársasági elnök megbízásából Polakievics Károly aki kiosztotta a lengyel állam világháborús kitüntetése-it, a Függetlenségi Kereszteket, a lengyel légió volt magyar harcosai között.

A lengyel légiókban 1914–1918 400 magyar harcolt, közülük 38 halt hősi halált a len-gyel állameszme érdekében. A lengyel függetlenség kivívásáért harcoltak azok a magyar csapatok is, amelyek az oroszok ellen küzdöttek, mert a Monarchia már a háború kitérése alkalmával megígérte a lengyeleknek függetlenségük helyreállítását. Nagy Iván alezredes most a Riadó! nemzetvédelmi és légoltalmi folyóiratban a lengyel Függetlenségi Kereszt kiosztásának alkalmából igen érdekes cikkben emlékezik meg a Piłsudski által szervezett lengyel légiókról és a világháború vállvetett lengyel-magyar harcosairól. [...]

Nemzeti Ujság, 1939. február 15.

19

Magyar–lengyel bajtársiasság

Polakiewicz Károly lengyel légionista parancsnok látogatása

A lengyel köztársasági elnök megbízásából hivatalos küldetésben ellátogatott Magyarországra a lengyel légionisták főparancsnokságának képviselője Polakiewicz Károly hadirokkant őrnagy a lengyel hadirokkantak szövetsége országos vezetőségének tagja, a lengyel képviselőház volt alelnöke. Útjára elkísérte őt neje is. Magával hozott mintegy 200 nagy lengyel állami kitüntetést, Függetlenségi Keresztekét, ama hősi halottak hozzátartozóinak, és am hős hadirokkant és front-harcos magyar katonák számára, akik a Lengyel Légióban küzdve a világháború folyamán és utána harcoltak a lengyel testvérnemzet önállóságáért és szabadságáért.

Soha alkalmasabb időpontban nem jöhetett ez a látogatás, mint ma, amikor mindannyiunk leghőbb vágya a revíziónak az észak-keleti határon való kiterjesztése és ruszin testvéreinknek csatlakozása által a közös lengyel-magyar határ megteremtése, hogy a Kárpátok ormán újból magyar zászló lengjen és a lengyel testvérekkel összefogva együtt küzdhessünk a két nemzet szebb jövőjéért.

Lengyel frontharcos bajtársaink a ma nálunknál szerencsésebb helyzetben levő hatalmas és virágzó lengyel állam háláját jött leróni elsősorban azoknak a magyar bajtársaknak, akik vért, életet áldoztak a lengyel törekvésekért, de ezeken keresztül az egész magyar nemzetnek is és eljött azért, hogy biztosítson bennünket a lengyel hűségről és szeretetről, hogy szívvel és lélekkel mellettünk állnak és támogatják minden erejükkel a magyar törekvéseket.

Fogadás a pályaudvaron

Lengyel vendégeinket a pályaudvaron vitéz Molnár százados parancsnoksága alatt frontharcos díszzászlóalj fogadta. Polakiewicz Károly ellépett a díszszázad előtt, majd kérésére a kivonult csapatok díszmenetben vonultak el előtte. Országos elnökünk megbízásából de Scardelli Caesar sajtófőnök magyar és lengyel nemzeti színű szalagokkal dísz rózsacsokrot adott át magas vendégünk hitvesének.

Lengyel vendégeink másnap megkoszorúzták a hősök emlékkövét, majd a népligeti lengyel légió szobrát. Mindkét ünnepélynél frontharcos tiszti küldöttség működött közre.

Fáklya, 1939. február 25.

20

Törvényjavaslat kerül Lengyelországban a lengyel ügyért harcoló magyar légionisták támogatására

Varsó, 1939. február 24.

Csütörtökön este nagyszabású gyűlést tartott Varsóban a Lengyel Légionisták Szövetségének varsói kerülete. A gyűlésen Dr. Divéky Adorján egyetemi tanár a Magyar Intézet vezetője tartott előadást a világháború magyar légiósairól. A közel 550 főnyi hallgatóság lelkes ünneplésben részesítette Hory András magyar követet, a követség tisztviselői kara szintén megjelent a felolvasáson.

Divéky érdekesen ismertette azokat a nehézségeket, amelyek a világháború kezdetén a lengyelek segítségére küldendő magyar légió megalakulásába ütköztek, majd elmondotta, hogy miután a legmagasabb tényezők megtiltották az önálló, lengyelbarát magyar légió szereplését, mégis tény az, hogy 400 magyar katona harcolt a lengyelek oldalán a lengyel ügyért. A lelkes tapssal fogadott előadás után Polakovics Károly volt légionista őrnagy, a Légiós Szövetség vezetőségének tagja szólalt fel és elmondotta, hogy a légiós szövetség főparancsnoka melegen érdeklődik az iránt, a 400 magyar légionista iránt, akik a lengyel

ügyért harcoltak. Kiemelte, hogy amikor a lengyel fiatalság 1914-ben a légióba jelentkezett, akkor csak jól felfogott kötelességét teljesítette.

De ennek a 400 idegen férfinak belépése egy haza és államnélküli hadseregbe, amelynek otthona akkor nem szerepelt Európa térképén, ez olyan cselekedet, amelynél a lengyel légionisták nem tehetnek nagyobbat. Tulajdonképpen ezek a magyar katonák a lengyel légió legelső katonái.

Elmondotta még Polakievics őrnagy, hogy amikor legutóbb Magyarországon járt, 230 légióst tüntetett ki a köztársasági elnök megbízásából, a Függetlenségi Érdemrenddel³¹ és Kereszttel, majd megemlítette, hogy a légiók harcaiban részt vett magyarok közül 39 esett el a becsület mezején. Erre a kijelentésre a népes közönség egy emberként állott fel és néma csöndben hódolva az elesett hősöknek.

A Légionisták Szövetsége – folytatta Polakievics őrnagy – nem feledkezik meg a jövőben sem a magyar légionistákról. A légionista képviselők [a Szejmben] rövid időn belül benyújtják a lengyel rokkant törvény módosítását a parlamentben, s ebben azt kívánják, hogy a jövőben a magyar légionisták rokkantak is kapjanak lengyel támogatást, valamint azoknak özvegyei és árvái. Utána Landau tüzérezredes tartott rövid előadást a lengyel légió tüzéségében harcoló magyar tüzérekről. Végül Hamlinski Tádé a Légios Szövetség varsói titkára mondott néhány búcsúszt.

A közgyűlésen, amely rendkívül lelkes hangulatban folyt le, viharosan tüntettek Magyarország mellett, hangoztatva a két nemzet barátságát s követelve a közös lengyel–magyar határt.

Nemzeti Ujság, 1939. február 25.

21

A légios kongresszusra Krakkóba érkező magyar bajtársak programjáról.
Varsó, 1939, július 29.

Igen Tisztelt őrnagy Úr!³²

F.hó 28-án a megvolt a Központi Vezetőség ülése, amelyen felolvastam őrnagy úr f. hó 23 és 17-éről keltezett levelét az érkező magyarok tárgyában.

Az a döntés született ebben az ügyben, hogy fogadásuk nem történhet tüntető módon és reprezentációs jelleggel.

Kapnak [Lavocsanéban] másod osztályú vasúti szabad jegyet Krakkóba és vissza. A lavocsnei tartózkodás [várakozás] a menetrend szerinti. Hogy szükséges-e szerény harapni való, kérem, őrnagy úr döntsön. Lavocsnéban megkapják a maciejóvkákat³³.

Krakkóban, a turista házban³⁴ (vagy valami hasonlóban) fognak lakni, ahol a szállást és a teljes ellátást mi fizetjük. Nem szükséges, hogy az ebédek és a vacsorák a Grand Hotelben vagy más hasonló reprezentációs helyen legyen. Ezt is közzöltük Witorzeny ezredessel Krakkóban.

Végül az a nézet alakult ki, hogy a díszfelvonuláson a magyarok vegyenek részt, a saját [valamikor] csapategységükben, majd megegyeztünk abban, hogy a magyarok önmagukban egy különálló csoportot alkotnak az ezredeket képviselők után, de még az ezredeken kívüli csoportok előtt. Ugyan így az istentiszteleten az ezred képviselőinek bal szélén fognak állni. Erről Krakkót értesítettük.

A marsall³⁵ külön fogadást nem ad. Szerény reggeli lesz (svédasztalos), amelyen a marsall jelenléte várható a helyi Tiszti Kaszinóban, vagy másutt, ahová a magyarok három

képviselőjét meghívjuk. A meghívók névre fognak szólni.

A parancsnokság fogja állni a magyarok érkezési- és szállásköltségét a szálló díjszabásának megfelelően, és ehhez az összeghez őrnagy úrnak megszavaztunk még 500 zlotyt, az előre nem látható kiadásokra.

Az a nézet uralkodott, hogy a magyarokat természetesen gondoskodással kell fogadni, kell hogy legyen idegen vezetőjük stb., de mindezt tüntető jelleg nélkül és nagy kiadások nélkül.

Ulrych miniszter³⁶ úr arra kéri őrnagy urat, hogy kísérje figyelemmel a magyarok fogadását és a szükséges intézkedéseket adja ki.

Alkalom adtán megjegyzem, hogy nem adunk személyre szóló szabad jegyet. Csak olyanlal rendelkezünk, amely meghatározott, rendkívüli járatokra érvényes és a helyi Légiós Szövetség adja ki.

A szentmisén a Központi Vezetőség tagjai a saját ezredeiknél állnak, a légiós díszmenetnél viszont az ezredek élén.

A marsall pódiuma mellett senki nem fog állni, még hivatalos személy sem.

Szívélyes kézfogással és üdvözléttel:

olvashatatlan aláírás

AAN ZLP KN sygn. 93 eredeti gépirat, A/4 1 o.

22

Miklósi Ferdinánd Leó levele volt légiós bajtársaihoz

Kedves Bajtárs!

A légiók első ütközetének és győzelmes csatájának 25. évfordulóján Krakkóban ünnepélyes találkozó lesz, melyen kedves kötelességünk is részt venni.

[1939] augusztus 2-án vagy 3-án indulunk Budapestről, ahová 8-án értünk vissza. A vasút, a krakkói elszállásolás, az ottani napi 1 étkezés költsége 25 pengő, amely előre fizetendő. Családtagok is részt vehetnek. A jelentkezés postafordultával lehetséges.

Budapest, 1939. július 7.

Szabóky utca 58.

Lengyel Légionisták Egyesülete nevében

Miklóssy Ferdinánd Leó

MTA Kézirattára, Irodalmi Levelek 4/186. Pálóczi Edgár leveleskönyve II.k. A magyar-lengyel barátságért 1925-1940. Budapest, 1940. 312.sz. dok. Eredeti gépirat.

23

A légionista magyarok érkezése a krakkói kongresszusra, 1939

A krakkói kongresszusra érkező légionista magyarok név szerinti kimutatása. Lavocsnéba érkezés 1939. augusztus 4-én 16³³-kor, Krakkóból hazautazás 1939. augusztus 7-én.

1/Haudek Károly a budapesti légionista szervezet elnöke

2/Bánlaci Sándor

- 3/Blok Mihály
  - 4/Cziboly Ferenc
  - 5/Dolak János
  - 6/Gáti Róbert
  - 7/Dr. Győry Ernő
  - 8/Hirt Károly
  - 9/Katz Jenő
  - 10/Klemencsics Károly
  - 11/Kovács Kálmán
  - 12/Kismóki Károly
  - 13/Kulhavi Mihály
  - 14/László M.Ferenc
  - 15/Dr. Marcsinek Jenő
  - 16/Miklósy Ferdinand Leó
  - 17/Olsak János (Szepespataky Jenő százados, IX. ker. rendőr- felügyelő)
  - 18/Nagy Tivadar
  - 19/Pfeiffer Rezső
  - 20/Pozsvay Géza
  - 21/Poputh Árpád
  - 22/Sumitz Gyula
  - 23/Ulicska Károly
  - 24/Vas Miklós
  - 25/Varga József
  - 26/Varga Gyula
  - 27/Zubak Ferenc
  - 28/Bar Leó
  - 29/vitéz Falvay Gyurián Dezső
  - 30/Freund József, és a családtagok: Miklósiné, Dr. Győryné, Dr. Marcsinek Vas Éva, Pfeifer Kató, Pozsvayné, Vargáné, valamint négy 9 és 17 év közötti gyermek.
- AAN ZLP KN sygn.93.Eredeti gépirat

24

A magyar légionisták üdvözlése Krakkóban, 1939. augusztus 6.

Légiós Magyar Bajtársak!
1914-es Sorstársaink!

A krakkói légionisták nevében teljes szívből üdvözöllek benneteket. Nagyon örülünk, hogy Krakkóban, újra a szabad, nagy Lengyelországban vagytok, melynek függetlenségéhez Ti is hozzájárultatok. Semmi újat nem tettetek. A Kárpátok két oldalán 1000 éve tart nemzeteink megingathatatlan, hű barátsága, amely kezdődik Lokietek Adelajdától Nagy Lajoson, szeretett Anjou Hedvig királynőnkön, Várnán, Mohácson és Báthoryn, Zápolyán, Kossuthon, Bemen, Dembinszkin át szüntelenül tart a két nemzet közös élete, a két jó szomszéd viszonya. Mi északról védünk benneteket, Ti délről adatok nekünk támaszt.

Ennek így kell lenni mindig, Vállvetve haladunk tovább. Bennünket a Kárpátok nem elválasztanak, hanem összekötnek. Ha ma valamit adtok második hazátoknak, Lengyelországnak az az aggódásokat a Duna-mentén, ami eljut hozzánk. Egyetlenegy

brutális kéz sem hajolhat a Vág fölé, egyetlen germán tör nem fenyegethet benneteket anélkül, hogy mi a hívó szóra ne segítenénk. A Tátra és a Kárpátok vidékén csak a lengyeleknek és a magyaroknak lehet szava, és senkinek, még egy harmadiknak, idegen népekre és földjükre éhes területabló hódítónak sem! Kicsi a ház, nagy a kapu.

Bajtársak, jó hogy eljöttetek hozzánk, vállaltátok az utazás fáradalmait. Lengyelország tudja, mivel tartozik Magyarországnak, mennyi kölcsönös szeretettel. Legyetek nálunk sokáig!

Idézzük a nem régi, de elmúlt fiatalságunkat, és kérünk benneteket minél gyakrabban és hosszabb ideig jöjjetek el hozzánk.

Éljenek magyar testvéreink a Kárpátok túoldalán, legyetek szabadok, gazdagok, boldogok! Éljen Magyarország! Éljenek a legionisták!

ANN ZLP KN sygn.93.Eredeti gépirat, 1. o.

25

Kivonat a Lengyel Légionisták Egyesülete Magyarországon 1943. augusztus 17-én megtartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből

[...] Stefan Hubicki³⁷ internált orvos dandártábornok beszéde

Úgy vélem kedves bajtársak és testvérek, hogy tolmács által sosem lehet azt a közvetlen élő kapcsolatot megtalálni, amely a szónok és hallgatósága között feltétlen szükséges. Ezért tehát megpróbálom a Ti szép nyelveken hozzátok szólni. Azonban előre is elnézést kérek, mert nyelveketek csak törve és hibásan beszélem.

Hála nemes lelteknek és jószívűségeteknek, hogy veletek együtt ünnepelhetjük ünnepeyes keretek között Lengyelország új korszakának és történelmének évfordulóját valamint drága emlékét annak, aki Lengyelország első marsallja volt... Pilsudski Józsefnek.

1914. augusztus 6-a minden lengyelnek ünnepeyes napja, és mint ilyen hazánk történelmének egyik dicsőséges lapjára van írva. Sőt, a népek történelmének is nagy ez a nap, mert ezen a napon a lengyel nép, amely másfélszázadon keresztül rabláncot hordozott, az egész világ előtt kinyilvánította, hogy ezt a rabláncot tovább nem viseli és fegyvert fogott az idegen zsarnokság ellen.

A szabadság örök harcában az emberiség emlékében él ez a nap, amely mintegy kilométerkő áll a szabadság útján.

38 évvel ezelőtt egy maroknyi ifjúság, Pilsudski József vezetése alatt elindult Krakkóból, mint a légiók előharcosa, hogy részt vegyen abban az óriási küzdelemben, amelyet a történelem „világháborúnak” ismer. Ezek a katonák és vezérük egészen más célokért küzdöttek, mint Európa akkori hatalmas uralkodói. De ezek a katonák mentek, hogy vérüket áldozzák hazájuk drága szabadságáért. A közömbös Európa szemében ez örület volt, mert mint a kis Dávid a nagy Góliáttal szemben nevetségesnek látszott. Sőt a lengyel nemzet nagy része is, akik még emlékeznek az 1860-iki, az oroszok által vérbefojtott fölkelésre, oktalanságnak és tragikusnak tartotta.

De annak az embernek, aki ezt a kis csapatot vezette, annak hideg számításán alapuló szükséges cselekmény az egyetlen céltudatos és szabad emberek becsületéhez méltó lépés volt. Ő egyedül tudta csak, hogy a háború vihara képes megdönteni a Lengyelországot rabságban tartó három birodalom hatalmát. Tudta, hogy e világégés, az erők előtt, akik Európa megbékélését tűzték ki célul, meg fog jelenni Lengyelország szelleme. Tudta,

hogy a jövő igazság serpenyőjében a szabadságért véres áldozatot kell hozni, mert a szabadság olyan virág, amelyet vérrel öntöznek, s csak akkor hoz dús termést.

Megindult tehát az az egyenlőtlen harc, a kis csapat s a milliós seregek között. Ő bátorította a harcra, tüzelt és meggyőzött mindenkit, ennek a látszólag okatlan cselekménynek igazságáról. A történelem kimutatta, hogy Pilsudski József és az ő légionistái nem tévedtek, a véruket nem ontották hiába.

Pilsudski katonáinak ez a bátor tette visszhangra talált a magyarságnál is, akik egyébként is mindig éberrel figyelik a szabadság napsütéses útját. Hisz egyetlen egyszer sem hiányoztak a magyar szívek és a magyar karok ha Lengyelország rabbilincseit lerázni akarta. Ezek a magyar szívek és magyar karok most sem hiányoztak a légiók csapataihoz csatlakoztatott Ti, kedves bajtársaim, holott benneteket semmi érdek nem vezetett! Egy még szabad ország fiai voltatok. A légiók seregénél nem találhattatok semmi olyan előnyt, amely a háborúval kapcsolatos. Nem találhattatok ti ott hatalmat, dicsőséget, pénzt vagy kitüntetést, az egyetlen jutalom, amit nyerni lehetett nehéz, háborús küzdelmes sebek, betegség vagy pedig a közös sír felett egy fakereszt. Benneteket a szabadságért küzdő lengyelek táborába csupán a tiszta, érdek nélküli szabadság szeretet vezetett, és az oly sokszor közösen hullott vér szava... „A ti és a mi szabadságunkért.” Ez és csupán ez lehetett az indító oka annak, hogy a lengyel légió soraiban részt vettetek 1914–1918-ban. Az általunk megindított szabadságharc ünnepnapja alkalmából ényes bizonyítékot adtátok az emberiség legnagyobb kincsének, a „szabadságszeretetnek”. Köszöntelek... szívből köszöntelek benneteket magyar testvéri barátaim... lengyel légionisták.

Pilsudski egyik beszédében mondotta: az ember múlt nélkül nem egész ember. Nektek is nekünk már volt közös múltunk. Ebben a beszédben azt is mondta, hogy akinek múltja van, annak kell, hogy legyen jelene és jövője is. Gondolataink mai találkozásakor van a mi közös jelenünk. Egyesült munkánk eredménye pedig a közös jövőnk lesz. Mi, Pilsudski katonái készek vagyunk, a mint azt sokunknak meghagyta, a közös munkára.

Ezért tehát testvéri és bajtársi szívből kívánom, hogy a magyar-lengyel jövő Éljen!

MNL OL R 313 1968/84.1526 utáni Családi és személyi gyűjtemény. Miklósi Ferdinánd Leo. Eredeti, kézzel írt és hitelesített jegyzőkönyv, magyar nyelven.

JEGYZETEK

- 1 A légiók lengyel szakirodalmi lengyel nyelven gazdag. Itt csak néhány, köztük egy korabeli lengyel és két magyar szerző által írt utalunk: Dr. Dąbrowski János, *A lengyel légiók*. Budapest, 1915, II. kiadás; Adrian Divéky: *Węgry i sprawa polska w czasie wojny*. Warszawa, 1917; uő. *Sprawa legionu węgierskiego dla Polski*. Warszawa, 1939; uő. *Co chcieli zrobić i co zrobili Węgrzy dla Polski w okresie wojny*. Warszawa, 1939, II. kiadás; Lukinich Imre, *A lengyel kérdés és a magyar kormány 1914–1917*. Budapest, 1939, lengyelül *Stanowisko rządu węgierskiego wobec kwestii polskiej w pierwszych latach wojny światowej*. Kwartalnik Historyczny, R.52; 1938.
- 2 Lásd az előzőeket: *Magyarok a lengyel légiókban*. 3 *Lengyel tisztek visszaemlékezései a Lengyelország függetlenségéért vívott harcokban részt vett magyarokra, 1914–1918*. Hítel, XVIII. évf. 2014/2. sz. 154–174.; a második részt, amely 42 dokumentumot tartalmazott a Hadtörténelmi Közlemények fogadta el közzlésre (2014), a harmadikat *Források és iratok a Lengyel Légiókban harcolt magyarok történetéhez III.* az AETAS, amely 32 1914– és 1935 novemberéig keletkezett iratot tartalmaz. A forrásközlemény a Muzeum Historii Polski (Varsó) támogatásával készült. 4 Légios Keresztre az volt jogosult, aki legalább 3 hónapig frontszolgálatot teljesített. A Függetlenségi Kereszt magasabb kitüntetés volt. 5 Kutatásaim szerint a 600 magyar légionistából

- 532 neve ismert, közülük 1939-re több mint majd 500-at kitüntettek. Élték még Jugoszláviában, Romániában és Csehszlovákiában is volt magyar légionisták, ők ott kapták meg a lengyel féltől a kitüntető elismeréseket.
- 6 Halupczyński Mieczysław (1893–1945) diplomata, konzul Ungváron Csehszlovákiában (1935 – 1939. március 15.), ezután charge d'affaires Pozsonyban (1939. március 16. – 1939. szeptember 1.), követ Kolumbiában (1942–1946).
- 7 Kelet-Lengyelországban katonai telepeket hoztak létre 1920 után, ahol nemcsak hivatásos tisztek és családjának épített lakást az állam, hanem rajtuk kívül az ún. katonai betelepítetteknek (nyugdíjas tiszteknek, leszerelt közkatonáknak, altiszteknek, tartalékos tiszteknek, rendőröknek stb.) is. Így javítottak a nemzetiségi arányokon, ahol a lengyelek kisebbségben voltak.
- 8 Erdészettel, állattenyésztéssel foglalkozó hegyilakó neve.
- 9 Röder Vilmos (1881–1969) honvédelmi miniszter a Darányi-kormányban (1936–1938).
- 10 Kasprzycki Tadeusz (1891–1978) dandártábornok. Természettudományi, társadalomtudományi és jogi tanulmányokat folytatott Párizsban és Genfben. Az I. világháború előtt lengyel paramilitáris alakulatokban, alatta a lengyel légiókban találjuk. 1918 után hivatásos katona, katonai főiskolai hallgató Párizsban (1919–1921). Hadügyminiszter (1937–1939).
- 11 Rydz-Śmigły Edward (1886–1941) – Szépművészeti Akadémiát végzett Krakkóban. Bécsben egyéves sorkatonai szolgálatot teljesített a 4. Hoch und Deutschmeister ezredben. Zászlósként szerelt le. Továbbszolgálatra kapott felkérést, de nem vállalta. Az első világháború alatt a Lengyel Légiókban különböző parancsnoki tisztségeket töltött be. A szovjet–lengyel háború alatt az Észak-keleti, majd a Középső front parancsnoka, a Wilnoi Hadsereg felügyelője (1921–35), a hadsereg főfelügyelője (1935–39). A szeptemberi hadjáratban a lengyel hadsereg főparancsnoka. A kormányval együtt Romániába menekült, ahol internálták. Onnan 1940 decemberében megszökött, Magyarországra jött. A Lengyel Életrajzi Lexikon szerint Budapesten a dr. Pajor által vezetett szanatóriumban és gr. Marenzi Károly tábornok özvegyének villájában lakott. Balatonföldváron, Szántódon és Zamárdiban is tartózkodott. 1941. október 25-én indult Budapestről Varsóba, ahová 5 nap múlva érkezett meg. 1941. december 2-án szívroham következtében meghalt, Adam Zawisza álnéven temették el.
- 12 A jelöléseket elhagytuk.
- 13 A kimutatás nem pontos, mert a lövészek között majdnem mindenki 1919–1922-ben a Magyar–Lengyel Légiókban teljesítettek katonai önkéntes szolgálatot, a lengyel hadsereg egyenruhájában.
- 14 Helyesen Zimmel József.
- 15 15 név kézzel beírva.
- 16 Az irat mellett a levéltári dossziében egy 68 nevet tartalmazó (tollal nem javított, mint az előző) és kommentár nélküli kimutatás is található. Az ebben szereplő nevek többsége szerepel a fenti kimutatásban.
- 17 Kozłowski Leon (1892–1944) légionista, miniszterelnök (1934–1935).
- 18 Shvoy István (1876–1949) gyalogsági tábornok, a Honvédség főparancsnoka (1935–1936).
- 19 Belina Prazmowski Władysław (1888–1938) légionista, ulánus ezredes, a jelzett időben már civil, 1931-ben kilépett a hadseregből.
- 20 Kaplicki Mieczysław (1875–1959) orvos, légionista, Krakkó főpolgármestere (1933–1939).
- 21 Lásd a 11. sz. jegyzetet.
- 22 Az eltöltött tiszti parancs: 2040.022/el.n.Hfp.fbü.-1936. Az eltöltést a miniszter továbbra is fenntartotta. HL Eln.A-1938-40805.
- 23 Królikowski Roman (?-?) százados, civil beosztásban a lengyel vkf.2.o hírszerző tisztje a lengyel követségen Budapesten.
- 24 Ez másnap írásban meg is történt.
- 25 Jan Emisarski (1895–1985) vk. ezredes. 1938–1940 között budapesti katonai attasé, akkor alezredes.
- 26 Wiktor Tomir Drymmer (1896–1975) legionista, 1918 után a lengyel hadseregben. 1929-től a külügyminisztériumban. 1934-től a konzuli főosztály vezetője.
- 27 A jelzett időben a HM Elnökség vezetője.
- 28 Dr. Andorka Rudolf (1891–1961) a vkf.2.o. vezetője 1937–1939, vezérőrnagy 1939–1941, madridi követ.
- 29 Beck József (1894–1944) – Varsóban született, politikai erőszak következtében szülei a pravoszláv vallásra keresztelték. Apját a cári hatóságok két évre bebörtönözték, ezután a család Limanowában (Galícia) telepedett le, ahol Becket a római katolikus vallás szerint újra megkeresztelték. Egy-egy évet járt a Műszaki Egyetemen Lembergben és a Kereskedelmi Akadémián Bécsben. Az I. vh. kitörése után belépett a lengyel légiókba. Pozsonyban tüzértanfolyamot végzett, lovas tüzérként szolgált. 1920-ban a VKF II. osztályán találjuk. A szovjet–lengyel háború időszaka alatt Kárpátalján keresztül többször jött Budapestre, Pilsudski üzeneteit továbbította a kormányzónak. 1922–1923-ban Párizsban katonai attasé. Az államfő katonai irodájának vezetője (1926–1930), külügyminiszter-helyettes, majd 38 éves korától külügyminiszter (1932–1939). Az összeomlás után a kormányt Mościcki államelnökkel Romániában internálták. Az internálás érdeke volt Németországnak, a Szovjetunióknak és a Párizsban 1939. szeptember 30-án megalakult új lengyel kormányknak. Egyénileg próbálta elhagyni Romániát (az angolok befogadják), ekkor kabinetfőnöke, Łubiński fordult Csáky külügyminiszterhez: kaphat-e be-

illetve átutazó vízumot (MOL K 63 kűm. pol.-1939-177-7032-Bárdossy telefonszámjel távirata a külügyminiszternek 1939. október 7.). Csáky az engedélyt megadta (uo. 7038 sz. számjeltávirat), majd Beck útlevelét jugoszláv láttamozással kérte ellátni magyarországi beutazása előtt (uo. 7039 sz. számjeltávirat). A tervezett „eltávozást” az új lengyel kormány jelezte Bukarestnek, így az nem sikerült. Titkárának így nyilatkozott. „Ha Romániában halnék meg, Magyarországon temeszenek el, arccal Lengyelország felé. A kormányzó egész biztos nem tagad meg tőlem néhány négyzetméternyi földet.” 1944. június 5-én hunyt el Stanestiben, Bukarestben temették el román katonai díszpompával, mert román kitüntetését ezt megkövetelte. (A bukaresti magyar evangélikus egyházközség lelkésze temette.) Emlékiratai: Dernier rapport. Politique polonaise, 1926-1929. Neuchatel, 1951. Lengyelül: Ostatni raport, Varsó, 1987. és Cienciala Anna M.: Polska polityka zagraniczna w latach 1926-1939. Instytut Literacki Paryż, 1990. Biblioteka Kultury T. 457. Godó Ágnes: Magyar–lengyel kapcsolatok a II. világháborúban. Budapest, 1976. A 91. és 152. oldalon tévesen közli, hogy Beck 1939. október 1-jén Párizsba távozva átutazott Magyarországon, a

kormányzó és Teleki is fogadta.

- 30 Lásd még Nemzeti Újság, „Négyszáz magyar katonát harcolt a Lengyel Légiókban”. 1939. február 26. 22. o. 81 főt említ, és felszólítja azokat, akik nem voltak jelen az átadó ünnepségen, hogy adják meg címüket.
- 31 Téves megállapítás. Nem érdemrend, csak érem (Medal Niepodległości).
- 32 A címzett: Karol Polakiewicz őrnagy, a Lengyel Légionisták Egyesülete Központi vezetőségének munkatársa.
- 33 Egy sapka elnevezése, amelyet a lövészkлубok tagjai viseltek 1914 előtt Galíciában, majd a légiósok az I. világháborúban.
- 34 A szállodák egy alacsonyabb kategóriája Lengyelországban, nem erdei turistaházról van szó.
- 35 Lásd a 10. sz. jegyzetet.
- 36 Ulrych Juliusz (1888–1959) 1918 után légionista a lengyel hadseregben, ezredes. Közlekedési és kommunikációs miniszter (1935–1939).
- 37 Stefan Hubicki (1887–1955) orvos, 1917-ig a cári hadseregben, 1918 után a lengyelben szolgál. 1930–1934 között munkaügyi és népjóléti miniszterhelyettes, majd miniszter. Magyarországra menekül, internálják, 1945-ben hazatért.

„Hallod-e Rozika, te, gyerünk a moziba be...”, avagy: a szovjet film „diadalútja” Magyarországon

---

A filmművészet előtörténetét homály fedi. Születését az ipari tömegtársadalom igényeinek és a tudományos-technikai feltételek találkozásának köszönhetjük, a 19. század utolsó harmadában lépett a nyilvánosság elé és indult hódító útjára. Folyamatosan tökéletesedő eszközeivel (kép, zene, párbeszéd, hang-effektus stb.) vonzotta a szórakozni, művelődni vágyó embereket. Új, a „szemünk előtt születő”, néma, fél-néma és hangos változatában egyaránt lenyűgöző kifejeződése az emberben eredendően meglévő ön- és világismeret vágyának. Önálló iparággá, tőkés vállalkozássá, államok, főként az autoriter, diktatórikus államok nevelési-propaganda eszközévé, az erkölcsi nemesedés, egyben az erkölcsi züllés táptalajává vált.¹ Az egyes emberre és élvezőinek tömegére gyakorolt hatását csak befolyásolni lehet, megszabni nem. Ezek a hatások számos tényezőtől függenek: a befogadó idegrendszerétől a pillanatnyi politikai közhangulattól, a nemi hovatartozástól az iskolázottságon át az életkorig, a társadalmi helyzetétől a foglalkozásig/hivatásig, a vallási és politikai kötődéstől a világismeretig terjedően. Nézőit rádöbbentí mindennapi tapasztalataik mélyebb értelmére, ugyanakkor kitérítik horizontját, ismeretlen tájakra, vagy éppen a mesék, vágyak álmvilágába röpit. Elringat, vagy felbőszít, barátságok útját egyengeti, vagy rémálmokat támaszt. Megerősít a hitben, vagy eltaszít attól. Filozófiai, politikai, nemzeti meggyőződést szilárdít, gyengít, vagy rombol. Példát, mintát ad: lelkit, testit egyaránt. Befolyásolja a néző viselkedését: testtartását, gesztusait, haj és bajuszviseletét, szófordulatait, járását, hanghordozását. Melyik művészet, melyik művész mondhatta, mondhatja el magáról, hogy százmilliókra képes ilyen sokirányúan hatni?

Közösség (stáb) alkotja a filmet közösségnek (mozilátogatók), és a társadalom (nagy-közösség) érzékeli e találkozás következményeit. A nemzetközi filmforgalmazás, szakmai-tudományos érintkezés folytán a Földön élő emberiség, mint világgközönség, részesül a film sokszínű hatásaiból. A film is megteremtette a maga sajátos intézményrendszerét, középpontjában a filmszínházat, a mozgóképszínházat (mozit), amely magán viselte/vissel a település jellegének, a polgárok vagyoni helyzetének és a kultúra megbecsülésének külsőségeiben testet öltő jegyeit. Ugyanazt a filmet (burleszk, vagy történelmi dráma, dokumentumfilm, vagy lélektani tragédia) átélhette a néző egy luxusmozi páholyából, vagy egy kis falu korcsmájának, népművelési otthonának „multifunkcionális” különtermében, egyetlen nagytermében, illatárban lebegve, vagy az olajozott padló és szotyola fojtogató bűzét elviselve. Mindez növelte a vonzerőt, de nem érintette a film „varázserejét”. A megrendülés könnyei, a viharos kacagás, vagy a felháborodás hangos kitörései éppúgy kísérője volt a filmeknek a szilasbalhási „kisbűdös”-ben, mint az előkelő fővárosi Apollóban. A film demokratikus művészet, miként a labdarúgás. A mozi: szerelmes párok bűvőhelye, pillanatnyi vagy krónikus iskolaundorban szenvedő diákok menedéke, özvegyek magányának enyhelye, a képzeletfejlesztés műhelye, vérgőzös indulatok levezetésének terepe, s ki tudja még, mi minden. A visszaemlékezések, művészeké és egyszerű mozilátogatóké egyaránt, tanúsítják az előbbieket.²

A cári Oroszországban a film 1907/08-ban, Magyarországon 1896-ban tette meg első lépéseit.³ Az 1917-es februári, majd az októberi eseményeket a filmipar várakozással vegyes ellenszenvvel fogadta. A polgárháború nem kedvezett e pénzigényes iparágaknak.

V. I. Lenin, a Bolsevik Párt vezetője felismerte a filmben rejlő propaganda-nevelő erőt, és jellemzően még Sztanyiszlavszkijt is neki kellett meggyőznie erről.⁴ A lassan javuló helyzetben, 1926 és 1930 között az alkotók kísérleteztek.⁵ Igyekeztek megtalálni – a Párt iránymutatását követve – a legcélravezetőbb filmes eszközöket és módszereket, amelyekkel a várt eredményt, a harcos kommunista ember kimunkálását, elérhetik. Ezen a téren jelentős eredmények 1932-ben és 1933-ban jelentkeztek. A szovjet alkotók mindig nagy jelentőséget tulajdonítottak a dokumentumfilmnek. A második világháború éveiben a haditudósítók minden lényeges eseményt a helyszínen rögzítettek, ezzel is segítve a nép és a haderő erőfeszítéseit, hozzájárulva a náci Németország és szövetségeseinek legyőzéséhez. A Nagy Honvédő Háború és annak képi megörökítése hozzájárult a Sztálin vezényelte belháború egykori borzalmainak tudat alá szorításához. 1945-től a szovjet film az újjáépítést, a szovjet társadalom tervszerű fejlesztését, a felnövekvő generációk kommunista nevelését, a népi-demokratikus (szatellit) államok lakosságának megnyerését és a világ „haladó” erőinek folyamatos támogatását szolgálta.⁶

Hogy mindebből, az orosz-szovjet történelemről, benne a filmtörténetről mit tudott a magyar mozilátogató közönség, tágabb értelemben a téma iránt érdeklődők – nem tudni. A történettudomány ezt a kérdést mellőzi. Feltételezzük, hogy az I. világháborúban orosz fogságba kerültek, a polgárháború idején a szovjetek oldalán harcolók, az ott nősülők, letelepedők, s a hazatérők rendelkezhetek némi filmismerettel, miként a II. világháborúban a keleti fronton harcolók, fogságba esők ugyancsak. Tudjuk: itthon a baloldali értelmiségiek és az általuk kiadott újságok, folyóiratok ismertették, méltatták a szovjet filmművészek alkotásait/alakításait. A 19-es proletárdiktatúra idején érkeztek kópiák Magyarországra Oroszországból, s a 133 nap alatt 31 film is készült. 1919. április 12-én államosították a filmipart. A következő 25 év viszonylag gazdag termést hozott, de ezekre az alkotásokra Trianon és egy idejétmúlt úri-muris életforma nyomta rá a bélyegét. A hazai gondok gyökereiig hatoló alkotás alig akadt. A filmhíradók és a háborús témájú (spanyol, német, olasz) filmek az ellenség gyűlöletére neveltek. Ezekben az „alkotásokban” mindig a „tengely-hatalmak” katonái győztek, az ellenség pedig gyáva, brutális és ellenszenves volt. Ezek a filmek hazudtak, félrevezették nézőiket, mérgezték a fiatalság fogékony lelkét, komoly terhet jelentettek a jövőre nézve. Számos értékes alkotó külföldre menekült, jó néhányan kompromittálták magukat, főként a nyilas uralom idején. Az ország területén folyó harcok a filmipart sem kímélték.

Az ország keleti határain benyomuló és a német–magyar hátráló erőket a nyugati határaink felé szorító szovjet csapatok sikerei nyomán meginduló békés polgári élet a romokból született újjá. A filmszínházak is életre keltek, fogadták a békére, vidámságra, boldogságra vágyó embereket, a nézőket. Személyes élményeinken kívül, a vidéki mozik 1944–1945-ös újrakezdéséről alig tudunk valamit. Jelkép értékű viszont az a tény, hogy a fővárosban, 1945. február 2-án, az Uránia moziban szovjet filmet vetítettek, nevezetesen Rafail Gikov: Orel csata c. filmjét. Az első híradó vetítésére pedig május elsején, a nemzetközi munkásmozgalom ünnepén került sor. Mindkettő jelezte: hazánk történetében új korszak kezdődik: a szovjet katonai jelenlét és a győztes nagyhatalmak ellenőrzése mellett nekilendülő többpárti demokrácia korszaka. A filmiparnak is ehhez kellett igazodnia. Mivel sem a befektetőket, sem az alkotókat, legkevesbé pedig a nézőket nem lehetett „leváltani”, az átalakulásnak, egyre hevesebb politikai harcok közepette, gyorsuló balrafordulás mellett kellett történnie. A koalíciós kormányzás jellegzetességei a filmgyártást, forgalmazást, terjesztést (itthon és külföldön) irányító felső szervekben is megmutatkoztak. A politikai pártok pillanatnyi súlyuk arányában részesültek az irányításból, az intézményekből, a haszonból. A felelősséget a kormány viselte. A békeszerződés aláírásáig

terjedő időszak bizonytalansága fékezte a filmipar talpra állításához nélkülözhetetlen bel- és külföldi tőke vállalkozó kedvét, de nem zárta ki a befektetés lehetőségét a nyugati tőkésék számára. Elsősorban a forgalmazás terén folytak eredményes tárgyalások. Szovjet részről ezen a téren is bizonyos tartózkodás volt tapasztalható.

Ugyanakkor nem volt akadálya a felelősségre vonásnak, a tisztogatásnak, a régi filmek felkutatásának, házi vetítésük betiltásának és üldözésének. A túlbuzgalom és a felelősség elhárítása felemás megoldásokat eredményezett. Nyereség és veszteség egyaránt adódott.⁷

A magyar politikai vezetők, minden lehetőséggel élve, újra meg újra hangsúlyozták a film jelentőségét a nevelésben, az „igazi” kultúra kimunkálásában. A sajtó pedig olvasóihoz továbbította a szovjet hivatalos álláspontot: a szovjet filmművészetben csak egyetlen út van, az, amelyet Lenin és Sztálin meghatározott.⁸ A szórakozásra, tájékozódásra, művészi élményekre vágyók, kedvenc színészeikre, új alakításaikra kíváncsiak alig várták annak a kb. 250 mozinak a megnyitását, amely a háború előtti 500-ból épen maradt, gyorsan üzemképesé tehető volt. Ambrózy Ágoston Délelőtti mozi c. verse az áhított hangulatot idézi: „Amikor a párocskák susognak / egyé fonódik langy lehelletük, / ámulva ülnek s lovas araboknak / bő burnuszára tágul a szemük: / Így száguld, játszik, csábít és kápráztat / a lepedőn a boldog messziség, / e káprázatban lelkedről leáznak a félelmek, míg bűg a mozigép.” György Endre pedig sokak nevében vallja ’Ó, pesti muzik... c. írásában: „A német haláltáborokban a pesti muzikról is álmodtunk.”⁹ Nem kellett sokáig várni. A régi néven közismert filmszínházak, nem egyszer már új névvel homlokzatukon, 1945 tavaszán, márciusban, áprilisban egymás után nyitották meg kapuikat.

A Csaba, a Fórum, a Capitol, a Korzó, az Ady, a Palace és a többiek, összegyűjtve az ostrom idején széthordott berendezési tárgyaikat fogadták az első látogatókat. A fővárosi és a vidéki sajtó rendszeresen közölte a muzik műsorát, közölt filmkritikákat, hirdetéseket. A Mozi Élet pedig a filmvilág belső életéből tárt fel érdeklődésre számot tartó intimításokat, szakmai tudnivalókat. A MKP központi lapja, a Szabad Nép 1945-ben 22 fővárosi mozi műsorait tette közzé. Kritikáiban elismerően, általában „felsőfokon” írt a műsorra tűzött szovjet filmekről, amelyek elsősorban a háborús sikerekről, a szovjet emberek helytállásáról, a náci katonák embertelenségéről és a feltétel nélküli megadásról szóltak. Az Uránia moziban bemutatott Szivárvány c. filmet például a következőképpen méltatták: „A Szivárvány nem szórakoztat: gyűlölni tanít és szeretni. Gyűlölni minden idők legaljasabb fajzatát a Hitler-katonát és szeretni minden idők leghősibb népét a szovjet népet.” Ám a bemutatott filmek 80-90%-át az amerikai, angol, francia alkotások tették ki: sok ismerős, világhírű színésszel, színésznővel. A Capitol megnyitó műsorán a Ziegfeld a nők királya c. Metro-Goldvyn-Mayer produkció szerepelt Wiliam Powell-lel, Myrna Loy-jal és Louis Rainer-rel a főszerepekben. A Forum az Akik az eget szántják c. amerikai háborús filmmel nyitott. Az Ady a Szakadék felett c. francia filmkülönlegességgel kedveskedett közönségének. A főszerepet Francais Rosay alakította. De ismét élvezhetők az idősebb nemzedék tagjai a Waterloo-Bridge-t az Urániában. A címszerepet Vivian Leigh és Robert Taylor alakította. A La Conga c. filmben pedig ismét találkozhattak a „csodagyerek” Micky Roney-val és Judy Garland-nal, akik az énekes, táncos, vidám film fő szerepeit játszották. Bemutattak számos westernfilmet is, de a nyugati filmek zömét nem ezek képezték.¹⁰

A hazai filmtörténet fontos mozzanatairól, a filmgyártás nehézségeiről, a „kézivezérlés” visszasságairól és az 1945–1956 között bemutatott filmekről sokat megtudhatunk két 1989 után kiadott műből.¹¹ Megállapításaikkal egyetértve ismétlésüktől eltekintünk. Ugyanakkor felhívjuk a figyelmet arra: a tárgyalt időszakban, a gyermekvédelmet propagáló Valahol Európában c., a testnevelési és sportmozgalom támogatását célzó Civil a

pályán c., a szélsőjobboldal által félrevezetett és elvadított fiatalokat ostromozó Kegyetlen ifjúság c., az úttörőmozgalmat népszerűsíteni kívánó, valamint az ipari tanulók mindennapi életét és benne a DISZ szerepét felmutatni akaró filmen kívül más próbálkozás a magyar fiatalság sokszínű életének ábrázolására nem született.¹² Az utóbbi három esetben a megrendelők és az alkotók politikai törekvései jelentős mértékben eltértek egymástól. A múltat ostromozó, munkás és paraszti életet ábrázoló filmekben fel-feltűnnek fiatalok, de ezek nem helyettesítették a döntően róluk szóló ábrázolásokat.

A nyugati, a szovjet és a magyar filmek nemcsak témaválasztásukban, filmes megoldásaikban, ritmusukban, színészi előadásmódjukban, céljaikban, a valósághoz való viszonyukban, hanem „nevelési, didaktikai” eljárásaikban is különböztek. A Balogh–Gyürey–Honffy szerzőhármassal erről a következőket írja: az azonnali hatás kívánalma miatt a szó elárasztotta a filmet. Ez lelassította ritmusát. Magvas megállapítások, útmutatás, jelszavak, szónoklatok váltogatták egymást. Révai József a „hosszú montázsokra épülő és vég nélküli dialógusokat görgető szovjet filmet tekintette követendő példának.”¹³ A kevésbé iskolázott, alacsony általános műveltségű, a pergő eseményeket nehezen vagy sehogy sem követő emberek – és ezek voltak többségben – szívesen fogadták ezt az előadásmódot, ezt a „szájbarágást”, a jó és a rossz, az igaz és a hamis, az értékes és az értéktelen félreérthetetlen hangsúlyozását. Másokat viszont idegesített, taszított, s a szovjet filmművészet vitathatatlan értékeivel is szembe fordított. Ez egy lassú folyamat volt, a háborút követő első két évben számottevő jelei nem mutatkoztak. A felszínen, úgy tűnt, minden rendben van. A Sztálin életművét összegző Eskü c. film magyarországi díszbemutatóján minden jelentős politikai személyiség helyet foglalt a díszpáholyokban. Az alkotást magasztaló ismertetésekben hemzsegték a felsőfokú jelzők, a főszereplőkkel hosszú beszélgetések készültek.¹⁴ Ugyanakkor a nép bosszúállóiról, Oroszország dalairól, Gorkij életének egyes szakaszairól, az élet védelméről, szovjet emberek kalandjairól, a helytállásról, a mi gyermekünkéről, a hős kapitányról, a fehér éjszakákról, a prédáról, a világos útról, az ezerszemű hősről, a déli győzelemről, a náci elnyomásról, a forró mezőkről, a tengerész becsületről és a szibériai rapszodiáról regélő alkotások még 1947-ben is kisebbségben voltak. Pedig térhódításukat a baloldali pártok, elsősorban az MKP/MDP, a Magyar Szovjet Társaság / Magyar Szovjet Baráti Társaság, a Szakszervezetek Országos Tanácsa és valamennyi tagszervezete, az MNDSZ, a Madisz/DISZ, sőt, még az Országos Testnevelési Hivatal / OTSB is segítette, hírveréssel, szervezéssel, jegyek árusításával, filmtörténeti, filmesztétikai előadásokkal.¹⁵ A Köznevelés a pedagógus társadalomnak ajánlotta, fenntartás nélküli elismeréssel a szovjet gyermek és ifjúsági filmeket. A Magyar Rádió újság 1946. augusztus 16-i száma közölte: a Szövetséges Ellenőrző Bizottság Klubjában Piszkarov őrnagy a Szovexport magyarországi vezetője előadást tartott a Szovjetunió filmgyártásáról. A hallgatóság megtudhatta: a tőkét az állam biztosítja, az irányítás pedig a Filmügyi Minisztérium kezében van. 1945/46-ban 50 játékfilmet készítettek, kb. 150 000 métert. Van 15 500 működő mozi, tizenhat stúdió. A filmiparba nyolcezeren dolgoznak.¹⁶

Már 1946-ban jelent meg újságcikk, amelynek szerzője aggodalmának adott hangot a filmpiacot uraló nyugati „silány” alkotások kártékony hatása miatt. Nem a cenzúra bevezetését követelte, hanem a magyar filmgyártás elindítását, az értékes magyar filmek megjelenését és térhódítását, amely képes lenne ellensúlyozni a nyugati filmdömpinget.¹⁷ Bár néhány magyar filmet már 1945-ben betiltott a hatóság, a döntő fordulatra – ezen a téren is – 1948-ban került sor. A közismert éles belpolitikai fordulat a filmipar terén is éreztette hatását. A film, a magyar film is a politika „szolgáló leánya” lett, a rendezőket a kulturális politika irányítói „rendezték” a legapróbb részletekig, ellentmondást nem tű-

rően.¹⁸ 1946-ban még Jávor Pál tekintett olvasóira a Mozi Élet címlapjáról, 1948-ban már Vera Mareckaja az Egy életen át c. szovjet film főszereplője. Megkezdte működését az Országos Filmhivatal, amely Angyal György vezetésével nem kevesebbre vállalkozott, mint a magyar demokratikus filmkultúra megteremtésére. Ezt a törekvést már 1947 óta segítette a francia minta nyomán életre hívott Filmbarátok Köre. Ettől az évtől kezdve javultak a filmgyártás pénzügyi lehetőségei. A Kimort, a Mafirt és az Orient közös vállalkozásban fogott az első magyar film elkészítéséhez.¹⁹ A kormány 1947-ben és 1948-ban több rendelettel támogatta a magyar moztulajdonosokat, az „engedélyeseket”, enyhítve adóterheiket.²⁰ Ugyanakkor kötelezővé tette a magyar filmhíradó vetítését.²¹

Éles fordulatot vett a nyugati, elsősorban az amerikai film megítélése. A Mozi Élet 1947/7. számának első oldalán még elismerően szól az Atlanti Chartá-ról és az annak szellemiségét képviselő filmről, 1948. január 15-i dátummal kiadták a BM 451.300/1948. sz. rendeletét, amely megtiltotta egyes amerikai filmek további bemutatását. Végrehajtását a helyi rendőrkapitányságok ellenőrizték és a törvénysértők ellen azonnal szigorúan léptek fel. Erről jelentést kellett készíteniük a BM részére. A Film Életben ezt a kemény fellépést a következőkkel magyarázták: „Ezek a filmek nem ütötték meg a mértéket. Minden társadalomnak jogában áll, hogy tiltakozzék az ellen, ha művészietlen és sekélyes filmek akarják mérgezni [...] Nem tűrhetjük, hogy a dolgozó társadalom napról-napra azoknak a színészeknek adózzon, akik közvetve vagy közvetlenül becsmérlik a demokráciát és alá akarják azt aknázni.” A Nyílt levél Gary Coopernek c. írás anoním szerzője ezt a véleményét ismételte.²² A nyugati, elsősorban amerikai filmek vissza-, majd kiszorításával együtt járt a szovjet alkotások ugrásszerű térhódítása. Ezt a fordulatot a korabeli pártsajtó és a történetekkel rokonszenvező irodalom egyaránt hangsúlyozza, adatokkal igazolja. „Míg 1947 őszén egy hónap alatt alig 30-40 ezer ember látogatott szovjet filmeket – olvasható A szovjet film térhódítása Magyarországon c. füzetben –, 1948-ban megtízszereződött és ma – jóval a millió fölött van a szovjet filmek hazai látogatottsága. Ez az igazi fejlődés kezdete... 1945–1946-ban még hangos volt az ország a hollywoodi hazugságyarak reklámjától...”²³ Az 1947-es ünnepi filmhéten 57 345 látogatója volt a szovjet filmeknek, 1948-ban, Nagy-Budapest filmszínházaiban 171 395-en épültek a szovjet filmek mondanivalóin.²⁴ December utolsó hetében az ország valamennyi mozijában csak szovjet film szerepelt a műsoron.²⁵ A Szabad Nép 1949. január 1-jei számában fellehető, minden alaposágot nélkülöző adatok szerint Budapest 55 filmszínháza várta a látogatókat. Nyolcban a Szibériai rapszodiát, ötben pedig a Tengerészbecsület c. szovjet filmet vetítették. A március 26-i szám 37 mozi kínálatát közölte. Ezek közül a Forró mezők és a Szverdlov c. szovjet film vitte a pálmát.²⁶

Ezt a folyamatot már nem tudta fékezni a „besúgó, hazaáruló kém, Rajk László a mozik legfőbb irányítója és ellenőre...”²⁷

Az 1949. december 6-án kelt Javaslat az 1950-es nagyfilm tématervéhez c. iratból kitűnik, hogy 1950-ben kb. 14 filmet kíván a politikai-szakmai vezetés elkészíttetni. Gondot – változatlanul – az okozott, hogy a neves írók „általában” nem írtak forgatókönyvet. Az adott feltételek nem vonzották őket, gyakorlatuk sem volt benne igazán. A várható 2-3000 forint honorárium pedig nem állt arányban sem az írói munkával, se a film készítésében és forgalmazásában résztvevők várható bevételével. De megragadhatta-e képzeletüket a javaslatban szereplő témacsoport? A következők: munkáskáderek vezető funkciókban, munkaverseny, újítások, építés, béke, Párt, ellenség (szó volt a MAORT-ügy megfilmesítéséről), hadsereg, ifjúság (egy kollégium életén keresztül bemutatni az ifjúság fejlődési lehetőségeit), üzemi kultúrélet, földosztás, szövetkezés. Történelmi és munkásmozgalmi témák közül válogatva: 1948 (sic!) Táncsics, Bem, Petőfi, Gábor Áron.

1919 (nem okvetlenül 1950-ben realizálandó!). A magyar munkásmozgalom története. Az illegális mozgalom (1932–1944). Ellenállás (Nógrádi partizánjai). Sport. „Gól”, elsősorban a tömegsport.²⁸ Életrajz (Eötvös Lórándról. A tudományos gondolkodás népszerűsítése.) Klasszikusaink. Mesefilm (Háry János, János vitéz)²⁹ Nem tudjuk, hány ilyen „Javaslat” érkezett és járta végig a hivatalos utat. Csak az elkészült és a nyilvánosság elé engedett filmeket ismerjük. Az MDP Agitációs- és Propaganda Osztálya, a Népművelési Minisztérium Film-főosztálya és a MAFIRT dramaturgiája, együttműködve a Szovexport vezetésével elsősorban politikai-nevelési, nem pedig művészi szempontból értékelt a forgatókönyveket, majd, a szelekciót könnyítő filmnovellákat. Nehéz eldönteni, mi volt bonyolultabb, veszélyesebb, főként egzisztenciális és karrierépítési szempontból: a magyar filmek hazai bemutatásának előkészítése, vagy a külföldről behozott, oda kivitt filmek értékelése a változó politikai viszonyok közepette.

Említettük már, hogy néhány magyar film betiltására már 1945-ben sor került. Idéztük azt az 1946-ból való adalékot, amelyik az „erkölcsromboló” nyugati filmek elleni fellépést sürgette. 1947-ben még helyt adott a Mozi Élet szerkesztősége a cenzúra-rendeletet bíráló cikknek.³⁰ Ez nem akadályozhatta meg 1948-ban a nem kívánatosnak minősített amerikai filmek bemutatásának tilalmát. A Belügyminisztérium körrendeletben ismertette, hogy az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság hogyan határozott a megtekintett filmek „közzététele tárgyában”. A Bizottság öt kategóriába sorolta az elé került filmeket. Nyilvános előadásra alkalmas, csak keskenyfilm-forgalmazásra adható, külföldre kivihető, csak 16 éven felüliek részére vetíthető, s végül: az engedély-okirat kiadását tilalmazó kategóriába. Az 1947. december 20. és 1948. február 27-e között megvizsgált 219 filmből a Bizottság „A” kategóriába sorolt 165-öt, „B”-be 20-at, „C”-be 9-et, „D”-be 15-öt és a tiltott kategóriába mindössze 10-et. Ezek többsége 1945 előtti magyar és „erkölcsileg kifogásolható” nyugati film volt.³¹

1950. január 5-én megállapodás történt az NM és a Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalat között. Ennek értelmében az illetékeseknek minden filmnovelláról, forgatókönyvről jelentést kellett írni. 1950. március 9-én jelent meg a 71/1950.MT.sz.r. Ennek értelmében be kellett szolgáltatni a magánkézben lévő filmeket. Ezek képezték alapját a kialakítandó Filmarchívumnak. Nem lehet véletlen, hogy a filmforgalmazás, elsősorban a külföldi filmforgalmazás birtokunkban lévő adatai kizárólag 1950-ből valók. Nem kizárt, hogy a még nem kutatott iratok között találnánk más évekből származó adatokat is. Reméljük, az 1950-es, a „Trojka” uralmának csúcspontja idején keletkezett iratok tartalma fényt vet az 56-ig még hátra lévő esztendők „cenzúrázási” gyakorlatára is. És most arra kérem a T. Olvasót, képzelje magát a helyembe. Ott ül a Nemzeti Levéltár kutatószobájában, asztalán a XIX-J-3-a törzsszámú iratanyagát tartalmazó 73. számú doboz. Kiemeli belőle az iratokat és elkezd lapozni, szemével pásztázni a végeláthatatlannak tűnő sorokat. A Népművelésügyi Minisztérium illetékese kéri az MNV vezérigazgatóját, hogy a Természet átalakítói c. magyar kisfilm normál és keskenyfilm változatából „az elején lévő szöveget, amely a Neveléstudományi Intézet közreműködéséről szól, kivágnak szíveskedjék”. A Szovexport úgy rendelkezett, hogy az Ez történt a Don mellett c. filmet ideiglenesen, egy kolhozfalú kitérővel értelmiségéről szóló pedig „véglegesen” ki kell vonni a forgalomból. Az Első évek c. cseh film forgalmazását a Cseh Állami Filmvállalat nem engedélyezte. A Szabadságunk születésnapja c. filmre nem készült „nemzetközi zajcsik”... Kérdés: ki ezért a felelős? Az NM kéri az MFNV-t, hogy a kínai filmeket a következő sorrendben rendeljék meg: Kína lánya, A fény visszatér a városba, Acélharcosok, Chao-Yi Man stb. Az NM a Trubadúr és a Végzet hatalma c. filmek behozatalát futárszolgálattal nem engedélyezi, mert a „fenti filmek minden valószínűség

szerint nem lesznek súlypont-filmek” (sic!). Ezeket – szól az utasítás – a megszokott módon hozzák be. 1950. március elsején kérte az illetékes főosztályvezető, hogy a szinkronizált és a magyar filmek előzeteseit „előcenzúrázásra a NM Filmellenőrzési Osztályára küldjék be.” A „Szerencse fel”, a „Magas jutalom”, „A kis csavargó”, az „Abáj dalai”, a „Tengerész brigád” c. szovjet filmeket levetítették és „premier” bemutatásra javasolják. Kéri: készítsenek ezeknek a filmeknek új szöveget. A „Cárnő cipője”, a „Tűzzel vassal” és a „Lakodalom-Jubileum” címűeknek ugyancsak.

Mások esetében új, de legalábbis javított szöveget kérnek, vagy, új cím-javaslatokat. Sürgették a „Korcsin mérnök hibái” és a „Szovjet hírszerzők hőstettei” c. kisfilmeknek megrendelését. Viszont elzárkoztak a „pesszimista és kiutat egyáltalán nem mutató” Rosellini-film újraértékelésétől.³² Nyugat-Németországba nem engedték kivinni a Képek az épülő Zalából c. filmet, helyette a „Diótörő” ajánlották. A Procivex nevű párizsi cég cenzúrabizottsága csak úgy engedélyezi a Janika c. film forgalmazását Franciaországban, ha a filmből ki lehet vágni a 392-398-af terjedő párbeszédet, valamint a 988. dialógust, az „Amerika hangja” részt. Az NM hozzájárult ehhez. A Sztálinról készült film mielőbbi bemutatását sürgették. A régi ipari filmek másorra tűzését viszont csak zárt körben engedélyezték. A külföldre kimenő idegen nyelvű kópiák politikai tartalmáért a MOKÉP kijelölt munkatársa volt felelős. **Tanrendszerű iskolai oktatófilmeket 1950 nyaráig** Magyarországon nem gyártottak. Ezt a munkát a „szovjet példák nyomán” kívánták elkezdeni. Az iratok tovább lapozhatók, a dobozok és az adatok számos hasonló adatot rejtegetnek. A felsoroltakból is kitűnik: tojástánc volt ez a javából, vagy inkább „kállai kettős”.

A fordulat utáni évek múltak, az ország gazdasági helyzete javult, de a „vas és acél” országának megteremtését vizionáló **politikai vezetés nem tudta meghirdetett kultúrpolitikai** programjának megfelelő mértékben és ütemben fejleszteni, korszerűsíteni a filmszínházak hálózatát. Már 1949 decemberében készült „Mozisítási javaslat”, az öt éves terv első évében felállítandó keskenyfilm-mozikra vonatkozóan 5 millió forint felhasználásával. A terv célja: minden községben legyen mozi, s a falu dolgozói is rendelkezzenek a kulturális nevelés e fontos eszközével. A még ellátatlan 2440 községet a terv időszakában rendelkezésre álló 25 millió forintból ún. fix-mozival (216 községet) szerelnék fel, kiskörzeti mozival 97-et. A vándor vetítőszolgálat pedig a már villamosított falvakban biztosítaná a 2-3 havonkénti filmvetítést. A további tervidőszakban kb. 450 községet látnának el fix vagy vándor mozival, „attól függően, hogy milyen a politikai szükséglet és a lélekszám”. Az ütemezés elvi szempontjai között első helyen áll: a politikai szükséglet!³³ Mindennek a villamosítási és a kultúrház-építési programmal párhuzamosan kellett bonyolódnia. Már csak a végrehajtás volt hátra.

Az országos helyzetről szóló összegzések, nyomukban a történeti összefoglalások is az elkészült, behozott filmek, az új mozik és a nézők számát hangoztatták, a gondokról csak a belső használatra készült anyagok tettek említést, sürgették a bajok orvoslását. Ezekből kiderül, hogy pl. Székesfehérvárott a II. világháború előtt három mozi működött, most – 1951-ben – egy és egy híradó-mozi, amely „gyakran csaknem teljesen üres”. Voltak olyan települések az országban – nem tudni, hányan – ahová, 1950-ig egyetlen egyszer sem jutottak el „népművelő filmesek”. Másutt az alkalmatlan technika miatt a filmek vetítése a nevelés, ismeretterjesztés és szórakoztatás helyett inkább elidegenítette az érdeklődő falusiakat.³⁴

Nem tudjuk magyarázatát adni annak, hogy a szakirodalom és a történeti összefoglalások miért nem térnek ki a filmipar anyagi vonatkozásaira. Se az államosítás előttire, sem az azt követőkre. Pedig a téma életszerű bemutatása sokat nyerne e hiány pótlásával. Mi

csak néhány, forrásainkban itt-ott felbukkanó adattal jelezzük az e téren alakuló viszonyokat. 1944/45 és 1946 augusztusa között a vágató infláció miatt a mozik üzemeltetői, elsősorban vidéken, a naponta elértéktelenedő mill-, bill- és adópengők helyett, természetbeni szolgáltatások (tojás stb.) fejében adták a belépőjegyeket. A színészek, rendezők, operatőrök, forgatókönyvírók, s a filmek létrejöttében szerepet játszóak általában hakniztak, amennyit csak tudtak, éltek a feketézés kínálta lehetőségekkel, és – ha a háborús pusztítás és a „zabralás” után megmaradt – lassan felélték tartalékaikat. A forint 1946-os bevezetésével a helyzet lényegesen javult. A mozilátogatók 2 forint körüli összegért tekinthettek meg egy-egy előadást. Rendkívüli alkalmakkor, így a centenáriumi, az 1848-es forradalom és szabadságharc kirobbanásának 100. évfordulóján, minden filmszínházban, egységesen 1 forintért tekinthették meg a műsort.³⁵

1950-ben, politikai megfontolásból, tovább mérsékelték az árakat. A politikai vezetés úgy gondolta, ezzel mindenki számára könnyen elérhetővé tették a tömegművelésnek-nevelésnek-hírvetésnek ezt az eszközét. A vékonypénzű fiatalok, így pl. a Budapesti Műszaki Egyetem hallgatói, hivatkozva magas óraszámukra, a szombat délutáni előadásokra kedvezményes jegyeket kértek. Hangoztatták, a filmek megtekintését „politikai fejlődésük teszi elengedhetetlenné...”. Az illetékesek átláttak a szitán, és a kérést elhárították. Azzal érveltek, hogy az előző évben – 1950-ben – már rendezték a mozi belépődíjakat, azok olcsók, mindenki meg tudja vásárolni azokat. Egyébként is: a további engedmények a film politikai lebecsülését jelentenék.³⁶ A Kormány 1952. december 2-i határozata értelmében az alacsony mozi-helyárakat „óvatosan” emelni kell. Először csak egy-egy széksorét és a többit is csak lépésenként. A következő „óvatos” **árrendezés**re – tudomásunk szerint – 1957 szeptemberében került sor. Ez igyekezett 10, maximum 20%-os kedvezményt biztosítani a munkásoknak. A jegyek ára így 2 és 8 forint között mozgott.³⁷ A filmiparban foglalkoztatott színészek gázsijának igen széles skálája volt. A kezdők néhány ezer forintjától a sztárok 20-30 000 forintos havi bevételéig. 1947-ben a vezető színészek keresete, tizenhat napi felvétel esetén 8000 forint, az epizodistáké napi 300. A kellékesek napi 100 forintot kerestek.³⁸ A rendezők, az operatőrök, valamint a többi közreműködő jövedelmi viszonyairól nincsenek ismereteink.

Azt viszont a Feljegyzés a magyar filmgyártás helyzetéről c. iratból tudjuk, hogy az 1950-ben „komoly válságban” volt. A gyár a legutóbbi filmek befejezése óta – áll a jelentésben – nem forgat. Ez havonta 150-200 000 forintos veszteséget jelentett. A legutolsó filmet, az Úttörőket majdnem teljes elkészülte után, politikai okokból le kellett tiltani, ami kb. 1 100 000 forint tiszta veszteséget „termelt”. A veszteségeket növelték a Gyártó Vállalatnál felderített súlyos pénzgazdálkodási hibák. A vizsgálat megállapította, hogy „hallatlan felelőtlen, milliókat, százezreket dobáló” kezekben van a vezetés. Minderről egy szó sem esett az Országgyűlésben. Hegedűs András miniszterelnök, a Ház 1955. november 15-i ülésén tartott felszólalásában azt hangsúlyozta, hogy 1954-ben a moziknak 93 millió nézője volt, az idén, 1955-ben pedig – előre láthatóan – 107 millió lesz. 1938-ban, az utolsó békeévben viszont csak 18 millióan látogatták a filmszínházakat. Bemutattak 11 magyar és 99 külföldi alkotást.³⁹

Ugyanakkor ebben az évben is tovább folyt a szovjet filmek látogatottságának növelésére, a terv 10-15 százalékos túlteljesítésére irányuló buzgalom. A megyei mozi vállaltoknál 130%-ot irányoztak elő. Az Országos Moziüzemi Igazgatóság szorgalmazta: meg kell szüntetni a társadalmi és az állami mozik üzemeltetése és filmellátása közötti különbséget, és az állami mozik üzemeltetési szabályai szerint kell kiszolgálni a megyék és Budapest területén működő összes mozit. Így elérhető, hogy mindkettő azonos műsorpolitikai és gazdasági alapon működjön. A filmeket két kategóriába sorolták. Az elsőbe

tartoznak a nép nevelését szolgálók, a másodikba pedig a „csak szórakoztatók”. Utóbbi látogatottsága megyénként és havonta nem lehetett magasabb, mint az 1954. év azonos időszakában. Ezt jobb műsorbeosztással, több kópiával, és a filmszínházak vezetőinek ösztönző premizálásával, valamint a Műsorpolitikai Bizottságok munkájának javításával látták elérhetőnek. Erősíteni kívánták a dramaturgia és a Művészeti Tanács munkáját is annak érdekében, hogy a népművelés egésze közelebb kerüljön a MDP Agitációs és Propaganda Bizottsága törekvéseihez. 1955 augusztusára elkészültek a második öt éves terv népművelés fejlesztését célzó tervek is. A Népművelési Minisztérium Filmfőosztálya ebben 70 nagy játékfilm készítését, egy új filmgyár felépítését és üzembe helyezését, a mozilátogatók számának 2 millióról 4 millióra való emelését irányozta elő. Az új alkotások készítésénél a súlypontot a kisfilmek képezték, amelyeknek az ipari és a mezőgazdasági termelést kellett szolgálniuk. A népnevelő célzatú műveket pedig elsősorban a nagyipari centrumokban és a szocialista mezőgazdaság bázisaiban terjesztették.⁴⁰

Szakmai tanácskozáson hangoztatták: megdőlt az az „elv”, hogy komoly filmeket nem lehet eladni. Lehet a tervet úgy is teljesíteni – hangoztatták –, hogy a bemutatottak 55-70%-át szovjet filmek teszik ki. Ezt kell tartani és továbbfejleszteni. „Az kell nézni, hogy a mozikban hogyan emeljük a politikai nevelő színvonalat.” (Sic!) A mutatkozó gondokkal, példának okáért a liberalizmus térhódításával kapcsolatban, vagy a klérus elleni küzdelem lanygulásával összefüggésben Nonn György figyelmeztette a résztvevőket: „Ne eresszük el a gyeplőt...!”⁴¹ Nem eresztették, a felkelők tépték ki reszkető kezükből. Aztán... „jöttek a tankok...” A magyar filmipar, filmjátszás, filmművészet új fejezete kezdődött.

A szovjet filmek erőszakos terjesztése, megalázó istenítése, a versenytársak erőszakos kizárása, a törvényes, szabad kulturális tájékozódás korlátozása elsősorban a felnövekvő nemzedékek tudatában, lelkében okozott maradandó károkat. Az erőszak elidegenedést szült, aminek nyomai kitörölhetetlenek maradtak. Holott az orosz-szovjet filmművészet tárgyilagos, sokoldalú megismerésére, 25 év hallgatás után, nagy szükség lett volna.

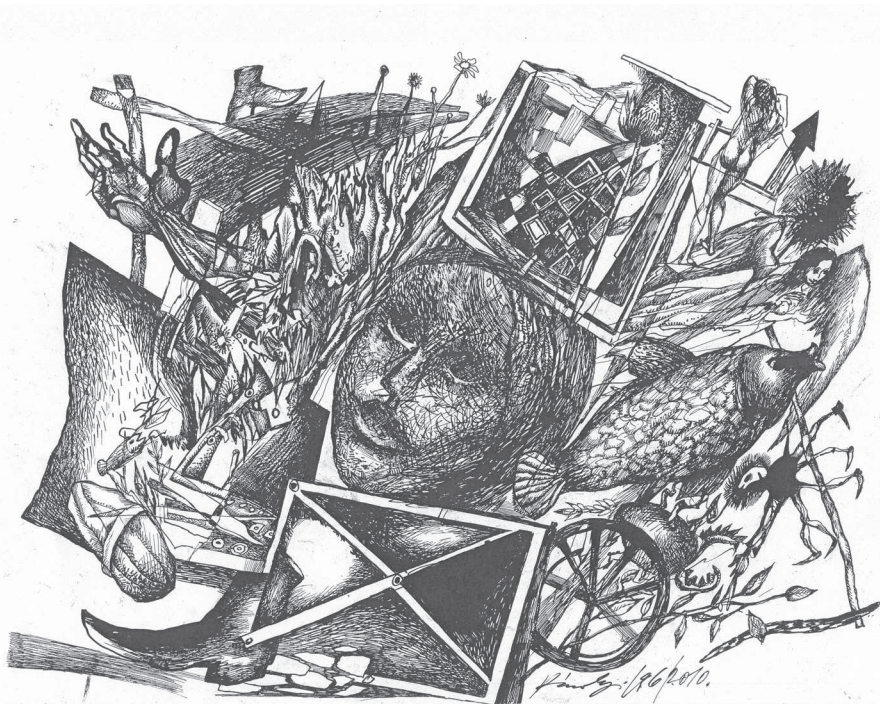
JEGYZETEK

- 1 Georges Sadoul: A filmművészet története. (Fordította Szávai Nándor.) Bp., 1959. 609 p. 9–10. p.
- 2 Nathalie Sarrante: Gyermekkor. Bp., 1986.; Paul Alster: Mr. Vertigo. Bp., 1998. 16. p.; Uő: Az illúziók könyve. Bp., 2003. 17. és 21. p. „Amint a hang megjelent a mozikban – írja Az illúziók könyvében –, a némafilmek a pincékben rohadtak, tűzben égtek el, szemétre kerültek, s több száz felvétel örökre eltűnt.” Később így folytatja: „Nem mintha kifogásom lett volna a filmek ellen, de valahogy sosem voltak nekem igazán fontosak. Úgy szerettem őket, ahogy mindenki más – mint időöltést, mint mozgó tapétát, mint habkönnyű szórakozást. Bármennyire gyönyörűek vagy hipnotikusak voltak is olykor a képek, sosem elégítettek ki oly teljességgel, mint a szavak. Úgy éreztem, túl sokat elárulnak, túl keveset bíznak a néző képzeletére, s paradox módon minél közelebb jut a film a realitás szimulálásához, annál hitványabban jeleníti meg a világot – amely éppannyira van bennünk, mint körülöttünk [...] a hang meg a szín ahelyett, hogy a filmet a tökéletes hibrid médiummá tette volna, csak gyöngítette azt a nyelvet, amelynek a gazdagítására kitalálták.” Virginia Wolf: Egy jó családból való angol úrilány. Önéletrajzi írások. Bp., é. n. 46. p. Köszönettel tartozom Gáspár Jánosnak és Kovács Istvánnak, barátomnak és tanítványomnak, hogy a filmmel kapcsolatos emlékeiket rendelkezésemre bocsátották. E sorok írója részben a Horthy leventéi c. könyvében (1975), másrészt visszaemlékezésében váci, abonyi és a szegedi (1994) éveit idézve (1994, 2001, 2009, 2010) szólt a háborús és az igazságtalanságok ellen fellépő filmek reá gyakorolt hatásáról.
- 3 A Patyomkin hullámvérése. A szovjet filmművészet magyar sajtóvisszhangja a felszabadulás előtt. Bp., 1967. 211 p.; V. Pudovkin – E. Szmirnova: A 30 éves szovjetfilm. Bp., 1949. 24 p.; Sadoul: i. m. 320., 329., 333., 336., 383. p.

- 4 Népszava, 1948. november 14. 12. p.
- 5 V. Pudovkin – E. Szmirnova: i. m.
- 6 Sadoul: i. m. 414–418. p., A szovjet film a szocializmus építésének segítője. MSzT. Bp., 1952. 31 p.; A harmincéves szovjet film diadalútja Magyarországon. Bp., é. n. Szerk.: Molnár Miklós.
- 7 Lénárt T. András: Bevezetés a diktatórikus és demokratikus filmpolitikák történetébe. Aetas, 2014/2. 87–104. p., 91–94. p. A tisztogatásról, „fegyelmzésről” pontos adataink nincsenek. Páger Antal, Szelezky Zita és más közismert színész vesszőfutása közismert. Somlay Árhúr pl. nem alakíthatott párttitkárt. A 45 előtt készült filmek kópiáit részben a szomszédos országok vállalkozóinak adták el.
- 8 Színház, 1948. június 29. – július 5.
- 9 Mozi Élet, 1946. 1. sz.; ua. 4. sz. 6. p.
- 10 Példaként a Szabad Nép 1945. április 26-i sz. 6. oldalán szereplő filmeket soroljuk fel: Ady (Vénlány), Bodográf (Álomkeringő, Harmatos rózsaszál), Corso (Hajnali őrjárat), Décsi (Örök Éva), Dózsa (Deportált), Híradó (Mafirt krónika, amerikai híradó, orosz híradó, a szovjetlengyel baráti szerződés). A chilei csalogány Rosita Serrano-val, Homérosz (A hölgy kissé bogaras, Kiserőművek), Hunnia (Éjféli gyász), Ipoly (Tarzan és fia) Kultúr (San Trümier) – Otthon (Ziegfeld a nők királya), Petőfi (Pérez beszély), Royal Apollo (Szerelmi recept), Ságvári (Örvény), Scala (Angyalok a tűzvonalban . Híradó), Szabadság (Katy), Tinódy (Pajkos hercegnő, Gyerünk a moziba), Tinódy (folytatólag 10-től minden de. Metro-matinék, Bp.-től Tokajig, amerikai híradó, rajzfilm, Harcra készül a japán flotta, Stan és Pan), Turán (Első csók. Walt Disney színes filmje)?, Uránia (Muzsika szárnyán), Városi Színház (Pról, Fényjáték Algériában, angol és magyar híradó), Vörös Csillag (Kölcsönként kastély, Vityebszk).
- 11 Szilágyi Gábor: Tűzkeresztség. Bp., 1992. 354 p. Balogh Gyöngyi – Gyürey Vera – Honffy Pál: A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig. Bp., 2004. 306 p. A két mű jól kiegészíti egymást. Különösen Szilágyi őszinte és bátor megállapításait hasznosítottuk.
- 12 MNLT J-3-n/1. dbz. 1949. december 7-iki ülés Jegyzőkönyve. Javaslat a magyar filmgyártás elvi kérdéseinek a megvitatására. Színház és Filmművészet, 1953/5. sz. 229. p. Szilágyi Gábor: i. m. 319–329. p.
- 13 Balogh–Gyürey–Honffy: i. m. 82–83. p.
- 14 Mozi Élet, 1946. 12. és 14. sz. Beszélgetést közöltek a Sztálint alakító Mihail Celovani-val és az orosz anyát formáló Szovja Giacintovával.
- 15 A harmincéves...: i. m. 5. p. „Az 1945–46-os újságok művészeti rovatait lapozgatva öles amerikai filmhirdetéseket látok, hollywoodi giccseket dicsőítő kritikákat olvashatok a jobboldali sajtóban... A szovjet filmek ugyanakkor szinte »titokban«
- kerültek a mozik vásznára. Kritikákat alig-alig írtak róluk, a sajtó túlnyomó része korszakalkotó jelentőségű szovjet filmeket is néhány soros méltatással intézett el. Hirdetések alig jelentek meg, s azok is eltörpültek az üvöltő MOPEX-reklámok hadjárata mellett.” Ugyanakkor: a MINSZ 1949-ben kritikai pályázatot írt ki a szovjet filmekre és más eszközökkel is igyekezett népszerűsíteni azokat, az OSH, majd az OTSB intézményi hálózatán és a sportegyesületeken, sportkörökön keresztül támogatta ezeket az akciókat. A baloldali sajtó pedig rajongással méltatta azokat. Ámulatba ejtő technikai és művészeti színvonalukat dicsérte. (Pl. Világ, 1945. július 12. 3. p. A rádió is részt vállalt a szovjet filmpar népszerűsítésében, amikor az »ezüstvászon művészetéről«, a világ élvonalához tartozó szovjet filmművészetéről sugárzott műsort. Ld. Magyar Rádió, 1947. május 16. 21. p.; uo. 1947. június 27. 23. p.
- 16 A pedagógus társadalmat rendszeresen tájékoztatta a Köznevelés. Ilyen hangvétellel: „A film [ti. a Van hazájuk című] Nyugat-Németországban játszódik, ahol amerikai zsoldosok garzdálgodnak, s a korrupt bonni bábkormány szorgoskodik azon, hogy újra kitereljedjen a fasiszta mérges gyümölcsöt termő fája. Ezen a földön élnek azok a szovjet gyermekek, akiket csúfos visszavonulásuk idején a fasiszta rablók téptek le anyjuk kebeléről...” A Kalin, a sas c. bolgár film ismertetéséből pedig megtudhatták, hogy ez a tanítóból lett hősről szóló volt az első bolgár játékfilm, amit a bolgárok 1945 előtt készítettek. Addig a bolgár „filmszínházak vásznait az amerikai filmek tartották uralom alatt”. Az orosz nyelv könnyebb elsajátítása érdekében, feliratozás és színkör nélküli filmek vetítésének igénye is felmerült. Általában, szovjet példára hivatkozva, szorgalmazta a sajtó a film oktatási célú iskolai hasznosítását.
- 17 Mozi Élet, 1946. 10. sz. 1. p.
- 18 Szilágyi Gábor: Tűzkeresztség. Bp., 1992. pl. 219. p. Anne Appelbaum: Vasfüggöny. Kelet-Európa népeinek megtérése 1944–1956. Bp., 2014. 403–411. p.
- 19 Mozi Élet, 1948. 15. sz. címloldal és a 2. p.
- 20 Uo. 1947. 27. sz. 1. p.
- 21 Magyar Közönség, 1947. 125. sz. 1. p.
- 22 Rendeletek Tára, 1948. 12. sz. 79. p. A következő színészek filmjeiről volt szó: Gary Cooper, Adolphe Menjon, Allan Jones, George Murphy és Robert Montjoney. Mozi Élet, 1948. 4. sz. 1. p.
- 23 A harmincéves... 6. p.
- 24 Szabad Nép, 1948. november 6. 6. p.
- 25 Murányi Gábor: A legrosszabb orosz film is jobb, mint egy amerikai. Múltunk, 2005/3. 39–101. p.
- 26 Szabad Nép, 1949. január 1. 12. p., 1949. március 26. 10. p.
- 27 Ez a kommunista értelmezés jellemző volt a korabeli magyar belpolitikai életre.
- 28 MNLT J-3-n/1. szné.

- 29 1949-re szalonképes lett a 45-ben betiltott János Vitéz, miként Petőfi Sándor is. Grotzesk fordulatok a többpárti demokráciától a szovjet mintájú diktatúráig.
- 30 Mozi Élet, 1947. 11. sz. 1. p.
- 31 Rendeletek Tára, 1948. 58. sz. 553. p.
- 32 MNLt XIX-J-3-a-73.dbz.1771-2-1950.
- 33 Uo. J-3-n-1.szné. A Megyei Népművelési Központok gépei időnként a mozi nélkülieknek vetítenének. Minden megyében legyen legalább egy vetítógép és áramfejlesztő. Kell összesen 3 vetítógép és 15 áramfejlesztő. Mivel a szovjet vetítógépek jobban bírják a szállítást, azt kell vásárolni. Az Elektroszovimpex-től vesznek tehát 99 drb. keskenyfilm-vetítő gépet.
- 34 MNLt XIX-J-3-i-5.dbz.szné. A Népjóléti Minisztérium 1952. I. negyedévi teljesítési jelentése Üzemgazdasági Osztály. Jelentés Vas elvtársral folytatott megbeszélésről. „A falusi mozik vetítése – olvasható a jelentésben – sokkal inkább ellenpropaganda. A hang nem érthető, csak zörejt vagy recsegést” hallatszik. A NM ígéretet kapott arra, hogy azt az öszszeget, amit a kultúrotthonok számának csök-
- kentése során megtakarítottak, a filmvetítések technikai színvonalának emelésére fordíthatják. A szovjet filmek látogatottságának alakulását a Népművelési Minisztérium Üzemgazdasági és Tervfőosztály Terv Statisztikai Osztálya kísérte figyelemmel. A Donyeci bányászok c. alkotást az Ajka-Csingervölgyi moziban átlag 61%-os, Budapesten 47%-os nézőszámmal vetítették. Azt is jelentették, hogy a film bemutatásával párhuzamosan futott a Windsori víg nők, a Helyes úton, és a Gyarmat a föld alatt c. film is.
- 35 Rendeletek Tára, 1948. 61. sz. 571. p.
- 36 MNLt XIX-J-3/a-73.dbz. 1773/N
- 37 Rendeletek Tára, 1948. 48/49. sz. 467. p., MNLt XIX-J-3-i-5.dbz. szné. Kelt, 1952. február 18., Népakarat, 1957. szeptember 8. 8. p.
- 38 Mozi Élet, 1947. 27. sz.
- 39 MNLt J-3-n-1. szné., uo. 8. dbz. szné. Országgyűlési Napló, 1955. november 15. 966. p. 1951-ben az 5 éves beruh 70 millió forintot irányozott elő kulturális beruházásokra, többek között 10 új mozi felépítésére.
- 40 MNLt XIX-J-3-j-17.dbz.
- 41 Uo. XIX-J-3-n-1. szné.

A metafizika problémája Heidegger versus Hegel és a ‚Semmi’ fogalma

(*A metafizikába vetett reménység*) A metafizikába vetett reménység „az univerzálisan érvényes filozófiába”¹ vetett reménység. E reménység korunkra elhalványult, de „a metafizika fájó hiánya”² jelen van. A filozófia mint tudomány kognitív státusának megingása és az irodalomhoz való fokozott közeledése³ folyamatként már a tizenkilencedik század második felében megkezdődött, s a huszadik században teljesedett ki.⁴

Mi most a filozófia feladata és hogyan kell, illetve kell-e egyáltalán viszonyulnia történetének meghatározó eleméhez, a metafizikához? Gerd Haefner 1974-es, „Heidegger metafizika- fogalma” című művében mindenesetre a következőt írja:

„Az »idealizmus összeomlása«, amely Hegel 1831-ben történt halála után következett be, oly mérvű zavarodottságba taszította a filozófiát, amelyből az mind a mai napig nem tudott kikeveredni. [...] Az egyetlen lehetőség, hogy a gondolkodás ma ismét szilárd talajra leljen tehát nem más, mint Hegel megvitatása továbbvitelének és cáfolatának kételyei fényében. Itt döntővé válik, hogy az ember meg meri-e kockáztatni, hogy a ma széleskörűen kommentált »antropológiai« Hegel, a »Szellem fenomenológiája« és a »Jogfilozófia« Hegelje mellett a tulajdonképpeni Hegelt: a »Logika tudománya« Hegeljét komolyan vegye. Csak a »Logika« révén ismerhetők és dolgozhatóak fel alkalmasint a Hegel igézetében álló filozófia legmélyebb implikációi. [...]

Amennyiben tehát a szigorúan filozófiai értelemben vett gondolkodás ma még egyáltalában lehetséges kell legyen, akkor ezen gondolkodás nem nyerhető ki másképp, hanem csakis a metafizika lényegére irányuló kérdés révén. Az egyetlen személy, akiben ez a kérdés felmerült, Martin Heidegger.”⁵

A metafizika Hegel halála óta neuralgikus pontja a filozófiának. Az akadémiai filozófia egyfajta oda-vissza járkáló útkeresést valósított meg a poszthegeianizmusban, mármint Kant és Hegel között, azon eltökéltségtől hajtva, hogy a filozófia mint tudomány tudományos státusát megőrizze.⁶ Az akadémiai *outsiderek*⁷ eközben vagy a racionalitásnak a filozófia önmeghatározásában játszott központi, meghatározó szerepét vitatták el⁸, vagy pedig az idealizmust mint metafizikai felfogásmódot igyekeztek felszámolni.⁹ Mint a 7. lábjegyzetből kiderül azonban, a 20. század legjelentősebb gondolkodója, Martin Heidegger már „a korai időktől kinyilvánította [...] a metafizika iránti szenvedélyét – ha némileg burkoltan is.” Heidegger egy „messzemenőig antimetafizikailag orientált” korban lépett színre, amelyet akadémiai körökben elsősorban a neokantianizmus uralt. Heidegger maga is meglehetősen kritikusan viszonyult a metafizikához, elsősorban mint ontológiatörténethez, ám mégis meg volt róla győződve, hogy a filozófia nem nélkülözheti hosszú ideig tulajdonképpeni optikáját, a metafizikát.

(*A létfelejtés mint a ‚Semmi’ meg-nem-értése*) A Hegelben kulmináló ontológiatörténet meggyőző kritikáját nyújtja Heidegger több művében, a fő kérdés azonban e tanulmányoknál is a ‚létkérdés’, mint a létfogalom-értelmezésre irányuló kérdés. Heidegger „létfelejtéssel”, illetve „lételhagyottsággal” vádolja az ontológiatörténetet, s egy új, másfajta kezdetet kíván a metafizikának, amely „új metafizika” a „lét igazságát” érvényre juttathatja.¹⁰

A hegeli létfogalom Heidegger elemzése során mint *valóságfogalom* és mint *tárgyiság-fogalom* határozódik meg. Heidegger elutasítja Hegel létfogalmát, mondván, a „lét nem hagyja magát a létezőhöz hasonlatosan tárgyilag elénk állítani és előállítani”.¹¹ Mert „ez a minden létezőnek egyszerűen a másika [schlechthin Andere], a nem létező”.¹² A lét tehát *nem az objektivitás*, hanem „*egy semmi*”. K. Tsujimura *Martin Heideggers Denken und die japanische Philosophie* című művében idézi Heideggert e tárgyban: „1929-ben Husserl mesterem freiburgi utóadaként elkészítettem a Was ist Metaphysik? című székfoglalómat. Ebben a dolgozatban a semmiről vizsgáltam, megpróbáltam bemutatni, hogy a lét, a többi létezőtől eltérően nem maga is egy létező, s mint ilyen, ebben az értelemben egy semmi. A német és a nemzetközi filozófiai közösség *nihilizmusként jellemezte ezen előadást*. (Itt korigáltam az eredeti magyar fordítást. G. Z. E.) A következő évben, 1930-ban egy fiatal Yuasa nevű japán, pont olyan korú és kinézetű, mint most az Ön fia, lefordította japánra ezt a dolgozatot, melyet egyébként az első szemesztert látogatva hallgatott. Ő megértette, amit a dolgozat mondani kívánt.”¹³

Éppen a Semmi „nihilista diskurzusa”¹⁴ vezet ki a valódi nihilizmusból, amely utóbbi viszont a Semmi tudomásul-nem-vételéből fakad. Heidegger elgondolását elutasították, mert nem értették meg. Meglátásom szerint – s mint Gotthard Günther is hangsúlyozza¹⁵ – a nyelv pozitivitása elzárkózik a Semmi kifejezésétől, vagyis éppen a csak *valamiben* való gondolkodni tudás akadályozza meg a nihilizmus leküzdését. Ezt úgy kell érteni tehát, hogy éppen a *Semmi ignorálása a nihilizmus*. Heidegger ráértett ezen problémára, noha *kifejezetten* nem tudta megválaszolni. Mégis, a megoldás valahogyan a levegőben lógott nála:

„[...]»Az agg Heidegger utolsó megnyilvánulásai« alcím alatt hasonló gondolatokkal találkozunk. Itt Kunszt György Ernst Nolte 1992-ben megjelent könyvére hivatkozva leírja, hogy Heideggernégy hónappal halála előtt beszélgetésre hívta meg Welte teológiaprofesszort. Heidegger kérése az volt, hogy Welte beszéljen a sírjánál. A beszélgetés közben »a levegőben lógott Eckehartnak az a gondolata, hogy Isten és a Semmi azonos« (247). S ezen a ponton Kunszt György megkockáztatja azt a gondolatot, hogy az agg filozófus »utolsó napjaira maradt Eckehart-opciója döntő mértékben Heidegger Zen-buddhizmuson orientált japán tanítványainak és követőinek visszahatása Heidegger gondolkodására«¹⁶

Vajon mit jelentett Heidegger számára ezen elgondolás? Koncepcióm szerint az *abszolút semmit* mint az *abszolút szubjektumot*, vagyis mint az *abszolútumot*, *Istent* kell elgondolni. E következtetés logikailag kényszerítő erejű, amennyiben premisszaként tételezzük a következőket:

1. A(z) általában vett) *lét a tárgyiság*
2. A *nem-tárgyiság* mint *megnevezettség az alanyiság*

Konklúzióink ekképpen szükségszerűen adódik: a tárgyiság amennyiben feltétel nélkül fogjuk fel, önmaga tagadásává lesz felfogásunk számára, vagyis *feltétlen alanyiság*. E következtetés persze némi magyarázatra szorul. A tárgyiság – mint ezt Heidegger hangsúlyozza – tudattárgyiság.

„[...]»lét« [Sein] Hegel számára: létezőség a tárgy tárgyiságában mint el-képzeltségében való közvetlen képzetének értelmében.”¹⁷

A *lét* tehát egyszerre értelmezendő a hegeli értelemben *létezőségként*, *tárgyiságként* és (közvetlen) *képzetként*. E feltétel nélküli tudattartalom mint abszolút lét mozzanatként a fogalom a hegeli elgondolásban. Így lesz az abszolút fogalom, azaz az abszolútum felfogása reális totalitás. Mint Hegel írja, „nem a véges a reális, hanem a végtelen”¹⁸, s így lesz Hegelnél az abszolútum *objektivitássá*.

Csakhogy az objektivitás mint meghatározott és közvetített lét nem meghatározatlan és közvetlen, de Hegel *platonikus* magyarázata sem kielégítő itt.¹⁹ Ekképpen az objektivitás

mint olyan nem lehet feltétel nélküli, amennyiben tehát mégis mint ilyent fogjuk fel, elvezíti *pozitív identitását*, s ekképpen visszajutunk az *első tagadáshoz*. Az első tagadás pedig a tiszta semmi, s mint ilyen – mint fentebb kifejtettem – a nem-tárgyiság feltétlenségeként felfogott abszolút szubjektivitás. E feltétlen alanyiság azonban *nem* mint abszolút tudat, vagyis nem mint határtalan gondolkodás adott, hanem pusztán mint a *teljes különbségnélküliségként felfogott abszolút identitás*.²⁰ Az abszolút identitás így Hegel tételezésével ellentétben *nem reális totalitás*²¹, *nem a meghatározottság totalitása*, hanem az *abszolút irrealitás*.

BIBLIOGRÁFIA

Önálló kötet:

- Gerd Haeflner: Heideggers Begriff der Metaphysik, Berchmanskolleg Verlag, München, 1974
 G. W. F. Hegel: A logika tudománya [*Wissenschaft der Logik*] ford. Szemere Samu, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979
 Martin Heidegger: Der deutsche Idealismus (Fichte, Schelling, Hegel) und die philosophische Problemlage der Gegenwart, GA, Band 28, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1997
 Márkus György: Metafizika – mi végre?, ford. Farkas János László, Karádi Éva, Kis János, Mezei György Iván, Módos Magdolna, Horror Metaphysicae, Osiris-Gond, Osiris Kiadó, 1998
 Nyirő Miklós (szerk.): Filozófia mint de(kon)strukció: Heidegger és Derrida, L'Harmattan Kiadó, 2009
 Schwendtner Tibor: Husserl és Heidegger – Egy filozófiai összecsapás analízise, L'Harmattan, Budapest, 2008

Tanulmány gyűjteményes kötetben:

- Martin Heidegger: Hegel Die Negativität. Eine Auseinandersetzung mit Hegel aus dem Ansatz in der Negativität (1938/39, 1941)
 Hegel, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1993
 Martin Heidegger: Gesamtausgabe, Band 16
 Martin Heidegger: Gesamtausgabe, Band 32
 Martin Heidegger: Utószó a mi a metafiziká?-hoz, Martin Heidegger: Útjelzők [Wegmarken], ford. Vajda Mihály, Osiris kiadó, Budapest, 2003

Periodika:

- Fehér M. István: Destrukció és applikáció, avagy a filozófia mint „saját korának filozófiája” – Történelem és történetiség Heidegger és Gadamer gondolkodásában. Hozzáférés: http://www.uni-miskolc.hu/~bolantro/esszeiras/txt_fm_dest.html
 Gotthard Günther: Martin Heidegger und die Weltgeschichte des Nichts, Vordenker, Winter-Edition 2005
 Kiss Andrea-Laura: Fehér M. István: József Attila esztétikai írásai és Gadamer hermeneutikája, Korunk, 2005. március
 H. Seubert: Heideggers Zwiegespräch mit dem deutschen Idealismus, Köln/Weimar/Wien, Böhlau Verlag, Collegium Hermeneuticum, Band 7, 2003
 Vásárhelyi Szabó László: Nihilizmus-terápia a tengelykor szellemében Kalligram / Archivum / 1998 / VII. évf. 1998. november–december

JEGYZETEK

- 1 „Az értelmezés, mely szerint az abszolút filozófia lehetetlenségéből az következne, hogy a filozófia mindig „saját korának filozófiája”, olyan fogalmi horizontot körvonalaz, olyan fogalmi horizontra utal vissza, melyet az abszolút-relatív ellentétpár határoz meg, ahol is a heideggeri állításnak az értelme azt a diltheyi historicizmus által inspirált tézist látszik sugallni, mely szerint minden filozófia relatív, s hogy ha egyszer beláttuk minden filozófia benső történetiségét, akkor az univerzálisan érvényes filozófiába, a metafizikába vetett reményesség semmivé foszlik.” (Fehér M. István: Destrukció és applikáció, avagy a filozófia mint „saját korának filozófiája” – Történelem és történetiség Heidegger és Gadamer gondolkodásában. Hozzáférés: http://www.uni-miskolc.hu/~bolantro/esszeiras/txt_fm_dest.html) Számomra nyilvánvaló, hogy itt egy ellentmondás fogalmazódik meg, ami magából a heideggeri

filozófia-felfogásból fakad, illetve a hegeli abszolút idealizmushoz való heideggeri viszony valamelyes *bizonytalanságáról* árulkodik. Heidegger eszerint csak bizonyos fokig volt Hegel ellentéte, s valójában sohasem adta fel a metafizika lehetőségébe vetett reményt.

- 2 „Nem a metafizika fájó hiánya vagy uralmának leáldozása kiált történeti megértés után, hanem hagyományának szó szerint kísérteties jelenléte, melyet sem elűzni, sem teljes életre kelteni nem lehet. [...] A filozófia fogalmi narráció marad, továbbra is ki van téve az ellentmondás-mentesség és a fogalmi világosság követelményeihez igazodó racionális kritikának, sőt az is elvárható, hogy mindaz, amit tényként állít, empirikusan igazolható legyen. De lényegi teljesítménye (és jelentőségének kritériuma) abban áll, hogy mennyire releváns és milyen megvilágító erővel bír mint jelen gondjaink, dilemmáink és alternatíváink interpretációja.” (Márkus György: *Metafizika – mi végre?*, ford. Farkas János László, Karádi Éva, Kis János, Mezei György Iván, Módos Magdolna, Horror Metaphysicae, Osiris-Gond, Osiris Kiadó, 1998, 152., 158. o.)
A metafizika hiánya tehát azért fájó, mert a metafizika nélküli filozófia relatív, nem univerzális, vagyis nem nyújt abszolút, vagyis megnyugtató választ, interpretációt jelen gondjainkra és dilemmáinkra.

- 3 „Beszélhetünk-e ma még különbségekről irodalom és filozófia kapcsán, amikor a hagyományos műfajok határai (akár az irodalmon belül is) egyre inkább egybeolvadnak? – veti föl a kérdést Fehér M. István Rorty *Philosophy As a Kind of Writing* című tanulmányára utalva, ahol a „writing” „íromány”-ként értelmeződik, magában foglalva és összekapcsolva a legkülönbözőbb diszciplinákat. Irodalom és filozófia közösségét igazolhatja az is, hogy a különböző irodalomelméleti kutatások a filozófiában keresik önmaguk megalapozási lehetőségeit, termékeny dialógust hozva létre irodalom(tudomány!) és filozófia között.” (Kiss Andrea-Laura: Fehér M. István: József Attila esztétikai írásai és Gadamer hermeneutikája, Korunk, 2005. március)
Meggyőződésem szerint a filozófiának az irodalomban való feloldódása a filozófia mint olyan, azaz „a szigorúan filozófiai értelemben vett gondolkodás” lassú kimúlását jelenti.

- 4 „Amikor a hagyomány értelemkontinuitása földcsuszamlásszerű töresekkel szembesül, amikor az áthagyományozottak értelemvesztése, kiüresedése, talajtalanná válása egyre általánosabb tapasztalattá válik, természetszerűleg tör felszínre a múlttal való kritikai szembenézés igénye. Az európai filozófiai hagyománynak a – már a tizenkilencedik század folyamán általánosan előrevetülő, a huszadik század során azonban még tovább mélyülő – krízise számos, a filozófia önfelülvizsgálatára irányuló kísérletet eredményezett.” (Nyíró Miklós [szerk.]: *Filozófia mint de(kon)strukció:*

Heidegger és Derrida, L'Harmattan Kiadó, 2009)
Vajon arról van-e inkább szó a „hagyomány értelemkontinuitása” kapcsán, hogy nem értjük meg például Hegelt, vagy pedig inkább arról, hogy bizonyos tekintetben jobban értjük, mint ő anno saját magát?... Mindenesetre érdemes különbséget tenni a modern és a posztmodern filozófia Hegelhez és a metafizikai tradícióhoz való viszonya tekintetében. Gerd Haefner: *Heideggers Begriff der Metaphysik*, Berchmanskolleg Verlag, München, 1974, 1. o.

6 „[...] Hegel rendszere azonban annyira teljes és körkörösén védett volt, hogy egyaránt hiányzott az erő mind ahhoz, hogy a gondolkodás új életet lehessen bele, mind pedig ahhoz, hogy a rendszeren rést találjanak, és így feltörhessék és tovább vezethessék. Némi külsőségekben kimerülő, iskolás hagyományörzés mellett csak arra maradt lehetőség, hogy egyszerűen annyiban kell hagyni a dolgot, illetve, ahogy ez Marx és Kierkegaard esetében történt; úgy küzdenek ellene, hogy közben alijában véve mégis a büvkörében maradnak. Az akadémiai filozófuscéh részéről azonban; amely számára egy efféle elhagyást nem igazolhatott valamely sajátlagos társadalomutópiára irányuló, vagy vallási meggyőződés; az idealizmus spekulatív határátlépéseire való tekintettel hamarosan elhangzott a »vissza Kanthoz!« – felkiáltás. De mivel a filozófia egyszer már bejárta a Kanttól Fichtéhez, Schellinghez és Hegelhez vezető utat, így minden Kant-restauráció tehetetlennek mutatkozott, amennyiben csupán egy Hegelhez vezető új út kezdetének bizonyult. Ez az ide-oda Kant és (a részben Marx által felfrissített) Hegel között a kontinentális filozófiai élet nagy részét a mai napig uralja.” (Uo.)

A hegeli rendszer tehát cáfolhatatlannak, ugyanakkor mégis inplauzibilisnek bizonyult. E belső dichotómia antagonizmusa korunkig gátolja a Hegelből való – elsősorban metafizikai – továbblépést. Mi a teendő, mire lenne tehát szükség? Úgy gondolom, lehetséges, hogy éppen egy Hegeléhez hasonlóan *erőszakos* gondolkodásra.

7 „[...] Végül: egyáltalán lehetséges-e Kant után, ami azt jelenti, ma még, 'metafizika'? [...] Az idealizmus utáni gondolkodás messzemenőig antimetafizikailag orientált maradt: ez éppúgy érvényes az újkantianizmus ismeretelméleti-tudományos orientációjára, mint ez utóbbi korrekтивumaként létrejött 'életfilozófia' minden változatára, de a filozófiai dezilluzionizációra is, amely magának akadémiai outsidersék, mint Marx, Kierkegaard és Nietzsche révén hódított teret. Az antimetafizikai elv a fenomenológiai gondolkodás első megnyilvánulásaira is jellemző Husserl korai műveiben. [...] Más a helyzet Husserl nagy tanítványával, Martin Heideggerrel. A korai időkől kinyilvánította Heidegger a metafizika iránti szenvedélyét – ha némileg burkoltan is.” (H. Seubert: *Heideggers Zwiegespräch mit dem deutschen Idealismus*, Köln/Weimar/Wien, Böhlau Verlag,

- Collegium Hermeneuticum, Band 7, 2003, 42. o.) Meggyőződéses szerint a „szigorúan filozófiai értelemben vett gondolkodás” csak úgy őrizhető meg, ha a Heidegger által kitaposott ösvényen járunk, de eközben kritikusan szemléljük magát Heideggert is. E szemlélet pedig egy Hegelhez való hangsúlyozottan *kritikai* visszanyúlást is feltételez.
- 8 Mint Schopenhauer, Nietzsche, vagy Kierkegaard.
- 9 Itt a marxi dialektikus materializmusra gondolok.
- 10 „A metafizika fogalma ’28-ban a fundamentálonológia feladat kijelölésének vonatkozásában került szóba, ekkor még úgy tűnt, hogy a fundamentálonológia a metafizika egyik mozzanataként kaphat helyet, ám 1929-től kezdve Heidegger már nem beszél pozitív értelemben fundamentálonológiáról, ezekben az években (1929–35) a metafizika már azoknak az alternatív kísérleteknek a jelölésére szolgált, melyek a *Lét és idő* apóriáiból próbáltak kiutat találni. Érdekes módon Heidegger akkor kezdte intenzíven alkalmazni a metafizika fogalmát, amikor megpróbálta a filozófiában a végesség, szabadság és történetiség szempontjait *még radikálisabban* érvényesíteni. Az »új értelemben vett metafizika« kidolgozásával Heidegger a piramisszerűen építkező fundamentálonológia helyett olyan »escheri« elrendeződésű metafizikát javasol, amely tud arról, hogy a szabadságon, végességen, történetiségen »alapuló« metafizika nem képes egységesen bejárható térben a problematikája egészét kibontakoztatni. [...] Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy ezekben az években Heidegger mégis lehetségesnek tartotta, hogy ténylegesen metafizikát alkosson, az emberi végesség, szabadság és történetiség szempontjait következetesen figyelembe véve. E metafizika nyilvánvalóan nem fundamentálonológia lett volna, hanem olyan, esetleg újra és újra megkísérelt vállalkozás, amely kísérletet tesz arra, hogy – ha paradox hurkokat tartalmazó formában is, de – összekösse az emberi egzisztencia mélyrétegeit és az abban rejlő feszültségeket és a befoglaló gondolkodás végső horizontjait.” (Schwendtner 2008, 271–272. o.)
- Konceptióból eredően nem értek egyet Heidegger egzisztencialista törekvéseivel, főként, ami a metafizika újraalapozását illeti. Meglátásom szerint egyrészt nem lehet kidobni az ablakon az ontológiatörténetet, másrészt szerintem nem lehetséges a ’végesség metafizikája’. A heideggeri „*ontoteológiátlan*” metafizikát ekképpen zsákcáának tekintem. *Istent* nem ignorálhatja a posztmodern metafizikára törekvő filozófiai gondolkodás sem. A metafizika ugyanis – amennyiben *antropocentrikusan* próbálja megalapozni önmagát – kimerül egyfajta pszichológizáló egzisztencialista antropológiában. Ami pedig a rendszerszerűség mellőzését illeti – és itt érintjük a költői játékokat és a logikához való problematikus heideggeri viszonyt – ez *inplauzibilissé* teszi az
- adott *tudományos* törekvést.
- 11 Martin Heidegger: Utószó a mi a metafiziká?-hoz, Martin Heidegger: Útjelzők [Wegmarken], ford. Vajda Mihály, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 107. o.
- 12 Uo.
- 13 K. Tsujimura, Martin Heideggers Denken und die japanische Philosophie. Festrede zum 26. September 1969, in Ansprachen zum 80. Geburtstag am 26. September in Meßkirch. Az eredeti német szöveg: „Im Jahre 1929 hielt ich meine Antrittsvorlesung als Nachfolger meines Lehrers Husserl in Freiburg mit dem Titel ‚Was ist Metaphysik?‘. In dieser Vorlesung war vom Nichts die Rede; ich habe den Versuch gemacht, darauf hinzuweisen, daß das ‚Sein‘ im Unterschied zu allem ‚Seienden‘ kein ‚Seiendes‘ und in diesem Sinne ein ‚Nichts‘ ist. Die deutsche Philosophie und auch die des Auslandes kennzeichnete diesen Vortrag als ‚Nihilismus‘. Im Jahr darauf, 1930, hat ein junger Japaner mit Namen Juassa, der so alt war, wie vielleicht Ihr Sohn und von derselben Gestalt, diese Vorlesung, die er hörte – er stand im ersten Semester –, ins Japanische übersetzt. Er hat verstanden, was diese Vorlesung zeigen wollte.“ (Martin Heidegger: Gesamtausgabe, Band 16, S. 712)
- 14 Vö.: Eredeti fordítás.
- 15 „[...] Ezen árnyék a nihilizmus semmije, s általa nem a létező, hanem az általában-lét mindent átfogó eszméje kerül elvetésre. [...] A semmi heideggeri eszméje ugyanaz, mint Hegel második negatívja, amely Hegel kifejezett megállapítása szerint a »valótlanságra« utal, s nem más, mint a negatívitás végtelen megkettőzhetőségének [Iterierbarkeit] gyűjtőfogalma, amely ott sem szűnik meg, ahol a létező minden létének igazsága eltűnik a negációban. Mindkét gondolkodó kihívást látott ezen problémában, és nem véletlen, hogy mindkettő egy olyan filozófiai tolvajnyelvet gondoltak ki, amelynek szét kellett feszítenie a tradicionális nyelvi pozitívitás határait.” (Gotthard Günther: Martin Heidegger und die Weltgeschichte des Nichts, Vordenker, Winter-Edition 2005, 19–20. o.)
- 16 Vásárhelyi Szabolcs László: Nihilizmus-terápia a tengelykor szellemében Kalligram / Archívum / 1998 / VII. évf. 1998. november–december.
- 17 Heidegger 1993: 51. o.
- 18 „[...] Az igazi végtelenség így általában mint létezés, amely az elvont negációval szemben afirmatíván van tétélezve, a realitás magasabb értelemben, mint az előbb egyszerűen meghatározott, itt konkrét tartalmat kapott. Nem a véges a reális, hanem a végtelen. Így a realitás további meghatározást nyer mint a lényeg, a fogalom, az eszme stb.” (Hegel 1979: 122. o.)
- 19 „A végtelen *van*; ebben a közvetlenségben egyúttal egy *másnak*, a végesnek *negációja*. Így mint *léttel bíró* s *egyszersmind* mint egy *másnak nemléte*

visszaesett a valaminek mint meghatározottnak kategóriájába általában, közelebből – mivel a magára-reflektált, a meghatározottságnak általában megszüntetése révén adódó létezés, tehát mint a meghatározottságtól különböző létezés van tételezve – a határral bíró valaminek a kategóriájába. A véges e meghatározottság szerint a végtelennel mint *reális létezés* áll szemben; így mint egymáson kívül maradóknak állnak minőségi *vonatkozásban*; a végtelennel *közvetlen léte* újra felkelti negációjának, a végesnek létét, amely az előbb a végtelenben eltűntnek látszott.” (Uo., 112. o.)

Nyilvánvaló ehelyett Hegel radikális *platonizmusa*, hite az *Ideenweltben*, az ideák világában, amely örök és abszolút lét. A posztmodern felfogás elutasítja ezen elképzelést, az ideák világa nem létezik, a fogalom sem örök és abszolút, sem pedig végtelen valóság, mert létében képlékeny és változó, s mint az intellektuális megismerés eszköze elménkbeli létező, a nyelvi valóság *elemé* – amely utóbbi valóság – mint Gadamer hangsúlyozza: véges.

- 20 „A tudomány semmit sem akar tudni a Semmiről. [...] Mi mégis megpróbálunk rákérdezni a Semmire. Mi a Semmi? [...] Csakhogy a Semmi semmi, és az elképzelt és a »tulajdonképpen« Semmi között nem lehet különbség, hiszen a *Semmi a teljes különbségnélküliség*.” (Heidegger 1994: 16–19. o., kiemelés tőlem: G. Z. E.) A Semmi *a teljes különbségnélküliség* – mint Heidegger írja, vagyis a *totális indifferencia*. A Semmi mint „a létező mindenségének teljes tagadása”, és a Semmi mint „a teljes különbségnélküliség” valóban mutathat egy olyan utat, amelyből utunkba kerülhet, mégpedig Schelling abszolútumfogalmának *írányában*. Schelling abszolútumfogalmát, az abszolút identitást mint totális indifferenciát Hegel mint *spinozista* „egyoldalú absztrakciót” elutasította („az abszolútum éjszakájában minden tehén fekete”), itt tehát éppen azt igyekszem kimutatni, hogy a hegeli elutasítás felülvizsgálandó. Lényegében az az álláspontom, hogy noha a schellingi koncepciót illetően igaz van Hegelnek, az abszolút identitás mégis totális indifferenciaként értelmezendő – noha *nem a schellingi értelemben*, hanem mint az abszolút

szubjektum magából minden objektivitást, „valamiséget”, azaz másságot, differenciát kizáró feltétel nélküli önazonosságának értelmében – vagyis a Semmi mint totális indifferencia értelmében.

21 „Éppen ez Hegel alapintenciója a totalitás értelem szerű eszméjének fellevezésével szemben, hogy az abszolút identitás egy reális totalitás, ami azt jelenti, hogy az abszolútumnak mint olyannak valósága döntő. Ezáltal azonban az az ezen kitüntetett létező létmódjára irányuló kérdés, hogy az minden mástól abszolút különböző, habár minden mást mint valóságost éppenséggel meghatároz. (Az abszolútum, végtelenség, örökkévalóság. – Abszolút idealizmus – minden kérdés – de éppen sajátlagos abszolútságában lehetséges, hogy kiveti a létkérdést, jobban mondván egyáltalán nem ismeri. Ezen felejtés által teszi lehetővé azon mulasztást, s azon mulasztást abszolútizálja és ezáltal a felejtést megerősíti.) Az abszolútum létének problémája: nem az, hogy az »van« – ez Hegel és Schelling számára egyáltalán nem kérdés (és ugyan milyen megmondás alapján? Tisztán módszertanilag, formáldialektikusan (vö. a 20 § melléklettel, alul a 265. oldalon!) Ismét ugyanazon eredetből: »bizonyosság«) –, hanem eredetibb módon, hogy a »létnek« mit kell itt jelentenie, és hogy vajon ez abszolút fogalomként van-e és lehet-e.” (Heidegger 1997: 210. o.)

A „létfelejtés” problémája a hegeli abszolút idealizmusban tehát az abszolútum *valóságosságának* kérdésére fókuszálódik Heidegger szerint. Az, hogy Hegel egyáltalán nem ismeri a létkérdést, a bizonyosság *eredetéből* fakad. De vajon mi ezen bizonyosság *maga?* „[...] Láttuk: Hegel – keresztény hit, istenfogalom.” (Uo. 209. o.)

„[...] metafizika, a bizonyosság értelmében vett létezőség dominanciájaként. [...]” (GA 32:57, »A metafizika legyőzése«, E. T., p. 89)

A bizonyosság, hogy a lét azonos a létezővel, vagyis létező, a létezőség értelmében felfogott létfogalomból ered. Az abszolútum az abszolút lét, valóság Hegelnél, ekképpen az abszolút létező és az abszolút létezés is. A differencia elfelejtésének radikalizálódása tehát a Hegelben kulmináló metafizika.

A görög válság és az Európai Unió jövője

A görög válság nem csak Görögország válsága. Egyértelmű és drámai jelzése annak is, hogy az Európai Unió – s ezen belül pedig az eurózóna – működése a jelen formájában fenntarthatatlan. Ezért bátor és felelős döntésre van szükség Európa döntéshozói részéről. Tanulmányunk körbejárja mindazon okokat és körülményeket, melyek a jelen helyzet kialakulásához vezettek, a felelőségek tisztázásának szándéka mellett kitér a válság súlyos humán következményeire is. Az írás végén röviden vázoljuk a lehetséges döntési alternatívákat – érvelve a tudatos és gyors döntés mellett.

(Görögország az EU-ban és az eurózónában) Görögországot 1981-ben rohamtempóban vették fel az EU elődjébe, az Európai Közösségbe (EK). Bár a mediterrán ország akkoriban még több ok miatt sem volt érett az EK-tagságra, csatlakozása mégis – feltehetően a szovjet veszély miatt – gyors ütemben történt. **Érdekes, hogy a sok tekintetben fejlettebb Spanyolországra csak 1986 során került sor.** Ez is alátámasztja azt a feltételezést, hogy Görögország nemcsak a kommunista fenyegetés, hanem kritikus geopolitikai helyzete miatt is különösen fontos volt mind a NATO-nak, mind az Európai Közösségnek. Nyilvánvaló ugyanis, hogy amennyiben Görögországban a szovjet támogatást élvező helyi kommunisták át tudták volna venni a hatalmat, akkor a szovjetek nagyon komoly előnyre tudtak volna szert tenni a NATO keleti szárnyában, illetve a Földközi-tenger medencéjében általában is. Feltehetően az is segítette Görögország felvételét, hogy nem sokkal korábban került sor Afganisztán szovjet megszállására, s a Szovjetunió pedig gyors ütemben növelte hadállásait szerte a világban. Ott voltak Angolában, Szomáliában, Vietnámban, Afganisztánban, tehát az amerikaiak joggal tették fel a kérdést: miért pont Görögország ne érdekelte volna a szovjeteket?

1981-től az amerikai külpolitikát Ronald Reagan elnöksége határozta meg, amelynek a jelszava: „béke erő által” volt. **Központi helyet kapott abban a Szovjetunió feltartóztatása,** ami egyfajta visszatérést jelentett az ötvenes évek „feltartóztatási elméletén” alapuló külpolitikai gyakorlatához. Ennek volt a következménye az EK, majd az EU kibővítése először csak a dél-európai államokkal, majd 1990 után – sokkal lassabban – a volt közép- és kelet-európai szocialista országokkal.

A görög gazdasági válság tulajdonképpen ebben a nyugati hozzáállásban kapja meg a maga magyarázatát. Az ország EU-ba való felvétele során az elsődleges cél a görög, illetve a többi dél-európai ország politikai baloldalanak a semlegesítése volt. Ezt a semlegesítést a nagyvonalú EU-támogatások hatékonyan segítették elő – ezért volt olyan könnyű a görögöknek az euróövezetbe is belépni. Ebben a helyzetben („jóindulatúan” vagy csak kevésse odafigyelve) és **vélhetően ennek okán nézték el Brüsszelben a kisebb költségvetési csalásokat, a „kreatív” nemzetgazdasági könyvelést is...**

A másik gond az volt, hogy Görögországot túl korán – 2001. január elején – vették fel az euróövezetbe. Az euróövezet alapvetően Robert Mundell szellemi terméke volt, hiszen az nagyrészt az általa kidolgozott **optimális valutaövezetek elméletén alapult.** Ezzel szemben sokan Lámfalussy Sándort (a hazánkban született neves közgazdászt) tekintik az euró atyjának, mivel Lámfalussy volt az 1994 és 1997 között Frankfurtban működő European Monetary Institute, az Európai Központi Bank előfutárának az elnöke.

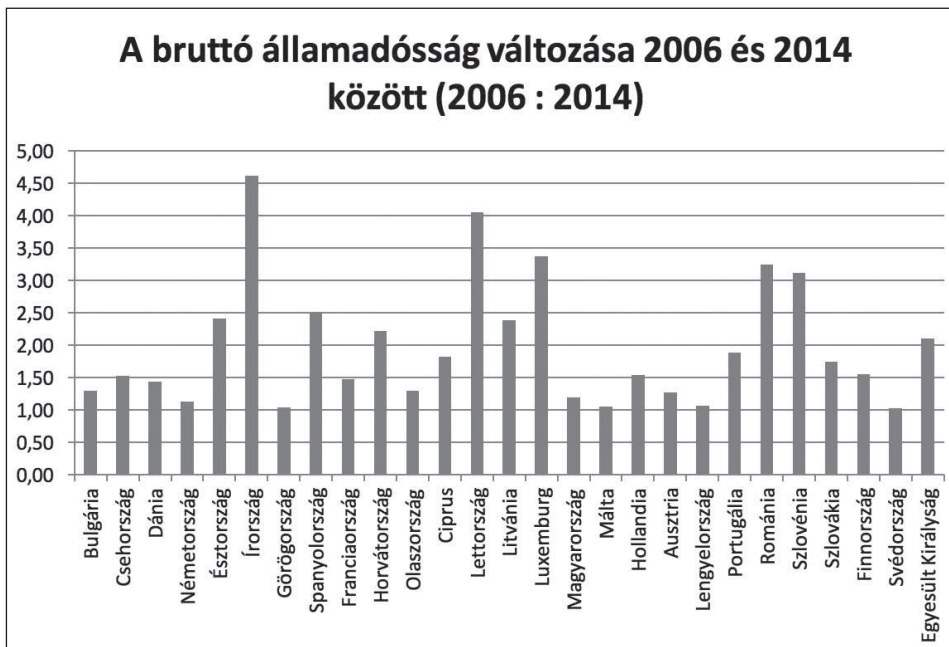
(Az euróövezet, mint szuboptimális valutaövezet) Még ma is élénken folyik a vita arról, hogy vajon az eurózóna optimális valutaövezetnek tekinthető-e vagy sem. Milton Friedman már 1997-ben azt írta a *The Times* november 19-i számában, hogy az Európai Unió nem tekinthető optimális valutaövezetnek, mert különböző nemzetekből áll, amelyek különböző nyelveket beszélnek, s ezen túl különbözőek a szokásaik, valamint sokkal lojálisabbak saját államukhoz, mint az Európai Unióhoz. A nyelvek különbözősége erősen gátolja a munkaerő nemzetközi mobilitását, valamint a közös európai költségvetés hiánya (illetve csökevényessége) pedig nem teszi lehetővé, hogy egyes országok gazdasági nehézségeit az EU központilag orvosolni tudja.

(Mesterséges ösztönzés az eurózónán belül arra, hogy a szegényebb és magasabb inflációjú országok eladósodjanak) Az európai pénzügyi rendszernek eredeti (és ma is élő) formája nagyon erős készletet jelentett a tagállamok számára az eladósodásra – mind költségvetési, mind vállalati, mind lakossági szinten. A közös eurónak ugyanis egységes, meglehetősen alacsony kamatszintje alakult ki, s így mindenütt olcsón lehetett euró-hiteleket felvenni. Az egyes országok inflációi azonban rendre eltértek egymástól. Így ahol az infláció magas volt, ott negatív kamat alakulhatott ki, ami nagyon ösztönzött a hitelfelvételre. Ezek az alacsony reálkamatok főként az elmaradottabb országokban jelentkeztek, míg Németországban az alacsonyabb infláció miatt a reálkamatok viszonylag magasabb szintje alakult ki.

Az eladósodás (mely elsősorban a „déli” országokat érintette – ide sorolva jelen esetben Franciaországot és a katolikus Írországot is) egészen addig ment, amíg a 2008-as válság „beköszöntével” ki nem száradt a likviditás. 2008 után a forrásszűkével küszködő bankoknak ugyanis egyre nehezebben lehetett hitelekhez jutni. A pénzügyi válság másik következményeként pedig a kormányok – egyik pillanatról a másikra – nem tudták könnyedén megújítani államadósságuk finanszírozását, hiszen az euróövezeten belül ugyan a pénzpolitika közös volt, de a költségvetési politikák az egyes nemzetek hatáskörébe tartoztak. Ha az egyik kormány bajba került a költségvetés finanszírozását tekintve, akkor nem fordulhatott az Európai Központi Bankhoz segítségért, mert – szemben az amerikai központi bankkal, a FED-del – az EKB számára sokáig meg volt tiltva, hogy államkötvényeket vásároljon. Míg az Európai Központi Bank egyetlen célt követett (az infláció kordában tartását), addig a FED kettős célt tartott fontosnak. (Egyfelől az infláció kordában tartását, másrészt a gazdasági növekedés támogatását, és – ami nagyrészt ugyanezt jelenti – a munkanélküliség csökkentését.) Később (jó sokára) az EKB esetében is lehetővé vált az államkötvények vásárlása. Ez a változtatás azonban már késő volt ahhoz, hogy kihúzza a tagországokat a recesszióból.

(Az EU szigorú pro-ciklikus gazdaságpolitikája) Az EU a 2008-as válság kirobbanása óta folyamatosan megszorító költségvetési politikát írt elő a tagállamoknak. Ez tipikus neo-liberális megközelítés a válságok időszakában. A keynes-i iskola éppen fordítva próbált gyógyítani: anticiklikus költségvetést javasolt. Még ma is folyik a vita, hogy melyik megközelítés a helyesebb. Az EU liberális politikáját helyeslők arra hivatkoznak, hogy a Balti országok szigorú költségvetési intézkedések révén képesek voltak leküzdeni saját válságukat. Az ellenfelek viszont Spanyolország, Görögország, Olaszország és Horvátország eseteivel példálózhatnak. Ezekben a déli országokban ugyanis nem sikerült a megszorítások révén helyreállítani a gazdasági növekedést és a deficit sem csökkent jelentősen (az államadósságról nem is beszélve).

Az EUROSTAT adatai szerint a válság kitörését követően az EU-ban jelentősen növekedett 2014 végéig a bruttó államadósság. Ez alól csak Németország, Magyarország, Málta, Lengyelország és kisebb-nagyobb mértékben a skandináv országok voltak kivételek. Különösen gyorsan növekedett viszont az ír, a lett, a portugál, az olasz, a spanyol, a horvát, a szlovén és a ciprusi államadósság (itt megint főként a déli államokról, illetve a válság által erősen sújtott katolikus Írországról van szó). Görögország esetében a statisztika ugyan szintén azt jelzi, hogy nem nagyon változott az államadósság mértéke. Mivel azonban a görögöknél az államadósság eleve magas volt (illetve az EUROSTAT adatok is megbízhatatlanok), ezért nem tekinthető olyan kedvező eredménynek, mint más országok esetében.

Forrás: EUROSTAT Database

(*A Sziriza elképzelései a válság kezeléséről*) Nem igazán világos, hogy pontosan milyen válságkezelési elképzelései voltak a válság súlyos következményei nyomán hatalomra került baloldali Szirizának. Csak azt láttuk, hogy folyamatosan tiltakoztak a megszorítások ellen, valamint azt, hogy igyekeztek a hitelezők jó szívére apellálni. Illetve párszor elzarándokoltak Moszkvába annak demonstrálására, hogy adott esetben van élet az EU-n kívül is. A méltányosság miatt hozzá kell tenni, hogy a Sziriza hatalomra kerülésével az egész addigi rendszer bukott meg. Azaz nem hogy kormányzati tapasztalata nem volt az új vezetésnek, de lényegében még politikai sem...

A Sziriza láthatóan tervezett valamit az EU-tárgyalások előtt: ezért szervezték meg a népszavazást, és ezért buzdították a görögöket az EU-val való megállapodások elvetésére. Kérdés, hogy mi is volt a görögök terve?

Valószínűleg több alternatív elképzelésük is lehetett a válság kezeléséről:

- a legvalószínűbb az „oroszkártya” kijátszása lehetett, annak a reményében, hogy

az oroszok a – geopolitikai előnyök reményében – rendelkezésükre álló forrásokból ténylegesen kiségitik majd őket;

- a másik alternatíva talán a nemzetközi közvélemény mozgósítása lehetett a „keményszívű” németekkel szemben;
- illetve a görög Sziriza – mint a demokrácia őshazájának kormánypártja – a demokratikus érvet előhúzva próbált jobb pozícióba kerülni, s a lépéseit újólag hiteltelíteni.

De meglepetés történt: vagy az oroszok nem voltak vevők a javaslatra vagy a Sziriza rettent vissza az orosz kártya kijátszásától (ezt talán soha nem tudjuk meg), s a remények dugába dőltek.

A nemzetközi közvéleménnyel való riogatás korántsem volt olyan erős ütőkártya, mint azt a görögök remélték. Ami viszont vélhetően döntőnek bizonyult, az bizonyos meghatározó országok (leginkább Németország, illetve Finnország) belpolitikai helyzete. Ebből a megközelítésből ugyanis legalább három nagyon nyomós érv szólt a görög „zsarolás” megtagadására. Egyrészt a hazai kormánykoalíciós pártok népszerűségvesztése (leginkább Németország esetében), illetve annak kockázatát, hogy a szélsőséges, radikális, EU- és bevándorlásellenes erők megerősödhetnek egész Európában (lásd ezt a veszélyt Finnországban). A másik komoly kockázat pedig a precedens kialakulásának következménye volt: ha már a görögöknek lehet adósságcsökkentést adni, akkor lennének más jelentkezők is, akik – szerintük jogosan – adósság-elengedést igényelnének... Harmadrészt pedig hiteltelentítette volna azon – nem kis politikai veszteséggel járó – országok válságmenedzselését is (például Lettország, Spanyolország, Portugália), akik azt megelőzően súlyos megszorításokat vállaltak be.

(A gazdasági válságok és az egészségügy problémái a válság sújtotta országokban – különös tekintettel a görög válság egészségügyi hatásaira) Nem meglepő, hogy a közpénzekből finanszírozott egészségügy a gazdasági válságok idején nem virágzik, hanem inkább megszorításokat szenved, újabb és újabb emberi szenvedéseket és katasztrófákat generálva. Van a harapófogónak másik szára is: ugyancsak visszaeshet a kereslet ilyen helyzetben a teljesen vagy részben a magánfelhasználók által finanszírozott egészségügyi szolgáltatások iránt is, hiszen az embereknek kevesebb pénze marad ekkor az egészségügyre.

Nem könnyű azonban a gazdasági válságok és az egészségügy közötti kapcsolatot egzakt módon elemezni. Különösen nehéz a válság távolabbi, az élettartamra és a betegségek előfordulási gyakoriságára vonatkozó hatásait értékelni. Amíg ugyanis a gazdasági adatok (relatív) megbízható módon (rendszerint naprakészen) rendelkezésre állnak, addig az egészségügy adatai már általában hiányosak, és sokkal kevésbé naprakészek. Még a lakosság várható élettartamára vagy a különböző halálozási okokra vonatkozó statisztikák is csak úgy-ahogy (rendszerint jelentős késéssel közölve) megbízhatóak. Az intézményrendszer működésére vonatkozó összesített adatokról pedig általában ez sem mondható el. (Ráadásul – mint ahogy más összefüggésben már említettük –, a görög statisztikák egyébként sem a pontosságukról és a megbízhatóságukról híresek...)

A görög válság során az egyik legkorábbi elemzést a görög egészségügyi rendszerre vonatkozóan David Stuckler (a University of Cambridge Szociológia tanszékének munkatársa), valamint Martin McKee (a London School of Hygiene and Tropical Medicine tanára) közölte az European Journal of Public Health című folyóiratban. Cikkükben aláhúzták, hogy 26 000 görög közegészségügyi dolgozó, köztük 9100 orvos vesztette el munkáját 2007-től 2011-ig, aminek következtében rövidebb nyitva tartással működnek a közegészségügyi intézmények. Sok közegészségügyi intézményt pedig egyenesen be is zártak a költségvetési megszorítások miatt.

Bonovas és Nikolopoulos (2012) szerint már 2012-ben látható volt, hogy a görög egészségügyi rendszer nem tud megbirkózni a fertőző betegségekkel. Éppen ezért súlyos közegészségügyi tragédiát jósoltak Görögországban. A következő járványhelyzetek alakultak ki a szerzők szerint: az A(H1N1) influenza esetében Görögországban 2009-ben a világ többi részénél súlyosabb következményekkel vonult végig az országon. Görögországban 2009 során 149 ember halt meg ettől az influenza fajtától, ami Európában a 4. legmagasabb arányt képviselte (13,2 haláleset egymillió lakosként). A szerzők aláhúzzák, hogy a következő, 2010/2011-es „hagyományos” influenzajárvány szezonban még ennél is több ember pusztult el, s a halálosági arány is felülmúlta a korábbi adatokat. A szerzők szerint a görög egészségügyi rendszer súlyos válságát az mutatja a legjobban, hogy új, vagy korábban már eltűntként betegségek is megjelentek az országban. Így beszámoltak a 2010–2011-es években jelentkezett nyugat-nílusi láz esetekről is, kiemelve, hogy ez volt az első eset, hogy Görögországban a nyugat-nílusi láz embereket is megfertőzött. Ekkor összességében 262 humán esetet regisztráltak, amelyek közt 197 esetben került sor idegrendszeri szövödményekre is. A járvány földrajzi elemzése azt mutatta, hogy ez a vírusbetegség most már az ország nagy részét elérte. Ugyancsak aggasztónak nevezték a szerzők a 2009–2011-es maláriajárványt Görögországban. Európát – és azon belül Görögországot is – 1974 óta maláriamentes területként tartották nyilván. Ennek ellenére Görögországban 2009–2011 során nem behurcolt, hanem helyi maláriafertőzések történtek. (Természetesen elképzelhető, hogy a malária újbóli megjelenéséhez a globális felmelegedés és a bevándorlók magas száma is hozzájárult – de még ha ez így is lenne, akkor is igencsak figyelemre méltó helyzetről kell, hogy beszéljünk.) A legaggasztóbb járványt azonban az – intravénás kábítószer használók körében tapasztalt – AIDS jelentette. 2011 során az új AIDS (HIV) fertőzött esetek száma a korábbi időszakokhoz képest hirtelen tizenötszörösére ugrott. Ez egyértelműen a tücsere programok leállításának, illetve visszafogásának tudható be. Mivel a görög egészségügyi szervezetek becslései szerint az országban 10 000 főt meghaladó **az intravénás kábítószer-használók száma, ezért nyilvánvaló, hogy ez a változás milyen jelentős közegészségügyi veszélyt jelent.**

Bonovas, és Nikolopoulos (2012) hangsúlyozták a cikkükben, hogy az egészségügyre fordított kiadásokat nem lenne szabad továbbra is improduktív fogyasztási kiadásoknak tekinteni, mivel azok inkább az emberi tőkébe történő beruházásoknak tekinthetők. Ahogy írják: „a kemény gazdasági intézkedések talán elkerülhetetlenek voltak, de a gazdasági zavarok negatívan érintették a közegészségügyet, és bár még nem lehet pontosan előrelátni a fertőző betegségek esetében a várható hatásokat, az azonban már biztosnak látszik a korábban ismertetett járványok lefolyásából, hogy a görög lakosság egészségügyi kilátásai sajnos egyáltalán nem jók”. Ugyancsak aláhúzzák, hogy „az egészségügyi kiadások nemcsak az emberéletek megóvásának az eszközei, hanem végső soron a gazdasági válság leküzdésének eszközei is lehetnek, csökkentve a szegénységet ... ugyanis egészséges embereket nagyobb valószínűséggel alkalmaznak”. Végső mondatukkal arra utalnak, hogy a görög egészségügyi rendszerből jelentős mennyiségű pénzt vontak ki a megszorítások bevezetése óta, s ezért korábban nem látott és várt járványok jelentek meg. „A pénzügyi megszorítások – legalábbis időleges – kúrálhatják a gazdasági válság jeleit, de a görög társadalom potenciálisan egy modern egészségügyi katasztrófa peremén van”.

Madianos, M. és szerzőtársai (2014) igen komoly statisztikai apparátussal alátámasztott elemzést végeztek a Görög Statisztikai Hivatal és az EUROSTAT adatait használva. Elemzésükben bemutatták, hogy a korábban az Európában egyik legalacsonyabb görög öngyilkossági ráta miként kezdett a válság során emelkedni. A kutatás kiinduló adatai szerint 1991 és 2011 közt a görögországi lakosok körében (a lakosok korával korrigált) öngyilkos-

ságok aránya 32%-kal növekedett (1981-hez képest az emelkedés 54% volt), miközben az államadósság kilencszeresére nőtt az országban (euróban), a munkanélküliségi ráta pedig 6,4%-ról 22%-ra emelkedett. A legdrámaibb emelkedésre 2008 után került sor: ez is az oksági kapcsolatokra utal. Az öngyilkosság növekedésével együtt az idegrendszeri megbetegedések is növekedtek, amit az is mutatott, hogy az egy főre eső évi antidepresszáns-fogyasztás ez idő alatt 188%-kal nőtt. A mentálhigiénés állapotot viszonylag pontosan jelző emberölések száma is jelentősen emelkedett – szintén százezer főre vetítve – 1,29-ről 2,41-re. A válások száma pedig ezer főre vetítve 0,74-ről 1,9-re emelkedett.

Az adatok statisztikai elemzéséből a szerzők megállapították, hogy az öngyilkossági arányok növekedése és a gazdasági válság következményeit kifejező adatok közt nagyon erős és szignifikáns korreláció volt mérhető, amiből azonban az oksági kapcsolat még nem levezethető, de nagyon valószínűsíthető. Nyilvánvaló azonban, hogy az idősorok esetében igen nehéz oksági kapcsolatot kimutatni az egyes elemzett változók között, hiszen elképzelhető, hogy mindegyik változó egy harmadik, időben alakuló változó függvényében alakul (Madianos, M., 2014).

Kentikelenis és szerzőtársai (2014) egy átfogó cikket szenteltek a görög gazdasági válság egészségügyi következményeinek, amelynek az alcíme is árulkodó, „From austerity to denialism” (vagyis a megszorításoktól a tagadásokig). A cikkben a közvetlen és a közvetett egészségügyi hatásokat külön is elemzik. Idézik Andreas Loverdos (volt görög egészségügyi miniszter) szavait, aki elismerte, hogy 2012-ben „hentesbárdal” faragták le a költségvetési kiadásokat. A költségvetésből fedezett kórházi kiadásokat Görögországban 2009 és 2011 között 26%-kal redukálták. Ugyanígy előírták a gyógyszerkassza támogatásának csökkentését is: a 2010-es 4,37 milliárd eurós szintről előbb (2012-ben) csak 2,88 milliárd euróra, majd (2014-ben) 2 milliárd euróra. Ezeket az előírásokat az egészségügyben a szerzők szerint teljesítették is (uo.). Az egészségügyi reform során növelték a betegeket terhelő hozzájárulások arányát, felemelték a betegeket terhelő vizitdíjakat (háromról öt euróra), illetve hasonlóan emelték a receptfelírási díjakat (receptenként 1 euróra), valamint a gyógyszerek esetében is növelték a betegeket terhelő kiadásokat. Tervezték a kórházi ellátásért fizetendő hozzájárulás emelését is, de erre a növekvő társadalmi ellenállás miatt végül nem került sor. A telefonhívások díjának emelése viszont növelte az egészségügyi rendszer elérésének költségeit.

A legnagyobb probléma az volt, hogy a betegbiztosítás nem terjedt ki a munkanélküliekre és a nagyszámú bevándorlóra, pedig az ő esetükben az ellátatlanság súlyos közegészségügyi és járványügyi veszélyeket hordoz magában. Korábban alapítványok által támogatott formában igyekeztek a munkanélküliek és a bevándorlók számára ingyenes egészségügyi ellátást biztosítani. Ez a rendszer a válság nyomán azonban gyorsan összeomlott. A válság közvetett egészségügyi hatásai közt a szerzők elsősorban az egyre nehezebben ellátható mentális betegségek növekedését jelzik. Az emberek egyre depressziósabbak, egyre erősebb az öngyilkossági hajlamuk – ami pedig a válság előtt Európán belül Görögországban volt az egyik legalacsonyabb. 2011-ben már a nők esetében is emelkedést mutatott az öngyilkossági arány. Hasonlóképpen megszenvedték a gyermekek is a válságot: a koraszülések aránya csökkent a válság előtt 2008-ig, azt követően viszont ismét növekedésnek indult.

A görög egészségügyi rendszerrel kapcsolatosan igen érdekes, hogy a hatóságok folyamatosan arra hivatkoztak, hogy a válság előtt a görög egészségügyi rendszer nem volt eléggé hatékony, korrupció és nepotizmus szőtte át. Azt állították, hogy mindezek a negatív vonások csökkentek a válság során elfogadott intézkedések nyomán. Ez a hozzáállás – amelyet „tagadási elvnek” (denialism) neveznek a cikkben – a szerzők szerint nem

egyedí, mert Spanyolországban a hatóságok hasonló módon tagadják az egészségügyi reform negatív hatásait. Ugyanakkor a szerzők kiemelték, hogy nem minden gazdasági válságtól sújtott országban került az egészségügy ilyen rossz helyzetbe. Izlandon például 2008 során a kormány elutasította azt az IMF-javaslatot, hogy az egészségügyi kiadások csökkentésével takarékoskodjanak. Izlandban nem is került sor olyan egészségügyi válsághelyzetre, mint amilyent Görögországban láttak a szakemberek...

További probléma a görög egészségügyi rendszerrel kapcsolatban az, hogy Görögországban a gyógyszeripar nagyon fejletlen, s ezért importra szorulnak. Az összes görög importon belül a gyógyszerek aránya 5,5% volt 2014 során, amit már nem lehet elvben tovább visszaszorítani súlyos közegészségügyi problémák okozása nélkül (Blomberg, 2015). Egyébként érdekes, hogy mennyire eltérő a német és a görög import-szerkezet alakulása a válság során: míg a görögök jelentősen visszafogták a luxus javak importját, addig a németek esetében dinamikusan nőtt a drágakövek, a luxusautók, a drága gyógyszerek és a luxuscélmiszerek importja (uo.).

(Milyen alternatív megoldások lehettek a Sziriza kabátujjában?) A görög válság humán szolgáltatásokat ért hatásai után nézzük meg, hogy milyen mozgástere volt a frissen megválasztott új vezetésnek? Az orosz kártyát már nem először kísérelték meg a görögök előhúzni és aprópénzre váltani, s közismert, hogy az oroszokkal való fenyegetés már több ízben is komoly előnyöket jelentett számukra. A görögöket egyébként is szoros kulturális-vallási szálak kötik az oroszokhoz (görögkeleti ortodoxia), s Oroszország már az első világháború idején célul tűzte maga elé Isztambul (a volt Bizánc) megszerzését. Ez nyilván tetszett volna az élesen törökellenes görögöknek is. Az oroszok ráadásul a II. világháború során sokat szenvedtek amiatt, hogy nem volt a kezükben olyan kikötő, melyet egész évben használni lehetett volna.

Görögország pontosan a nyugati keresztény Európa és az ortodox Oroszország között helyezkedik el. Amennyiben Görögország átállna Oroszországhoz, akkor az oroszok nemcsak repedést idéznének elő az EU-ban és a NATO-ban is, de hozzájutnának az évszázadok óta vágyott meleg vizű tengeri kikötőkhöz is. Ezt nyilván senki sem akarta sem az EU-ban, sem az USA-ban, és nem akarja ma sem, amikor a feszültség más okokból is növekszik a NATO és Oroszország között. Nem véletlen tehát, hogy **míg – a geopolitika-** világ korántsem ilyen fontos helyzetben levő – Lengyelországot szinte szó nélkül engedték át az oroszoknak (akkoriban a Szovjetunióknak) a II. világháború után, addig a németek 1945-ös vereségét követően a nyugati hatalmak Görögország esetében igen gyorsan és határozottan kiebrudalták a kommunista partizánokat a hatalomból. Ezt követően pedig az elhúzódozó, véres polgárháborúban mindent megtettek azért, hogy Görögország ne kerüljön újra a Szovjetunió érdekszférájába. (Évtizedeken át még a katonai diktatúrát is elnézték a görögöknek azzal a felkiáltással, hogy Görögország „bástya a kommunisták ellen”.)

Ez a fenyegetés szerepet játszhatott abban, hogy olyan sokáig eltűrték a görögöknek a statisztikák meghamisítását is. Nem magyarázható ez másképp azért sem, mert az EU – másokkal szemben, mint például Magyarország – nagyon szigorúan vette a túlzott költségvetési deficit korlátjának túllépését. (Ez alátámasztja viszont azt a feltételezést, hogy az EU esetében is igaz George Orwell szállóigévé változott megállapítása, mely szerint „minden állat egyenlő, de vannak egyenlőbbek”.)

Természetesen a fejlett európai gazdaságok számára is jó üzlet volt Görögország NATO- és EK- (majd EU-) tagsága. Mind a német, mind a francia cégek ugyanis nagy volumenben adtak el fegyvereket Athénnek a csatlakozást követően. Amennyiben Görögországot kiebrudalnák az euróövezetből, úgy logikusan a következő lépés az egyébként is erős

kommunista gyökerekkel rendelkező Sziriza balszárnya számára az EU-ból való kilépés, majd az oroszokhoz való közeledés, és végül is a NATO-val való szakítás lenne. Ez a lépés viszont végzetes csapást jelentene mind az EU, mind az Egyesült Államok külpolitikai törekvéseire. A görög politikusok az EU-val való legutóbbi gazdasági tárgyalásokat megelőzően finoman jelezték is ezt az opciót az EU-nak... (Elmentek Oroszországba tárgyalni és körüludvarolták Putyint, majd az oroszok ezt követően úgy nyilatkoztak, hogy végső soron „nincs kizárva” Görögország megsegítése sem az oroszok által.)

De miért is nem sikerült az orosz kártyát kijátszani a görögöknek? Egyfelől azért, mert a Nyugat ma már sokkal kevésbé riad meg az orosz fenyegetéstől, mint azt korábban tette. Másfelől ma már az oroszok sincsenek abban a helyzetben, hogy ezen az opción komolyan gondolkodjanak. Pontosítva: azon, hogy még egy frontot nyissanak a Nyugattal az ukránon kívül. Ráadásul 2015 nyara az az időszak, amikor egyrészt az iráni helyzet konszolidálása, másrészt pedig az Iszlám Állam elleni hatékony, összefogást igénylő fellépés miatt nem jött még el az ideje a görög helyzet kiélézésének. Az olajárak jelentős esése a megelőző év során egyébként is súlyos csapást mért az orosz gazdaságra, azon belül a költségvetési bevételekre. Emiatt az oroszok nemzetközi mozgástere jelentősen szűkült, ráadásul a nyugatiak meg is voltak erről győződve. Lehet, hogy az olajárcsökkenés ezért nem is volt teljesen az amerikaiak akaratán kívül...

Az oroszok beláthatták azt is, hogy azért, hogy megszerezzenek néhány görög kikötőt, nem kell feltétlenül közel 100 milliárd eurót feláldozva (és egyébként az európai hatalmi egyensúlyt komolyan veszélyeztetve) kimenteni a görögöket a válságból. Valószínűleg rájöttek arra is, hogy a görög javakat meg lehet szerezni a görög privatizáció során, akár olcsóbban is. Nyilvánvalóan tűnhetett számukra, hogy amennyiben a görögök elkezdnek privatizálni, akkor a privatizálandó javak áron alul fognak a vevők tulajdonába kerülni. (Éppen úgy, ahogy az 1990 után a volt szocialista országok esetében történt...) További magyarázat pedig a globális felmelegedéssel függ össze: az oroszoknak előbb-utóbb több egész évben hajózható kikötője lesz, s ezért a görög kikötők jelentősége a jövőben csökkenni fog.

Az oroszokkal való zsarolás nyilvánvalóan csak ártott a görögöknek. Ezt az is jelzi, hogy Donald Tusk az EU-ban elég nyíltan és durván elmondta, hogy „Oroszország és Kína kényszerítette végül a szigorú feltételeket Görögországra” (Tusk, 2015). Utalt arra is, hogy „az ember ne az ellenségeinél, hanem a barátainál keressen támogatást, pláne, ha az ellenségei nem is képesek segíteni”. Kína esetében pedig valószínűleg nem is merült fel soha komolyan, hogy támogatták a görögöket. A kínaiakat is inkább a görög kikötők privatizálása érdekelte, semmint a görög szuverenitás megőrzése. Egyébként a piruszi kikötő privatizálása során a kínaiak és a Ciprasz-kormány viszonya állítólag többször is megromlott (Guardian, 2015).

(Vélemények az EU–Görögország 2015-ös megállapodásáról) A 2015. július közepén született Görögország–EU megállapodást követően nagyon sokféle és egymásnak ellentmondó értékelés született. Ezt jól fejezte ki Martin Schultz, aki az MTI szerint a következőket mondta: „Ilyen sok frusztráció, csalódottság és kölcsönös meg nem értés ekkora intenzitással még nekem is új, pedig már régen a szakmában vagyok.”

Általánosságban el lehet mondani, hogy a keynesiánus elemzők az EU rossz intézményrendszerét és főként Németországot hibáztatták, illetve a túlzott megszorításokra hívták fel a figyelmet. Ezzel szemben a neoliberais elemzők az elégtelen, nem kellő ideig és következetességgel végrehajtott görög megszorításokat okolták.

2015. június 15-én az Index hírportálon megjelent értékelés így írt: „Azt már valószínűleg politikai szimpátiája válogatja, hogy valaki úgy beszél majd 2015. július harmadik

hetéről, mint amikor végre sikerült helyre pofozni a lázadó görög kormányt és ezzel megmenteni az eurózónát és az egész Európai Uniót, vagy amikor az Európai Unió és a Németország vezetői megpuccsoltak egy országot, és ezzel az európai integráció elveit egy uzsorás mentalitására cserélték, elkezdve ezzel szétzilálni az európai projektet.” (Index, 2015a)

Így a görögöknek végül lényegesen rosszabb feltételekkel kellett a népszavazás miatt felbőszített tárgyalópartnerektől felállniuk, mint ahogy az a népszavazás előtt látszott.

A megállapodás szerint meg kell emelniük a nyugdíjkorhatárt. Végig kell vinniük a nyugdíjrendszer reformját, áfát kell emelniük (azokon a szigeteken is, amelyek eddig kivételes kedvezményeket élveztek). Ezen túl előírták számukra, hogy egy automatikus megszorításokat biztosító törvényt kell hozni a költségvetési hiány visszaszorítására. Ráadásul vissza kell engedni a hitelezők állandó képviselőit az országba, akik folyamatosan felügyelik majd, hogy a kormány mindent úgy csinál-e, ahogy a hitelezők azt szeretnék. Mindezen túl még el kellett fogadniuk azt is, hogy létrehoznak egy 50 milliárd eurós alapot a privatizálandó vagyonból, amellyel részben a hitelezők rendelkeznek.

Ennek ellenében a hitelezők megígérték a görögöknek, hogy valamelyest átstrukturálják a mostani adósságukat. Ezen túl kapnak még 86 milliárd eurós, hároméves mentőcsomagot, valamint azt, hogy az uniós felzárkóztatási milliárdokat a többieknél előbb megkapják. Emellett 7 milliárd euró áthidaló kölcsönt is adnak az eurózóna tagjai azért, hogy a görögök még kibírják valahogy a mentőcsomagig. Továbbá komoly beruházásosztónzó pénzek érkehetnek az EU-ból az országba. Összességében a megszorítások és a támogatások nettó egyenlege a görögök szempontjából erősen pozitív lehet (bár az még nem biztos, hogy így is lesz).

Az elemzők közül Jeffrey Sachs (aki korábban sikeresen segített megfékezni a hiperinflációt Bolíviában, majd aki a lengyel kormány szakértőjeként a lengyel piaci átmenetet is eredményesen elősegítette) nagyon kritikusán viszonyult a megállapodáshoz. A „Social Europe” című internetes folyóirat 2015. július 22-i számában azt írta, hogy „a hitelezők időnként értelmesek, de időnként buták. Az Egyesült Államok, Nagy Britannia és Franciaország 1920-ban igen buta volt, amikor túlzó jóvátételi fizetségeket írt elő Németországnak. A negyvenes és ötvenes évek során viszont az Egyesült Államok okos hitelezőként járt el, amikor a Marshall-segély során új forrásokat biztosított Németországnak, amelyet az 1953-as hitelkönnyítés követett. A nyolcvanas évek során viszont az USA rossz hitelezőként viselkedett, amikor túlzó hitel-visszafizetések követelt a latin-amerikai országoktól és Afrikától, de a kilencvenes évekre megokosodott, amikor egy hitelkönnyítési javaslatot tett az asztalra. 1989-ben az USA okos volt, amikor Lengyelország adósságát elengedte, míg 1992 során az orosz adósságszolgáltatásokhoz való ostoba ragaszkodása a mai nehéz nemzetközi viszonyok magvát vetette el. Németország követeléseit Görögországot az összeomlás szélére sodorták, potenciálisan katasztrofális következményekkel mind Görögország, mind Európa, mind Németország jó hírét tekintve. Most nem a merevségnek, hanem az értelmes döntéseknek jött el az ideje. Bölcsesség természetesen nem jelent puhaságot. A békés és prosperáló Európa fenntartása nemcsak Németország felelőssége, hanem Németország elsődleges nemzeti érdekét is jelenti”. (Social Europe, 2015.)

Természetesen nem mindenki állítja azt, hogy a görögöknek le kell térni a megszorítások útjáról. Aslund (2015) a Berlin Policy Journalban éppen Lettország példájára hivatkozva állítja, hogy Görögországban nem annyira a sok, hanem inkább a kevés, illetve nem elég ideig alkalmazott megszorítások jelentették a bajok forrását. Aslund a keynesiánus Krugman egy korábbi a New York Times-ban megjelent cikkére hivatkozik,

ahol Krugman azt írta, hogy a megszorításokat „sehol sem alkalmazták agresszívebben, mint Görögországban, de annak eredménye alapvetően elmaradt a javasolt terápia híveinek elvárásaitól”. Aslund szerint ezzel az állítással több mítosz is jelentkezik: 1. Görögországban alkalmazták 2008 után a gazdasági megszorításokat a legagresszívebben a világon; 2. a megszorítások nem használnak a gazdasági növekedésnek, s a megszorítások népszerűtlenekek, ezért Görögország a németek megszorítás-mániájának az áldozata; 3. Európának tanulni kellene az USA-tól és fel kellene adnia a megszorításokat. Aslund szerint a Balti országokban 2008 után agresszívebben alkalmazták a megszorításokat, mint Görögországban, és ennek gyorsan meg is lett az eredménye. Ezek az országok ugyanis hamar elkezdtek növekedni, s ki is nötték a deficitjüket. Aslund szerint Krugman azt hiszi, hogy a pénz korlátlanul rendelkezésre álló erőforrás, amelyet tetszés szerint lehet beleönteni a gazdaságba. Aslund felrója Krugmannak azt is, hogy Németország megszorításpárti politikáját az entente hatalmak Németországgal szemben a versailles-i békeszerződést követően alkalmazott politikájához hasonlítja, amelynek katasztrofális következményei lettek Hitler hatalomra jutásával. Aslund szerint alapvető tévedésben él Krugman akkor, amikor nem vesz tudomást Európa alapvető problémáiról, nevezetesen a gyenge növekedési potenciálról. Amikor egy országban többet költenek, mint amennyit adózásból be lehet szedni, akkor szerinte egyetlen megoldás a költségvetési megszorítás lehet.

Aslund cikkével Anders Paalzow szállt vitába a Foreign Affairs 2015. július 25-i számában. Anders Paalzow, A. (2015) összehasonlítja Lettország és Görögország helyzetét. Cikkében kifejtette, hogy a 2008-as gazdasági válság erősen megrendítette Lettország gazdaságát is. Ekkor a kormányzat erőteljes megszorító intézkedéseket tett, amelynek nyomán az ország gazdasága három év visszaesés után valóban növekedni kezdett. De ezzel Paalzow szerint vége is az analógiának Lettország és Görögország között. Paalzow szerint a Balti országokat több okból sem lehet Görögországgal összehasonlítani. Először is, a balti államok közel fél évszázados szovjet uralom után csatlakoztak Nyugat-Európához, és már rögtön az oroszoktól való függetlenné válást követően igyekeztek rendbe tenni gazdaságukat. (Azt sem szabad elfelejteni – bár ezt Paalzow nem írja, de tény –, hogy a szovjet időkben a Balti országok a szovjet gazdaság high tech területei voltak. S bár alapvetően hadiipari tevékenység folyt a Baltikumban, ezt a tevékenységet azonban nem volt nehéz átállítani polgári célokra, már csak azért sem, mert a Balti országokban koncentráldott a szovjet IT gazdaság.) Az sem érdektelen jellegzetesség, hogy Lett- és Észtországban protestáns szellemiség uralkodik, s a hosszú szovjet regnálás miatt a tűrőképességük is minden bizonnyal jelentősebb, mint az ortodox gyökerű görögöknek. (Akik ráadásul a 2008-as válságot megelőzően évtizedeken át arra szocializálódtak, hogy a fák akár az égig is nőhetnek...)

Paalzow azt állítja, hogy nem annyira a baltiakat, hanem a skandináv országokat kellene Görögországnak követnie. Svédország és Finnország hosszú gazdasági válságon ment át a kilencvenes években, amelyből sikeresen emelkedtek ki, megerősítve az ország exportágazatait. Görögországnak azonban – a turizmuson kívül – igazán nincsen sikeres export-tevékenysége. Tehát a kilábalás ezért is nehezebb, mint a Balti államok esetén volt.

(Felelősségek és mulasztások) Az, hogy Görögország, illetve az euró-zóna helyzete így alakult, az nagyon komoly mulasztások eredménye. Egyrészt külön kell megvizsgálni a konkrét ügy fejleményeit, s megoldásának hatékonyságát/hatékonytalanságát, másrészt nyilvánvalóan a válság eszkalálódását, multiplikatív következményeit (ennek gazdasági és politikai – egyes országokon belül belpolitikai – következményeit, s az esetleges „precedensteremtés” hatásait) is. Az sem kérdés, hogy a felelősségek tekintetében elemezni

kell mindkét félnek – egyfelől a görögöknek, másfelől a trojkának – a tetteit, s kommunikációját is. Fontos hangsúlyozni, hogy a kommunikáció nagyon lényeges, hiszen sok esetben ezen múlik a konkrét megállapodás, illetve a pánikhangulat kialakulása.

Fontos egyúttal leszögezni, hogy a görög fél esetében sem homogén az elmúlt időszak: el kell különíteni a múlt bűneit, s külön kell vizsgálni az első Sziriza-kormány „viselt dolgait”. Meglepő, igazságtalan, s érthetetlen is, hogy ez a distinkció miért nem jelent meg hangsúlyosan sem a tárgyalások során, sem pedig a témában megjelenő elemzések esetében! Anélkül, hogy egzakt értékítéletet fogalmaznánk meg a felelőségek megoszlásáról, hipotézisként azt állítjuk, hogy mindkét fél felelős a helyzet ilyenén alakulásáért. Másfajta felelősséget visel azonban a Sziriza előtti politikai elit, s mást a Sziriza-vezette kormány.

Listázzuk először a görögök felelősségét, ezen belül pedig a korábbi görög politikai elit mulasztásait:

1. Költségvetési adatok manipulálása.
2. A gazdaság fundamentumainak megerősítése helyett máshová mentek el a pénzek.
3. Adózási fegyelem drámaian rossz szintje.
4. Korrupció kormányzati eltérése, táplálása.
5. A társadalom kettészakadása, a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése, illetve a korábbi kormányzatok klientúra-építő tevékenysége mellett pazarló és megalapozatlan elosztási rendszereket és struktúrákat hozott létre, illetve üzemeltetett.
6. A drága, és gazdaságilag nem sokat hozó athéni olimpia megrendezése.
7. A demokratikus intézményrendszer (például független statisztikai hivatal hiánya, a Számvevőszék gyengesége), fejletlensége.
8. Pazarló jóléti rendszerek (nyugdíjak jogosultságainak problémái és abszurdan alacsony korhatárok, a közszféra valóságtól elrugaskodott mérete és jövedelmi szintje, teljesítmény-követelményei stb.), újabb és újabb populista intézkedések foganatosítása.

Ezek évtizedes bűnök, melyek ráadásul olyan „békeperiódusban” történtek, amikor is megvolt a lehetőség arra, hogy – pénz és stabil beágyazottság (először uniós tagság, majd eurózónás részvétel) mellett, válságmentes időben – a görög csoda megszülethessen. Az itt felsorolt nyolc „bűn” természetesen a korábban már jellemzett görög történelmi előzményekből, tradíciókból „kiolvasható”, illetve potenciálisan következik. Miből is? Először is a gyenge demokratikus tapasztalat az ország közelmúltjából (ne keverjük össze a régmúlttal, az **ókori görög dicsőséggel!**), a **görög elit összefonódásából, korruptségéből**. Illetve azzal a sajátos korrupcióból is, melyet a csúcsgazdag elitnek és a politikai döntéshozóknak az egyszerű népnek juttatott kedvezményekkel (például a nyugdíjrendszer valóságtól elszakadt működése, irracionális munkahelyi biztonság, megalapozatlan bérek, illetve béremelések a közszférában, stb.) kialakított rendszerében láthattunk. Kísértetiesen hasonlít ez a helyzet bizonyos szempontból a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországra. Arra az időszakra, amikor „a kapitalista válság megáll a szocialista magyar határoknál” jelszó miatt irreálisan alacsonyan tartották a nyersanyagárakat, felpörgették a beruházásokat (például volt olyan év, amikor meghaladta a százezret az adott évben átadott lakások száma) és folyamatosan emelték a béreket és a nyugdíjakat is. S mindezt persze hitelből tették...

A százmilliárd eurós nagyságrendben érkező uniós támogatások és hitelek a tetejében nem a termelő szektorba, még csak nem is adózott szolgáltatásokba (turizmus, logisztika) kerültek. Ha mégis oda, akkor off-shore tevékenységekbe, s zömében olyan magánvagyonyokba áramlottak, melyek működtetése és haszna nagyon könnyen leválasztható volt a görög gazdaságról. A legnagyobb baj, hogy ezek a pénzek ma sem szolgálják az ország

érdekeit, kibontakozását, mert vagy libériai zászló alatt hajóznak vagy pedig svájci bank számlákon fialnak a gazdáiknak.

Mint ahogy említettük: külön érdemes foglalkozni a válságkezelésre „felkért” Sziriza-vezette kormány tevékenységével. Amely kormány persze megint csak a görög valóságban, azaz a populista görög politikai klímában született. S amelynek egyszerre előnyt és terhet jelentett ez a „fogantatás”: azaz az a tény, hogy a megszorítások ellenében, az „imperialista”, kizsákmányoló trojka kiebrudalására, megrendszabályozására kapott felhatalmazást. Ilyen rövid idő mérlegénél (az előbb említett 8 bűn több évtizedes tevékenység sara, míg a Sziriza-kormány tevékenységét csupán a 2015-ös év első felében vizsgáljuk). Így a hibák elsősorban abban keresendők, hogy milyen programbeli és felkészültségbeli hiányosságok, milyen tárgyalási és kommunikációs ballépések történtek ezen időszakban. Lássunk ezekből is nyolcat (persze ezek kiválasztása önkényes: lehetne más okokat is találni, illetve hosszabb listát is készíteni).

A Ciprasz-kabinet hibái:

1. Csak a hitelelengedésre koncentrált a nemzetközi tárgyalások első szakaszában.
2. A népszavazással provokálta, illetve „becsapta” a külföldi partnereket, mellyel erősítette a bizalmi válságot.
3. Nem tett le olyan közép- és hosszú távú gazdasági tervet, mellyel egy konszolidációs időszak alatt megszülettek volna azok a döntések, melyek egy megalapozott, fenntartható fejlődési pályára állították volna az országot.
4. A görög népet a trojka-ellenességre „tanította”, a felelőségek megállapításakor egyoldalúan kommunikált, ezzel aláásta a méltányos és igazságos rendezés lehetőségét.
5. Nem volt reális „B” terve arra, ha a Trojka nem segít (vagyis nem dolgozták ki komolyan az oroszok, vagy a kínaiak bevonását a folyamatba), vagy legalábbis nem voltak képesek azt megvalósítani.
6. Ennek ellenére kijátszották az EU-ban az „orosz kártyát”, ami csak felbőszítette az EU bürokratáit és hozzájárult a feltételek szigorításához.
7. A kínaiaktól vissza akarták venni a Pireuszi kikötő már eddig privatizált részét, amivel persze nem segítették elő azt, hogy a kínaiak segítsenek az új kormánynak.
8. Hezitáltak az euróövezeti tagságról, illetve az utolsó pillanatban visszariadtak a kilépéstől.

Ha mérlegelni kellene a két felsorolás „fajsúlyát”, akkor egyértelmű, hogy a nagyobb bűnök a múlt bűnei. Bár a Ciprasz-kormány esetében is ugyan nyolc pontban fogalmaztuk meg a mulasztásokat, de ezek jó része utólag is könnyebben orvosolható lett volna. Ez persze nem jelenti azt, hogy az egész folyamatban ne a legnagyobb problémának, „gyökér-ok”-nak (core cause) lehetne minősíteni a bizalomhiányt, a folyamatos minősítgetéseket, vádaskodásokat, a másik lejáratásának szándékát, a folyamatosan a hazai közvéleménynek történő üzeneteket. Ahelyett ugyanis, hogy a konstruktív és megállapodás-orientált párbeszédre, s egymás tiszteletére, felkészültségére és korrektségére alapozó hangulat kialakítására törekedtek volna a felek, ennek éppen az ellenkezője volt jellemző a 2015 nyaráig terjedő tárgyalási időszakra.

Emellett fontos megállapítani, hogy még az oldalakon belül sem volt teljes az egyetértés: különböző koncepciók voltak és vannak még ma is, illetve az is előfordul, hogy nincs is koncepció, csak pillanatnyi tűzoltás. Elég arra utalni, hogy a trojkan belül láthatólag mást gondolnak a németek által dominált „északiak”, s mást a francia-olasz vezetésű „déliak”. Mást az IMF, s megint mást az EKB.

Ugyanígy: viszonylag hamar kiderült, hogy Ciprasz és Varufákisz között sincs meg a szükséges összhang, s a Sziriza is hamar szétszakadt. Varufákisznak volt „B” terve a drach-

ma bevezetésére, ami azonban a hírek szerint Ciprasz ellenállásán bukott meg. Sajnálatos módon ezért nem csupán egy jó stratégia, és egy szisztematikusan, lépésről lépésre történő végrehajtás a jövőendő siker záloga, hanem állandóan ott lebegett és lebeg ma is a politikai támogatás megszűnésének veszélye is akár görög, akár pedig az uniós oldalon...

Érdemes most egy kicsit nagyító alá venni a másik oldalt (melyet hívhatunk trojkának, de emlegetik őket a hitelezők és az unió címszó alatt is). Lássuk most a hitelezők és az Unió mulasztásait:

1. Az euróövezetbe való be- és (különösen) kilépési feltételek tisztázatlansága.
2. Az euróövezeti országok strukturális problémái esetén meghozandó intézményi eljárások és válaszlépések végiggondolatlansága.
3. Későn ébredtek, azaz nem működött jól az információs rendszerük, illetve a döntéshozatali eljárásuk, nem volt egyértelmű a döntéseknél a kompetencia-meghatározás.
4. Korábban maguk is hozzájárultak a görögök esztelen költekezéséhez (lásd: német és francia hadiipari deal-ek).
5. Politikai okokból vették fel Görögországot az EU-ba és az euróövezetbe.
6. Politikai okokból elnézték a folyamatos csalásaikat a gazdasági jelentéseikben.
7. Úgy viselkedtek a válság során, mintha Keynes soha nem is élt volna.
8. Ennek megfelelően mereven ragaszkodtak a csak válságmentes időben működő EKB-alapelvekhez.
9. A görögök címkézése (lusták, túl jól élnek stb.), ami nem segítette a racionális és konstruktív tárgyalásokat, a bizalomépítést.
10. Nem tettek gesztusokat a Ciprasz-féle új vezetés felé, s az elmúlt évtizedek hibáit is az új kabinetnek kérték számon.
11. Alapvetően megszorításparti lépéseket követeltek, amelyek pedig nem ilyen szellemiségűek voltak, azokat nem kommunikálták megfelelően.
12. A 2013–14-es görög megszorítások nem megfelelő értékelése, s a görög társadalom tűrőképességének nem megfelelő figyelembe vétele.

Az itt felsorolt lista is többfelé bontható. Lényegében az 1–3. pontban felsoroltak az Unió alapvető működési problémáinak mondhatók, a 4–8. pontok az Unió működésének kevésbé fajsúlyos, de mégis fontos működési problémáira utalnak, míg a 9–12. pontokban felsoroltak viszont a tárgyalási, taktikai hibák rövid felsorolását tartalmazzák.

A 2015. évi szeptemberi választások során láthatóan a Sziriza sikeresen megőrizte többségét, ami azonban, ahogy a Yale professzora Stathis Kalivas írta a választások estéjén, csak azt jelenti, hogy a görög tragédia folytatódni fog (idézi a választás éjjelén a Telegraph, 2015).

(Miért sikeresebbek az északi országok a mediterrán országoknál, elsősorban export téren?) Ha végiggondoljuk a görög, balti és a skandináv példákat, akkor mindenképpen azt kellene megmagyarázni, hogy mitől voltak a válságkezelésben sikeresebbek az észak-európai országok a dél-európaiaknál. A válasz – véleményünk szerint – nagyrészt (az előbb említett kulturális háttér mellett) az oktatási és egyéb humán tőkebefektetések GDP-hez mért arányában rejlik.

A humán tőkébe való beruházások alapvetően eltérnek egymástól Észak- és Dél-Európában. Míg a Skandináv és a Balti országokban a tudásgazdaság (és az azon alapuló) export igen erős, addig Dél-Európában – és azon belül is Görögországban – gyenge. Ezért is igaza lehet Paalzownak: mindegy mit csinál Görögország (akár alkalmazza a megszorító intézkedéseket, akár kilép az euróövezetből), de a gazdaság alapvető átforgalmazása nélkül esélye sem lehet arra, hogy elinduljon a gazdasági növekedés útján.

Alapvető hipotézisünk, hogy amennyiben egy ország ki akar keveredni a gazdasági válságból, akkor mindenképp meg kell teremtenie a hosszú távú növekedés alapjait, elsősorban az export ágazatokban. Ennek egyik legfontosabb eszköze az oktatási kiadások növelése (mind a magán, mind a közösségi kiadások terén), de nem szabad elfelejtkezni egyéb humán tőkébe való beruházásokról sem (mint például az egészségügy, illetve szociális gondoskodás).

Az oktatási statisztikai adatok összehasonlítása Görögország esetében nem könnyű, mert az európai (EUROSTAT) és az OECD statisztikai adatokban Görögország csak meglehetősen régi adatokkal szerepel. (Míg az EUROSTAT vagy az OECD adatbázisban a többi európai ország esetében már 2012–2013-ra vannak adatok, addig a legutolsó elérhető oktatásstatisztikai adat Görögország esetében 2005-re – esetenként 2006-ra – vonatkozott.)

Görögország esetében 2005 során az oktatási közkiadások aránya a GDP-n belül 4,1% volt, a magánkiadások pedig csak 0,3%-ot tettek ki. Összességében az oktatási kiadások nem érték el a GDP 4,5%-át. Ugyanakkor Finnországban az oktatásra fordított közkiadások a GDP 6,3%-át tették ki 2005-ben, majd ez az érték 2011-re 6,8%-ra nőtt, míg a magánkiadások a GDP 0,2%-át tették ki. Svédországban az oktatásra fordított közkiadások a GDP 6,9%-át tették ki 2005-ben, és nagyjából ugyanennyi maradt 2011-ben is. Svédországban mind a két évben a GDP 0,2%-át tették ki magánforrásokból fedezett kiadások. Észtország esetében az oktatásra fordított közkiadások ugyanezen időszak alatt a GDP 4,7%-áról 5,2%-ra nőttek, míg Lettország esetében 5,1%-ról 5,0%-ra estek vissza, de a Balti államokban az oktatási magánkiadások is a GDP 0,6% körül mozogtak (EUROSTAT). Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy Magyarország esetében 2005 és 2011 között az oktatásra fordított közkiadások a válság következtében a GDP 5,5%-áról 4,7%-ára estek vissza – tehát mi sem állunk túl jól az oktatási célú kiadások vonatkozásában.

Közösségi oktatási kiadások a GDP %-ában

	2002	2005	2008	2009	2010	2011
Észtország	5,47	4,88	5,61	6,03	5,66	5,16
Írország	4,27	4,72	5,67	6,43	6,41	6,15
Görögország	3,57	4,09	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Spanyolország	4,25	4,23	4,62	5,02	4,98	4,82
Franciaország	5,90	5,67	5,62	5,90	5,86	5,68
Horvátország	3,71	3,98	4,32	4,42	4,31	4,21
Olaszország	4,60	4,41	4,56	4,70	4,50	4,29
Ciprus	6,60	6,95	7,45	7,98	7,92	7,87
Lettország	6,60	5,14	5,71	5,59	4,96	4,96
Litvánia	5,81	4,88	4,88	5,64	5,36	5,17
Magyarország	5,39	5,46	5,10	5,12	4,90	4,71
Málta	4,22	6,58	5,72	5,32	6,74	7,96

Hollandia	5,22	5,53	5,50	5,95	5,98	5,93
Ausztria	5,68	5,44	5,47	5,98	5,91	5,80
Lengyelország	5,41	5,47	5,08	5,09	5,17	4,94
Portugália	5,33	5,21	4,89	5,79	5,62	5,27
Románia	3,51	3,48	n. a.	4,24	3,53	3,07
Szlovénia	5,76	5,73	5,20	5,69	5,68	5,68
Szlovákia	4,31	3,85	3,61	4,09	4,22	4,06
Finnország	6,22	6,30	6,10	6,81	6,85	6,76
Svédország	7,36	6,89	6,76	7,26	6,98	6,82
Egyesült Királyság	5,06	5,31	5,28	5,56	6,15	5,98
Izland	6,79	7,59	7,56	7,81	7,60	7,36

Forrás:EUROSTAT,(http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_figdp&lang=en)

Ugyancsak láttuk már, hogy a válság idején Görögországban folyamatosak voltak egészségügyi elvonások, tehát a humántőkébe való beruházások emiatt is eléggé rosszul alakultak. Ezért bármilyen jó ötletnek látszik a humántőke fejlesztése Görögországban, a jelenlegi válság – illetve az EU-val kötött megállapodások – miatt ez nemcsak nem könnyű, de akár ki is mondhatjuk: szinte lehetetlen is. A költségvetési kiadások csökkentései már eddig is jelentősen sújtották a humántőkébe való beruházásokat, s az új megállapodásokat követően a hitelezők magatartása vélhetően ezen a téren sem fog változni.

(Görög–argentín párhuzamok: hasonlóságok, különbségek és tapasztalatok) A latin-amerikai válság során, a kilencvenes évek végén Argentína a göröghöz hasonló kormányzati hibák és nem utolsósorban a korrupció miatt hasonló mély válságba zuhant, mint Görögország, majd azt követően viszonylag gyorsan és egészségesen fejlődött egészen napjainkig. Több közgazdásznál felmerült a kérdés, hogy lehetne-e tanulni a görögöknek az argentin válságból? Omar G. Encarnación, a neves amerikai Bard College tanára a Foreign Affairs 2015. július 15-i online számában írt egy érdekes elemzést a kérdéstről (Encarnación, 2015). A szerző megállapítja, hogy a válságot követően 2003 és 2012 közt Argentína történetének leghosszabb fellendülését élvezte, amikor a GDP éves átlagban 7,2%-kal bővült. Szerinte az Argentinában alkalmazott megoldások – mint például a külső adósság visszafizetésének megtagadása, illetve a nemzeti valuta erős leértékelése nyomán exportosztönzés – nem működnének Görögország esetében. A csőd bejelentése csak Argentína sajátos adottságai miatt volt járható. A másik megoldás (a nemzeti valuta leértékelése nyomán az export felpörgetése) Görögország esetében az euróövezeti tagság miatt azonban nem is lenne alkalmazható. Ha a görögök mégis kilépnének az euróövezetből és visszatérnének a drachmához, akkor viszont az export árualapok hiánya okozna problémát.

A szerző szerint a csőd bejelentése – ami Argentína esetében már szinte szokássá vált –, Görögországban szintén nem lenne alkalmazható. Ugyanis Argentína csak viszonylagos gazdagsága (természeti erőforrásokkal és export árualapokkal való ellátottsága) miatt volt

képes oly gyakran meglépni ezt (1806 óta pontosan hét alkalommal). Argentína gazdagsága egyébként is kétszer akkora, mint a görög gazdaság, és államadóssága csak fele akkora volt, mint a görög. A Krugman és Stiglitz által javasolt Grexit (vagyis görög kilépés az euróövezetből és visszatérés a drachmához az export felpörgetése érdekében) szintén nem lenne túl könnyű, több okból sem. Először is: míg Argentína a válság előtt argentin pesóban denominált adósságokkal rendelkezett, addig Görögországban az adósságokat euróban denominálták. Egy erősen leértékelt drachma esetében is euróban kellene azokat törleszteni, ami csődök tömegét eredményezné. Továbbá Argentína szerencsés pillanatban ment csődbe, akkor, amikor a gyorsan növekvő brazil és kínai gazdaság képes volt az argentin exporttermékeket szinte korlátlan mértékben felszívni. Ez Görögország esetében azonban két ok miatt sincs így: egyrészt nincsenek olyan piacképes exporttermékei, mint Argentínának, másrészt a brazil és a kínai növekedés nagyon lelassult az elmúlt években, és ezért sokkal kevesebbet importálnak.

Ugyanakkor a szerző szerint mégis van mit eltanulni Görögországnak Argentínától: ez egyfelől a politikai stabilitás fontossága, másfelől az ortodox gazdasági megközelítés elutasítása. Argentínában Néstor Kirchner, majd halála után özvegye, Cristina Fernández de Kirchner vezette az országot. Ez igen stabil politikai háttérrel biztosított Argentínának 2003-tól napjainkig. A kirchnerizmus (ami tulajdonképpen a peronizmus új kiadása) nem az ortodox liberális modell által sugallt megszorítások és a szegény rétegekre terhelt adók révén, hanem éppen ellenkezőleg: a szociális háló szélesítésével, a gazdasági egyenlőség növelésével igyekezett küzdeni a válság ellen. Ennek nyomán a szegénység 2003 és 2012 közt az országban 53%-ról 23%-ra csökkent, a szociális kiadások pedig a GDP 5%-áról 9%-ra növekedtek. Omar G. Encarnación kiemelte, hogy Argentína tapasztalata azt sugallhatja Görögországnak, hogy a külső adósságmentő csomagok hatására rendszerint csak az adós ország függősége növekszik. Ezen csomagok kidolgozói ugyanis nem abban érdekeltek, hogy új növekedési pályára állítsák az adós országot, hanem abban, hogy megmentsék a hitelezők kintlévőségeit. A szerző utolsó – talán egy kicsit túl optimista – mondata arra utalt, hogy az IMF új filozófiája reményt adhat arra, hogy a korábbiakhoz képest más módon oldják meg a nemzetközi hitelezők az adós országok talpra állítását. Ez az utolsó állítás azonban még igazolásra szorul.

(Stratégiai alternatívák a görög (uniós) válság kezelésében) Valószínűleg rövidtávon vagy egy nagyvonalúbb görög adósságleírás (adósság-elengedés) és a visszafizetés átütemezése lenne a megoldás, amit aztán olyan komoly és végig gondolt strukturális átalakításoknak kellene követniük. A másik lehetőség: hagyni kellene kilépni a görögöket az eurózónából – amit a görög vezetés 2015 nyaráig még nem vállalt fel –, s utána jöhetne az adósságleírás. Ez már a németeknek is megfelelné, hiszen a németek az adósságleírást a maastrichti szerződéssel összeegyeztethetetlennek látják: ezért is javasolták a kilépést a kompromisszumos megállapodás előtt. (A Tusk-vezette uniós tárgyalóküldöttség viszont kompromisszumot akart.) Varufákisz lényegében szintén a kilépést képviselte, illetve készítette elő a pénzügyminisztersége idején, s a német bölcsek is hasonlóan gondolkodtak.

Hosszabb távon viszont így is, úgy is szükség lesz az EU átszabására. A görög válság ténye egyértelműen azt bizonyítja ugyanis, hogy a jelenlegi modell nem működőképes. Arról, hogy kevesebb vagy több Európára van-e szükség, megoszlanak a vélemények. Talán érdemes lenne megfontolni Wolfgang Streeck sarkos véleményét, aki szerint minden baj okozója az euró. Ekként fogalmaz: „Európában nagyon úgy néz ki, hogy összehoztunk egyetlen közös monetáris rendszerbe legalább két, ha nem több gazdasági rendszert. Vannak olyanok, mint Németország, amelyeknek keményvalutára van szükségük,

és olyanok, amelyeknek inkább egy puha valuta kell, mint Olaszország, Görögország vagy épp Franciaország. Ha most ezeknek az országoknak azt mondják, hogy használják mind ugyanazt a valutát, az nem tud működni.” (Lásd erről bővebben: HVG, 2015.)

Vagy talán mégiscsak több Európára van szükség? Ha igen, akkor viszont fontos lenne a felemás EU-s gazdaságpolitikát két lábra állítani, vagyis a pénzügyi politika mellé egy EU-szintű költségvetési politikát kellene létrehozni. Ha másra nem is, de a 2008-as válság talán arra is jó volt, hogy – ha elfogadjuk a közös pénz létét, akkor – az egyes tagországoknak el kell fogadnia viszont a szuverenitásuknak (fiskális politika) a jelenleginél is erősebb korlátozását. Akik erre nem hajlandók, azoknak ebben az esetben viszont nem kellene előírni az euróövezetbe történő belépés kényszerét. Így viszont már megint csak két övezetről (legyen az belső és külső vagy északi és déli...) beszélhetünk. Valami hasonló mellett érvelt 2015. július 25-én a Spiegel című német hetilapban Wolfgang Schaeuble, német pénzügyminiszter, amikor elmondta, hogy lát lehetőséget egy olyan EU pénzügyminiszter kinevezésére, akinek saját adóbevételei lennének, és aki saját költségvetéssel is rendelkezne ennek megfelelően. Véleménye szerint az Európai Unió saját költségvetési politikája talán elejét vehetné az olyan válságoknak, mint amilyen a görög válság volt. Mint ahogy a szövetségi költségvetési politikával rendelkező Egyesült Államokban sincs esély arra, hogy míg például Oregon virágozik, addig Texas csődbe menjen.

Sajnos nincs történelmi „minta” az EU jövőjére vonatkozóan, hiszen ilyen jellegű államszövetségek eddig minden esetben háborúk nyomán alakultak ki. Arra viszont még nem volt precedens, hogy békeidőben, s demokratikus megegyezés nyomán jöjjön létre egy ilyen szerveződés: az Egyesült Államok, a Kínai Birodalom, Oroszország, illetve a Szovjetunió példája sem ezt bizonyítja. Ha pedig az Európai Uniót a hosszabb ideje létező és világhatalmi pozíciója révén egyértelműen sikeresnek tekinthető Egyesült Államokkal vetjük össze, akkor nyilvánvaló, hogy teljesen más feltételek álltak-állnak fenn a két kontinensen. Gondoljunk csak arra, hogy nyelvében és kultúrájában mennyire homogénebb az Egyesült Államok, s „szervezetlensége” mennyire fontos feltétele a szoros integrációjának. Ráadásul van két viszonylag friss fejlemény is (lásd a spanyolajkú bevándorlók számának drasztikus emelkedését, és azt, hogy esetükben már nem nagyon akar működni a híres „melting pot”; valamint a dollár végtelen nyomtatásához kötődő pénzügyi válság közelmúltját, melynek megismétlődésére a közeljövőben is megvan az esély...). Ezek a jelek az amerikai modell fenntarthatósága kapcsán is komoly kockázatokat jeleznek.

Jelen tanulmányunkban direkt nem tértünk ki az EU-t szintén nagyon erősen, alapjában veszélyeztető népvándorlásra. Annyi azonban megállapítható, hogy bizonyos szempontból a válság és a forrongás ideális lehetőséget rejt magában a keményebb változtatásokra. (A magyar gazdasági reformok kapcsán ismert volt az az anekdota, hogy amikor van „nyomás” a reformokra, akkor nincs pénz, amikor pedig van pénz, akkor nincs „nyomás”). Most az Európai Unió történetének legnagyobb válságát éli. Am talán pénz is van, nyomás is van, tapasztalat is bőven áll rendelkezésre, s ezért nemcsak végig lehet, hanem végig is kellene gondolni a modell összes jelenlegi adottságának fenntarthatóságát az ismert válságtünetek fényében. Ha nem akarnak, vagy lassan döntenek Európa döntéshozói, akkor az is egyfajta döntés lesz. De félünk attól, hogy ebben az esetben a hatások és a következmények mégannyira sem lesznek modellezve és kontrollálva, mintha ez egy eleddig járhatlan út kipróbálása esetén történne. Meggyőződésünk ugyanakkor az is, hogy egy pont után Európa gyöngítése már nem érdeke az Egyesült Államoknak sem!

FORRÁSOK:

- Aslund, A., (2015): Myths of Austerity and Paul Krugman; Why the economist's arguments against fiscal responsibility can be dismissed? Berlin Policy Journal, JUNE 2, 2015.
- Blomberg (2015): <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-07-30/these-are-the-foreign-goods-that-greeks-had-to-ditch-in-the-crisis>
- Bonovas, B., Nikolopoulos, G. (2012): High-burden epidemics in Greece in the area of economic crisis. Early signs of a public health tragedy. Journal of preventive medicine and hygiene, 2012. p. 169-171. J Prev Med Hyg. 2012 Sep;53(3).
- Encarnación, (2015): Don't Cry for Greece, Argentina, Foreign Affairs, SNAPSHOT July 26, 2015
- EU educational statistics (2015): http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Expenditure_on_educational_institutions,
- Friedman, M. (1997): The Times, november 19.
- Guardian (2015): <http://www.theguardian.com/world/2015/feb/09/greece-syriza-stops-china-extending-hold-piraeus>
- EUROSTAT (2015): <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- HVG (2015): http://hvg.hu/gazdasag/20150728_Az_eurozona_olyan_hiba_amit_nem_lehet_ki
- Index (2015a.): <http://index.hu/gazdasag/2015/07/19/hig/>
- Index (2015b.): <http://www.origo.hu/gazdasag/20150727-gorogorszag-varufakisiz-b-terv-adohivatal-feltorese-drachma-euro-titkos-csoport.html>
- Index (2015c.): http://index.hu/gazdasag/2015/07/28/ki_kell_dolgozni_a_kilepesi_lehetoseget_az_eurozonabol/
- Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Reeves, A., McKee, M., Stuckler, D. (2014): Greece's health crisis: from austerity to denialism. Lancet 2014; 383: 748–53.
- Madianos, M., Alexiou, T., Patelakis, A., and Economou, M. (2014): Suicide, unemployment and other socio-economic factors: evidence from the economic crisis in Greece, The European Journal of Psychiatry, ISSN 0213-6163 (Eur. J. Psychiat. vol.28 no.1 Zaragoza ene.-mar. 2014)
- Magyar Nemzet Online (2015/1): <http://mno.hu/eu/gorog-megallapodas-az-imf-nek-ketelyei-vannak-1295334>.
- Origo (2015): <http://www.origo.hu/gazdasag/20150727-gorogorszag-varufakisiz-b-terv-adohivatal-feltorese-drachma-euro-titkos-csoport.html>
- Paalzow, A. (2015): Here's How Riga Overcame Its Own Economic Crisis—And What That Says About Greece, Latvian Lessons, Foreign Affairs, July 20, 2015
- Social Europe (2015): <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/14eb4d738125dded>
- Stuckler, D. – McKee, M. (2011): There is an alternative: public health professionals must not remain silent at a financial crisis. European Journal of Public Health, DOI: 10.1093/eurpub/ckr189.
- Telegraph (2015): <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/greece/11877658/Greece-elections-results-live.html>
- Tusk, D. (2015): <http://wakeupfromyourslumber.com/european-council-president-tells-greeks-that-russia-china-are-their-enemies/>

A külpolitika új értelmezése – A nemzetközi kapcsolatok liberális elmélete Az Összamerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény tárgyalása – egy befejezetlen kétszintű játék

---

(Bevezetés) A tanulmány célja, hogy a nemzetközi kapcsolatok liberális elméletének¹ keretében egy gyakorlati példa – az Összamerikai Szabadkereskedelmi Övezettel (Free Trade Area of the Americas – FTAA) kapcsolatos tárgyalások – bemutatásával írja le a többoldalú szabadkereskedelmi tárgyalások fő tényezőit. Központi hipotéziseként – Robert Putnam kétszintűjáték-elméletét felhasználva – azt szeretném bizonyítani, hogy az FTAA-tárgyalások azért nem vezettek sikerre, mert a Kuba kivételével a teljes nyugati féltekét (azaz összesen 34 országot) érintő tárgyalásokon részt vevő államok „win-set”-jeinek, azaz cselekvési kereteinek nem volt minden érintett fél számára elfogadható közös metszete, valamint azt a főtárgyalók (az állami vezetők) személyének változása, főként a latin-amerikai oldalon, szintén visszavetette a folyamatot. A liberális teória alkalmazhatóságának lehetőségét is szeretném körbejárni, hogy lássuk, hogy annak ellenére, hogy egy liberális elveken nyugvó elképzelés kudarcot vallott, az a mögött meghúzódó elemzési keret segíthet az okok felderítésében. A tanulmány első felében a történelmi előzményeket követően a hipotézis vizsgálatát segítő elméleti háttérrel (kereskedelmi liberalizmus, nemzetközi alkufolyamatok, a főtárgyaló személyének fontossága) mutatom be, elsősorban Moravcsik és Putnam említett tanulmányai alapján, különösen kiemelve az FTAA-tárgyalások szempontjából előzetesen fontosnak vélt tényezőket.

Az 1994 decemberében Miami-ban rendezett összamerikai csúcstalálkozón (Summit of the Americas – Amerika-csúcs) tett javaslatot Bill Clinton akkori amerikai elnök a nyugati féltekét magába foglaló szabadkereskedelmi övezet létrehozására az akkor már hatályba lépett, az Egyesült Államokat, Kanadát és Mexikót tömörítő, Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (North American Free Trade Agreement – NAFTA) mintájára. A javaslatot az országok többsége lelkesedéssel fogadta, kivéve Kubát (amelyre egyébként az Egyesült Államok nem is tervezte kiterjeszteni az FTAA hatályát az embargó fennállásáig), Venezuelát, Bolíviát, Dominikát, Nicaraguát és Honduraszt (amelyek később mind az ALBA-hoz csatlakoztak, amely egy 2004-ben Kuba és Venezuela által létrehozott kormányközi szervezet, a valóságban a szerveződés összetartó ereje pedig az olcsó venezuelai kőolajon alapuló barter-ügyletek), Argentínát és Brazíliát. Ennek ellenére megindultak a tárgyalások, több munkacsoportot is felállítottak és számos felsővezetői találkozó alkalmával is felmerült a javaslat, azonban sosem történt érdemi előrelépés. A tervek szerint közös titkárságot állítottak volna fel legkésőbb 2005-re, azonban addigra holtpontra jutottak a tárgyalások.

Az elméleti sikot tekintve az amerikai kontinens országait összefogó szabadkereskedelmi kezdeményezés ötlete egyértelműen a liberalizmus jegyében született. Az elmélet a korábbi, sokak által pesszimistának tartott, főként a hatalomra és a konfliktusra reagáló realista elméletnél optimálisabb szemléletet kínál. Amellett, hogy az egyént önérdekkövetőnek és versengőnek tartja, elismeri azt is, hogy hazai és nemzetközi szinten egyaránt kölcsönösen előnyös együttműködésre törekszik, vagyis a nemzetközi kapcsolatok már

nem csupán állam-állam viszonylatban értelmezendők, hanem egyének, csoportok és társadalmak között. A liberalizmus követői szerint a transznacionális hálózatok azonban nem csak egy békésebb világrendet, hanem magasabb fokú kölcsönös függést teremtenek az államok között [Jackson&Sorensen, 2013].

A nemzetközi kereskedelem ösztönzése is szorosan kapcsolódik a liberalizmus alapelveihez, hiszen az elmélet korábbi szakaszaiban is a prosperitást, a növekedést, a nemzetközi közjavakhoz való szélesebb hozzáférést láttak a kiterjesztésében. Becslések szerint az FTAA megnégyesítené az eddigi kereskedelmet a részes államok között, növelné a gazdasági jólétet, csökkentené a szegénységet, felgyorsítaná a fejlődést például azáltal, hogy az Egyesült Államokhoz vagy Kanadához képest kevésbé fejlett országok is könnyebben hozzáférnének a legújabb technológiákhoz. Azonban az egyes országok közötti fejlettségbeli szakadék a latin-amerikai országok számára aggodalmakat szül. Az egyik ellentétet az jelenti például, hogy amíg az alacsonyabb jövedelmű országokban azt várják, hogy bővüljön a közszolgáltatások köre az oktatás, egészségügy, vízellátás, közlekedés, vidékfejlesztés terén, addig az FTAA teljesen más gazdaságpolitikát (azaz privatizációt) vár a részes államoktól. További nyugtalanságra ad okot az is, hogy hogyan oszlana el ez a megnövekedett jólét az egyes országok között, vagy, hogy milyen hatással lenne ez a munkaerőpiacra és a környezetre, illetve az is, hogy az északi társainknál gyengébb latin-amerikai kis- és középvállalatok fel tudnák-e venni a versenyt az észak-amerikai versenytársakkal, nem beszélve a mezőgazdasági szereplők aggodalmairól [Nelson, 2008].

1997-es tanulmányában Moravcsik is részletesebben foglalkozik a kereskedelmi liberalizmussal, amely kapcsán megjegyzi, hogy az nem tételezi fel előre, hogy a gazdasági ösztönzők automatikusan előmozdítják a szabadkereskedelmet és nemzetközi békét, hanem sokkal inkább a javak és jövedelmek egyenlőtlen hazai és nemzetközi elosztásából eredő konfliktusok feloldására irányuló aggregált ösztönzőkről van szó, a piaci szerkezetet pedig egy olyan változónak látja, amely egyaránt ösztönözhet egy adott államot nyitottságra vagy akár befelé fordulásra is.

A kereskedelmi liberalizáció elméleti részleteinek tárgyalása előtt azonban áttekintem a nemzetközi kapcsolatok liberális elméletének jelen tanulmányhoz kapcsolódó téziseit Moravcsik és Putnam tanulmányai mentén.

(Mitől újszerű a külpolitika új megközelítése?) A szuverén államok közötti kapcsolati rendszer jellemzőit – mint például a hatalom értelmezése, az állam preferenciái, katonai erő szerepe, ideológiák, szereplők és azok szintjei – több elméleti megközelítésből is megismerhetjük. A nemzetközi kapcsolatok elméletével foglalkozó irányzatok fejlődésére jellemző, hogy néhány évtizedig a gondolkodás fő áramlatát adták, míg egy újabb irányzat kihívást nem intézett feléjük. Moravcsik 1997-es tanulmányában például a nemzetközi kapcsolatok liberális elméletet állítja szembe a realista és az institucionalista megközelítéssel, és alapvetően három jellemvonással ragadja meg azt, hogy miben jelent többet a liberális elmélet az utóbbi kettővel szemben [Moravcsik 1997, 534–536. o.]. A Princeton Egyetem professzora szerint a liberális elmélet az, amely kézenfekvő magyarázatot tud adni egyrészt a külpolitika tartalmát érintő érdemi változásokra – így például arra, hogy hogyan változnak azok a célok, amelyek mentén az államok vagy együttműködnek, vagy konfliktushelyzetbe kerülnek egymással –; másrészt lényegi válasszal szolgál a nemzetközi rendszer hosszú távon értelmezett (történelmi) változásaira azáltal, hogy közvetlen ok-okozati kapcsolatot állít fel a gazdasági, politika és társadalmi változások és a kormányzat nemzetközi politikában mutatott magatartása között. Moravcsik itt megjegyzi, hogy az 1990-es évek végén zajló folyamatok azt jelezték, hogy a nemzetközi rend alap-

elvei – mint például a nemzeti önmeghatározás és társadalmi állampolgárság, a gazdasági integrációk komplexitása vagy a liberális, demokratikus kormányzás – egyre inkább a liberális elmélet három különböző (idealista, kereskedelmi és köztársasági) irányzatából² származnak. Harmadrészt pedig, Moravcsik úgy véli, hogy a liberális elmélet a modern nemzetközi politika olyan jellegzetességeire is kézenfekvő válaszokkal szolgál, mint például a fejlett országok közötti pluralista biztonsági közösségek létrejöttének alapjai.

Egy korábbi, 1993-as tanulmányában Moravcsik rávilágít arra is, hogy az államok közötti kapcsolatokat vizsgáló magyarázatokat azok „elemzési szintje” alapján kategorizálták, és a neorealista Kenneth Waltz általános elfogadott sémáját alkalmazza: a nemzetközi (rendszer-) szintű magyarázatok e szerint egy állam nemzetközi közösségben elfoglalt helyét ismertetik, míg a hazai szintűek adott ország társadalmi, kulturális és politikai intézményeit vizsgálják, az egyén szintjén pedig a politikusok, állami vezetők személyi jellemzőit [Moravcsik 1993, 5. o.]. Moravcsik szerint a Putnam-féle kétszintű játék ezek közül mindhárom vetületet vizsgálja.

A külpolitikai magatartást meghatározó szintek mellett fontos megemlíteni, hogy a hazai érdekeket képviselő államok cselekvéseihez mindig szükség van egy célrendszerre, amely alapján kooperációra vagy épp konfrontációra törekednek abban a nemzetközi mozgástérben, amelyet más államok preferenciái tesznek lehetővé számára. Így a realista és institutionalista felfogással szemben a liberális elmélet szerint adott állam preferenciáinak összetétele változhat, azonban a képességeket és információkat állandó korlátként, illetve belső tényezőként kezeli. De korlátként tekint az úgynevezett kölcsönös politikai függésre (*policy interdependence*), amely azokat a költségeket és hasznokat (negatív és pozitív nemzetközi externáliákat) jelenti, amelyeket egy adott domináns társadalmi csoport állít a másik állam társadalma számára, miközben saját preferenciáit akarja elérni. Harmonizált, egymással kompatibilis érdekek esetén az externáliák optimálisak lehetnek, amely elősegíti az együttműködést. Ahol azonban az állami preferenciák kapcsán zéró összegű játék folyik, vagy holtpontra jutottak az egyeztetések, ott az egyik ország domináns társadalmi csoportja igyekszik az állam tevékenységén keresztül érvényesíteni akarátát, így az államok újabb alkufolyamatokra kényszerülnek, esetleg konfliktus is kialakulhat. Az FTAA kapcsán hasonló szituáció alakult ki, amikor az egyezményt környezetvédelmi és munkaügyi kérdésekre is ki akarták terjeszteni egyes csoportok az Egyesült Államokban, ahogyan azt a NAFTA esetében sikerült elérni. A társadalom felől érkező nyomás erősödésére, a Washingtonot képviselő tárgyalóknak az FTAA-egyeztetések folyamán ki kellett állniuk ezen igények mellett, azonban ez inkább tovább növelte a feszültséget a nyugati félteke északi és déli államai között, annak ellenére, hogy az egyeztetések a teljes kooperációra való törekvés jegyében indultak el.

Az idealista liberalizmus nézőpontja értelmében olyan szabályozási kérdések területein, mint például a környezetvédelem, a fogyasztóvédelem, a migrációs politika vagy a társadalmi ellátások szükség van arra, hogy már az egyeztetéseket megelőzően konvergáljanak egymással a felek erre vonatkozó értekei, elképzelései, hiszen a szabályozási pluralizmus eleve szűkíti a nemzetközi együttműködés és kereskedelmi liberalizáció kereteit. Véleményem szerint ezen konvergáló érdekek célok hiánya nagy szerepet játszott az FTAA-tárgyalások kudarcában, mivel – ahogy korábban már említettem – egyrészt a legtöbb dél-amerikai ország nem volt hajlandó szigorúbb munkaügyi és környezetvédelmi szabályozásra, valamint – főként a társadalmi csoportok és az egyének szintjén – attól tartottak, hogy a fokozatos liberalizáció hatására a szociális háló sérülni fog, beleértve az olyan közszolgáltatásokat is, mint például a közoktatás vagy az egészségügy.

A liberálisok számára az államok közötti kooperáció mélységét, összetételét és formáját alapvetően tehát a preferenciák milyensége határozza meg, így például ha egy többoldalú szabadkereskedelmi megállapodás tárgyalása azért jut holtpontra, mert egy vagy több állam a gazdaság egyes ágazataiban ragaszkodik a protekcionizmushoz (ahogy az a stratégiai iparágakat illetően számos dél-amerikai ország esetében fennálltak az FTAA-tárgyalások idején), akkor a liberális elmélet az eltérő társadalmi preferenciákat vagy a megoldatlan hazai és nemzetközi elosztásból származó problémákat vizsgálja; míg a realisták és institucionalisták inkább a bizonytalanságok és az államok közötti hatalom egyes összetevőinek vizsgálatát tartják szem előtt.

(A belpolitika és külpolitika integrálása a nemzetközi kapcsolatokban) Az eddigieket összefoglalva, a Moravcsik által tárgyalt liberális elmélet alapvető premisszája tehát azt mondja ki, hogy egy állam magatartását alapvetően – az állami preferenciákat alátámasztó társadalmi célok befolyásolásán keresztül – meghatározza az a hazai és nemzetközi társadalom, amelybe az állam beágyazódott. Az alulról felfelé irányuló, az úgynevezett „bottom-up” szemléletet követve az elmélet elsőbbséget biztosít tehát a társadalmi szereplőknek, vagyis az egyéni és társadalmi érdekeknek a politikával szemben. Így az állam tulajdonképpen nem aktor, hanem egy képviseletet ellátó intézmény [Moravcsik 1997]. 1993-ban írt tanulmányában Moravcsik alapvetően három alkategóriára osztja a nemzetközi kapcsolatok elemzésének hazai szintjét: a társadalom-központú elméletek a hazai társadalmi csoportok nyomásgyakorlására helyezik a hangsúlyt, amelyet a törvényhozáson, eltérő befolyásolási képességű és funkcionálisan differenciált³ érdekcsoportokon, a választásokon és a közvéleményen keresztül fejtenek ki; ezzel szemben az államközpontú elméletek a végrehajtott hatalom adminisztrációs és döntéshozási apparátusát tartják a külpolitikai magatartás fő meghatározójának (ez például az FTAA sikerességének szempontjából fontos szerepet játszott, hiszen komoly szerepe van annak, hogy a kormányzati döntéshozatal szereplői támogatják-e a szabadkereskedelmet vagy azzal szembehelyezkedve a protekcionista vonalat képviselik, amellyel szűkítik országaik win-set-jét), míg a harmadik, a hazai szint forrásának az állam és társadalom kapcsolatát, illetve annak elemeit (képviseleti intézmények, oktatás, közigazgatás stb.) tartja.

Moravcsik a liberális teória egyik előnyének tartja a realista és institutionalista megközelítéssel szemben azt, hogy a nemzetközi politikai arénában képviselt politikai hatalomnak új felfogását teremti meg azáltal, hogy az állami preferenciák szimmetriájához és relatív intenzitásához kapcsolja a társadalmi célt. A princetoni professzor szerint a hatalom liberális felfogása összhangban áll a nemzetközi alkufolyamatokra és tárgyalásokra vonatkozó elméletekkel [Moravcsik 1997, 523. o.], amelyek egyik meghatározó példája a Robert Putnam által megalkotott kétszintű játszma modellje, ami megkísérli integrálni a belpolitikai kívánalmakat a külpolitikai mozgástérből adódó lehetőségekbe. Az első, a nemzetközi szint a tárgyalási szakasz (*negotiation*), amelynek célja egy minden fél számára vonzó megállapodás, míg a második, a haza szint a ratifikációs szakasz (*ratification*), amely a megállapodásban érdekelt hazai aktorokkal való egyeztetést jelenti annak érdekében, hogy a megállapodást törvényes keretek között is kihirdessék. Ennek azonban az is a feltétele, hogy a nemzetközileg megkötött egyezmény (amire az FTAA esetében nem került sor) megfeleljen a belföldi várakozásoknak, amelynek tesztelésére Putnam bevezette a már említett „win-set”-ek⁴ fogalmát, amely az a cselekvési keret, amelyen belül az adott országot képviselő tárgyaló mozoghat a nemzetközi szinten, ennek nagyságát számos tényező meghatározza: a második, azaz hazai érdekcsoportok preferenciái, a belföldi intézmények, valamint magának az országot képviselő tárgyalónak

a stratégiája, saját egyéni céljai [Putnam 1988]. Véleményem szerint épp az egymással nem konvergáló win-set-ek miatt jutottak holtpontra az FTAA-tárgyalások. De emellett annak is nagy szerepe volt, hogy a 2000-es évek elején számos latin-amerikai országban a tárgyalások megindulásának idején fennálló politikai iránnyal ellentétes meggyőződésű vezetők kerültek hatalomra, negatívan befolyásolva a végkimenetelt, hiszen tulajdonképpen a tárgyaló személye az, amely meghatározott keretek között összeköti a belpolitikai érdekeket a nemzetközi szintű célkitűzésekkel az alkufolyamatok során, így természetesen stratégiai szerephez jut a folyamatban.

(Kétszintű játék: tárgyalások az Amerikai Szabadkereskedelmi Övezet létrehozásáról) Az Összamerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (FTAA) esetében több első szintű tárgyalóasztalról lehetett beszélni: nemzetközi szinten számolni kellett a nyugati félteke „tárgyalóasztalával”, amely mellett az egyezményt megvitatták, azzal a multilaterális tárgyalóasztallal, amely a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) Doha fordulójához kapcsolódott (az FTAA-munkacsoportok tematikáját a WTO által alkalmazott séma alapján osztották fel), valamint a regionális/szubregionális tárgyalóasztalokkal (ilyen például a Mercosur-on^s vagy az Andok Közösségen belüli egyeztetés), amelyek mellett az egyes integrációk tagállamai a közös win-set-eket jelölhették volna ki. A nemzetközi szintet azonban több kihívás is érte a 2000-es évek végén, röviddel az egyeztetési folyamatok megindulását követően, például az Egyesült Államok oldalát tekintve elmondható, hogy a belső érdekcsoportok egyre inkább vegyes érzelmekkel viszonyultak a kereskedelmi liberalizációhoz, a másik oldalt tekintve a Bush-adminisztráció új külpolitikája okozott olyan feszültségeket a Latin-Amerika régióban, amelyek kihatottak a tárgyalások menetére, valamint nem szabad megfeledkezni a 2001-es világgazdasági recesszió által meggyengített gazdasági, majd politikai stabilitásról sem, ami a szükséges reformokat is hátráltatta [Tussie–Labaqui 2002]. A folyamatot negatívan érintette továbbá, hogy az említett recessziót követően (Venezuela esetében még korábban) számos latin-amerikai országban olyan baloldali vezetők jutottak hatalomra, egyben lettek az Egyezmény fő tárgyalói, akik elvetették a neoliberais gazdaságpolitikát, amelyhez többnyire a szabadkereskedelmet is kötötték, bár az sokkal korábról ered [Nelson 2008]. Putnam is hangsúlyozza a tárgyaló személyes céljait, amelynek az is része lehet, hogy akár a nemzetközi együttműködés kárára hazai szinten egyre kedvezőbb színben tüntesse fel magát, erre talán a legjobb példa Hugo Chávez Venezuelája volt.

Megállapítható tehát, hogy a cselekvési keretek, vagyis win-set-ek már a kezdetektől fogva igen korlátozottak voltak. Az első kérdések között legnyilvánvalóbb módon az merülhet fel, hogy hogyan lehet az egész térségre kiterjeszteni egy olyan kereskedelmi egyezményt, amelynek egyik pontján a világ vezető gazdasági, politikai és katonai hatalma, az Egyesült Államok áll, míg a másik véglet Haiti, amely nem csupán Latin-Amerika, hanem a világ egyik legszegényebb állama, hiszen a fennálló hatalmas regionális aszimmetriák (legyen szó a fejlettségi szintről, a jövedelmi egyenlőtlenségek szintjéről, a gazdasági berendezkedés megfelelőségéről és hatékonyságáról, az ország méretéből vagy földrajzi elhelyezkedéséből származó kedvezőtlen adottságok) feloldása belső folyamatokat tekintve szinte minden országtól más-más politikát vár el, miközben az Egyezmény a kisebb országok panaszai alapján nem rendelkeztek a szükséges, főként a szociális kérdéseket érintő kompenzációs rendszerről.

Még a piaci struktúrák hasonlósága sem lehetett volna garancia az együttműködés tartósságára, hiszen ahogyan azt Moravcsik is megállapította, egy adott piaci szerkezet egyaránt ösztönözheti egy ország vezetését a nyitottságra és befelé fordulásra is. Vegyük

például Brazília esetét, amely az Egyesült Államokhoz hasonlóan föderatív felépítésű állam, szabad piacgazdasággal, azonban Brazília erős belső piacát és földrajzilag diverzifikált exportját tekintve koránt sincs olyan erős gazdasági összeköttetésben az Egyesült Államokkal, mint Mexikó, Közép-Amerika vagy a Karib-térség országai, így nincs komoly meggyőző érv például arra, hogy érdemes lenne lemondania a vámbevételekről az Egyezmény értelmében, sőt az időközben egyre növekvő elvárások (mint az említett környezetvédelmi szempontok mellett ilyen volt például a szellemi tulajdon védelmével kapcsolatos szabályozások kialakítása vagy megerősítése) inkább a költségeit növelték volna (ezen költségek hosszú távon egyébként nem elkerülhetőek, vitathatatlan, hogy reformokra szükség van, így akár az is elképzelhető, hogy az FTAA esetében az időzítés nem volt megfelelő). Még ha Brazília vagy bármely hasonló körülményekkel bíró ország vezetése hajlott volna egy, a költségek növekedésével járó egyezményre, azt hazájukban valószínűleg nehezen tudták volna elfogadtatni, hiszen nem vagy csak nagyon korlátozott formában állt volna rendelkezésükre a lehetőség, hogy az Egyezmény veszteseit kompenzálják⁶ valamilyen módon [Hira 2003].

A növekvő elvárások kapcsán meg kell jegyezni, hogy a kezdetben többoldalú kereskedelmi megállapodást célzó FTAA-tárgyalások fejezeteinek köre folyamatosan bővült, ezek pedig egyaránt szűkítették a lehetőséget arra, hogy minden ország win-set-e a hazáig elfogadható tartományban maradjon. Például a 2001. szeptember 11-ei eseményeket követően a legtöbb latin-amerikai ország úgy látta, hogy az FTAA az üzleti-kereskedelmi pillér mellett az 1823. évi Monroe-doktrína megújítása is lenne egyben, ami zavart keltett a legtöbb latin-amerikai ország vezetésének körében. Brazília ekkor már ismét növelni kívánta a nemzetközi politikában betöltött szerepét, így a biztonságpolitikai vetület is hátráltatta a kölcsönösen előnyös megállapodást, míg Kolumbia számított talán az egyetlen kivételnek Dél-Amerikában, hiszen a kábítószer-kereskedelem elleni harcban kapott amerikai segítség közelebb hozta a két országot gazdasági értelemben is, így nem esett volna nehezére elfogadni ezt a feltételt [Tussie–Labaqui 2002].

Továbbá fontos megjegyezni, hogy a kereskedelmi liberalizációt hirdető Egyesült Államokban a kétszintű játszma hazai színterén gyakran a szabadkereskedelem mellett érvelőkkel szemben felülkerekednek a gazdasági protekcionizmusban érdekelt csoportok, amelyek a Kongresszusban is hallatják hangjukat, megnehezítve ezzel a nemzetközi szinten folyó tárgyalásokat (amiben egyébként viszonylag szabad kezdetet kapott az elnöki adminisztráció 2002 után, az egyezmény formálását tekintve), főként olyan érzékeny szektorok esetén, amelyeket általában Latin-Amerikában is védőintézkedések biztosítják, ilyen például a mezőgazdaság vagy a textilipar [Hira 2003]. Az intézmények mellett a társadalmi csoportokat is meg kell itt említeni, amelyek mindkét oldalon kemény kritikákat fogalmaztak meg az FTAA-tervezettel szemben: az Egyesült Államok oldalán egyértelműen a környezetvédelmi és munkaügyi lobbí volt a legerősebb, míg latin-amerikai oldalon főként a szabadkereskedelem és globalizáció ellen tüntető, valamint az őslakos és földműves mozgalmak. A kontinens szerinte felméréseket végző, mértékadó chilei *közvélemény*-kutató vállalat, a *Latinobarometro* 2007. évi, 18 latin-amerikai országban végzett felmérése⁷ szerint a piacgazdasági forma támogatottsága is csökkent Latin-Amerikában a korábbi egy évtizedhez képest, bár a többség véleménye szerint még mindig ez a legjobb választás [Blake 2009].

(Összegzés) Az FTAA tehát egy olyan liberális alapokon nyugvó, komplex terv része volt, amely politikai értelemben közös liberális értékek és demokratikus politikai berendezkedés mentén, míg gazdasági értelemben gazdaságpolitikai liberalizáción keresztül kívánta

integrálni a nyugati félteke országait. A folyamat 2005. évi leállása már egyértelműen bizonyította annak sikertelenségét, azonban a fent tárgyalt okok – mint a geopolitikai feszültségek és a gyakran a gazdasági rivalizálás, a kereskedelmi tárgyalásokat hátráltató intézményi keretek – miatt már korábban is következtetni lehetett erre, valamint arra is, hogy ezek miatt nem lehet rövid távon bízni egy ilyen típusú egyezmény létrehozásában. Ugyanis amíg az FTAA-tervezetből a gazdagabb országok részéről hiányoznak a veszteséget szenvedő földrajzi régiók és gazdasági ágazatok kárpótlására⁸ vonatkozó, kézzelfogható kötelezettségvállalások, és amíg a déli országok elzárkóznak az olyan kérdések tárgyalásától, mint a környezetvédelem vagy a szellemi tulajdon védelme, addig az Egyezményt tárgyaló államok win-set-jei sem kerülnek közelebbi átfedésbe.

Az FTAA kudarca épp arra hívja fel a figyelmet, hogy a liberális elmélet által biztosított elemzési kereteknek továbbra is létjogosultságuk van a nemzetközi kapcsolatok vizsgálatában, ugyanis nem hagyja figyelmen kívül azokat a tényezőket, amelyek elősegítették volna az egyes win-set-ek közelítését. A bevezető felhívta a figyelmet arra, hogy Moravcsik a kereskedelmi liberalizmus kapcsán megjegyezte, hogy az a javak és jövedelmek egyenlőtlen hazai és nemzetközi elosztásából eredő konfliktusok feloldására irányuló aggregált ösztönzőkre vonatkozik elsősorban, nem pedig a szabadkereskedelem minden áron való kiterjesztésére. Az FTAA-tárgyalások során épp előbbit szorították háttérbe, illetve ezen a téren nyilvánvalóan hiányzott a komolyabb együttműködésre való törekvési szándék az egyes országok között is.

A témához szorosan kapcsolódó szakirodalomból bár az kiderült, hogy az egyes társadalmi csoportok ellenkezése miként hatott a tárgyalási folyamatra, azonban az nem, hogy milyen negatív és pozitív nemzetközi externáliákat jelentettek egymásra nézve ezek a domináns csoportok, mindezekre csak következtetni lehet. Például arra, hogy a már sokszor emlegetett környezetvédelmi civil mozgalmak saját nemzetköziesedésük folytán mára megjelentek a déli országokban is, ahol a társadalmon, a közvéleményen keresztül az adott kormány prioritásait is befolyásolni tudják, vagy ide sorolható az is, hogy az Egyezmény által sürgetett reformok az időközben megjelent külföldi cégek elvárásai és az általuk az üzleti kultúrában hozott változásoknak köszönhetően a kormányzat számára is elfogadhatóak lettek olyannyira, hogy hajlandó vállalni bevezetésük kezdeti kompenzációs költségeit. Ez is rámutat arra, hogy egy ilyen összetett tárgyalási folyamat során fontos lenne megvizsgálni azt is, hogy milyen interakciókban vannak egymással ezek a domináns csoportok.

A liberális elmélet egyik meghatározó eleme, hogy vizsgálja a külpolitika tartalmát érintő érdemi változásokat, ahogyan azt Moravcsik is hangsúlyozta, így érdemes lehetne megvizsgálni abból a szempontból is az FTAA kérdését, hogy számba vesszük, mik voltak az egyes országok vagy inkább országcsoportok céljai a tárgyalások egyes szakaszaiban, és azok hogyan változtak, mennyire hajtották az államokat az együttműködés vagy épp a konfrontáció irányába. A liberális elmélet az, amely azt mondja, hogy a holtpontra jutott szabadkereskedelmi megállapodás esetében megoldásként nem a bizonytalanságokat kell okolni vagy az államok közötti hatalom egyes összetevőit vizsgálni, hanem az eltérő társadalmi preferenciákat vagy a megoldatlan hazai és nemzetközi elosztásból származó problémákat. Erre kevés erőfeszítés történt, és az is főként azon országok irányába, amelyek egyébként is rokonszenveztek az FTAA alakulásával, így például Chile, Kolumbia és Peru kapcsán, amelyekkel később az Egyesült Államoknak sikerült szabadkereskedelmi megállapodást kötnie nem sokkal az FTAA kudarca után. A kérdés további elemzésekor tehát célszerű lehet megvizsgálni, hogyan alakultak azok a kétszintű játékok (a win-set-eket befolyásoló tényezők), amelyek ezt a három egyezményt lehetővé tet-

ték, és azt is, hogy miért nem sikerült azokat kiterjeszteni legalább az Andoki Közösség további két tagállamára, vagyis Bolíviára és Ecuadorra. Természetesen a latin-amerikai szempontból is tovább vizsgálendő a kérdés, több oldalról is megközelítve azt. Az FTAA folyamatát és kudarcát feldolgozó szakirodalomra jellemzően az igaz, hogy többnyire az Egyesült Államok szempontjából vizsgálja azt, ami abból a szempontból érthető, hogy ő volt az, aki az Egyezményre javaslatot tett, és az ő liberális kereskedelmi gyakorlatát kívánta kiterjeszteni az egész térségre. Fontos kérdés, hogy ez hol ütközik akadályba. Első gondolatként felmerülhet, hogy mennyire lehet a nyugati demokráciák által alkotott elméleteket alkalmazni ezekben az országokban, azok fejlődésük során mennyire azonosultak azokkal vagy a jelenlegi politikai vezetésben van-e kellő mértékű azonosulás ezekkel a célokkal és eszközökkel szemben ahhoz, hogy például egy liberális elvekre épülő egyezményt elfogadjanak, és el is tudjanak fogadtatni hazájukban.

A nemzetközi kapcsolatok liberális elmélete arra is alkalmas, hogy megragadja a latin-amerikai országok egymással való multilaterális kapcsolatát, mivel azok céljai gyakran közelítenek a liberalizmus egyes kategóriáinak jellemzőihez. Például a latin-amerikai összefogás, politikai szintű integráció a kollektív társadalmi értékek és közjavak biztosítását szolgálja, ezt elsősorban azonban nem szabadkereskedelem útján képzelik el, hanem szolidaritáson alapuló nemzetközi segítségnyújtás formájában. A liberális teória alkalmazása ebben az esetben éppen abban segítene, hogy meghatározza azt, hogy ezekben a kapcsolatokban milyen tényezők formálják az államok magatartását, miért mondható el, hogy relatíve sikeres az együttműködés, a kooperáció a latin-amerikai országok között, és mi akadályozza azt, hogy azt kiterjesszék az Egyesült Államokra és Kanadára is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Könyvek, monográfiák, könyvrészletek:

- Brown, Cris és Ainley, Kristen (2005): *Understanding International Relations*, 3. kiadás (Palgrave Macmillan, New York)
- Jackson, Robert és Sorensen, Georg (2013): *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, 5. kiadás (Oxford University Press, Oxford)
- Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében* (Osiris Kiadó, Budapest, 2009)
- Moravcsik, Andrew (1993): Integrating International and Domestic Theories of International Bargaining. In: Evans–Jacobson–Putnam (1993): *Double-Edged Diplomacy: International Bargaining and Domestic Politics* (Studies in International Political Economy), pp. 3–35.

Tanulmányok:

- Blake, Charles H. (2009): The Dynamics of Economic Integration in Venezuela and Their Implications for the FTAA Process. In: *Law and Business Review of the Americas* Vol. 15. Number 1, Winter 2009 (letöltés ideje és helye: 2014. március 20. <http://goo.gl/RICLbP>)
- Hira, Anil (2003): *The FTAA as a Three-Level Bargaining Game* (letöltés ideje és helye: 2014. március 12. <http://www.redalyc.org/pdf/118/11825949014.pdf>)
- Moravcsik, Andrew (1997): Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics. In: *International Organisation* 51 pp. 513–533.
- Nelson, Marcel (2008): *The FTAA and the Contestation of Neoliberalism in Latin America* (letöltés ideje és helye: 2014. március 12. <http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2008/nelson.pdf>)
- Palánkai Tibor et al. (2011): *A globális és regionális integráció gazdaságtana* (Akadémiai Kiadó, Budapest)
- Putnam, Robert (1988): Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-level Games. In: *International Organisation* 43/4 pp. 427–460.
- Szalai András (2007): Kiotón innen és túl – Az amerikai csatlakozás esélyei. In: *Kül-Világ* IV. évf. 2007/3–4. szám (letöltés ideje és helye: 2014. március 3. <http://www.kul-vilag.hu/2007/0304/szalai.pdf>)
- Tavares de Araujo, José Jr. (1998): *FTAA: Risks and Opportunities for Brazil* (Organization of American

States Trade Unit) (letöltés ideje és helye: 2014. március 20. <http://ctr.sice.oas.org/tunit/studies/ftaarisc/JFTAAE2.asp>)

Tussie, D. és Labaqui, I. (2002): *Traversing the Hemisphere: The Dilemmas of a Necessary Friendship* (letöltés ideje és helye: 2014. március 10. <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ALCA-%20FLACSO.doc>)

JEGYZETEK

- 1 Az elméleti kérdéskör alapját Andrew Moravcsik 1997-ben készítült, „*Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics*”, valamint Robert Putnam 1988-ban publikált „*Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-level Games*” című cikke adják.
- 2 Mindhárom más-más tényező hatását vizsgálja az állam magatartása kapcsán. Moravcsik osztályozása szerint az 1920-as években megjelent, többnyire utópisztikus gondolkodásnak tartott *idealista liberalizmus* azt az álláspontot képviseli, miszerint az állami magatartást elsősorban az határozza meg, hogy a kollektív társadalmi értékek, illetve identitások összhangban vagy ellentmondásban állnak-e egymással a közjavak biztosítása kapcsán. A *kereskedelmi liberalizmus* a társadalmi csoportok és az egyének nemzetközi gazdasági kapcsolatokból származó nyereségeinek és veszteségeinek hatását hangsúlyozza. Míg a republikánus, azaz *közársasági liberalizmus* azt hangsúlyozza, hogyan válik állami politika abból, amikor a hazai intézmények és gyakorlatok összesítik az igényeket, itt a fő kérdés az, hogy milyen az a hazai politikai képviselő, amely meghatározza, hogy mely társadalmi igények kerülnek előtérbe intézményesült formában.
- 3 Moravcsik ez alatt azt érti, hogy a külpolitika egyes területeit más-más, az adott területen a hazai szinten hatalommal bíró csoportok határozzák meg.
- 4 Szalai András 2007-ben publikált cikkében a nemzetközi szerződések kétszintű modellezésénél szintén Putnam elméletét alkalmazza. Leírja, hogy az 1988-ban készült tanulmányban grafikusán is bemutatott win-set-ek olyan szakaszonként ábrázolhatók, amelyek felosztják az adott ország számára legelőnyösebb (vagyis a tökéletes) és leghátrányosabb (még éppen elfogadható) pont között a tárgyalások kimenetelének teljes spektrumát [Szalai 2007, 32–33. o.].
- 5 Mercosur a Déli Közös Piacot jelöli, az FTAA-tárgyalások idején tagja volt Argentína, Brazília, Paraguay és Uruguay, jelenleg pedig már tagja Venezuela is. Az Andok Közösség tagja volt az egyeztetések idején Bolívia, Ecuador, Kolumbia, Peru és Venezuela. Utóbbi 2006-ban lépett ki a szervezetből az Egyesült Államok Peruvál és Kolumbiával kötendő szabadkereskedelmi megállapodására hivatkozva.
- 6 Putnam a side-payments kifejezést használja, a nemzetközi és hazai szintű kompenzáció tekintetében.
- 7 Arra vonatkozóan nem találtam közvélemény-kutatási adatot, hogy az egyes országokban hogyan vélekedtek a szabadkereskedelemlről, illetve magáról az FTAA-ról.
- 8 A liberális integrációs elmélet is elismeri, hogy a szabad versenyen alapuló integráció nem a legkívánatosabb a magas fejlettségbeli különbségeket mutató országok között [Palánkai 2011, 135. o.].

Mi lesz veled, Európa?

A muszlim közösségek európai társadalmi integrációjának problémái és kudarca

---

*„Még a politikáról kellene egyet s mást mondanom, de az igazán fölösleges és unalmas időfecsérlés lenne. Arról volna szó, ahogyan a muzulmánok elárasztják, s majd birtokukba veszik, magyarán elpusztítják Európát; ahogyan Európa mindezt kezeli, az öngyilkos liberalizmusról és az ostoba demokráciáról...” „Mindig ez a vége: a civilizáció eléri azt a túltegyészített állapotot, amikor többé már nemcsak hogy képtelen rá, de már nem is akarja megvédeni magát; amikor, látszólag értelmetlen módon, a saját ellenségeit imádja. Ráadásul mindez nem mondható el nyilvánosan. Miért nem?” (Kertész Imre: *A végső kocsmá*)*

(Bevezetés) 2010-ben *„Az Európai Unió migráció- és integrációpolitikájának kihívásai–út a közös bevándorlás politika megteremtése felé”* címmel tudományos publikációm jelent meg itthon magyar és angol nyelven, valamint az Egyesült Államokban 2011-ben angol nyelven. A tanulmányban törekedtem felhívni a figyelmet arra a kihívásra, amelyet az európai migráns és többgenerációs muszlim közösségek jelenléte okoz, hangsúlyozva annak kívánalmát, hogy a világ egyre erősödő migrációs hullámainak kitéve, Európa válaszokat kellene, hogy megfogalmazzon. Az eltelt öt év európai uniós tétlensége mára már olyan helyzet elé állította a kontinenst, amely már nem a kihívásra megfogalmazott válaszokat igényli, hanem a bekövetkezett probléma azonnali kezelését és megoldását követeli. Napjainkban az látszik, hogy Európában migránsinvázió van, és az európai politika akut késésben van az eseményekhez képest. Jelen tanulmány célja az Európai Unió migrációs problémáinak történelmi, társadalmi, kulturális, vallási és gazdasági szempontból való ismételt feltárása, a kialakult problémák és törésvonalak bemutatása, egyfajta hangosabb vészharangkötés.

(A bevándorlás történelmi gyökerei és az integráció évtizedes problémái?) A második világháború után vendégmunkások tízezrei indították meg azt a nagy migrációs hullámot Nyugat-Európába, amely napjainkra is kihat. 1947-ben indult meg az első hullám, amikor a brit gyarmattartó birodalommal együttműködő, hazájukban a felszabadulás után „rossz szemmel nézett” indiaiak és pakisztániak telepedtek le Angliában (British passport-holders). Az 1960-as években a kétoldalú egyezmények eredményeképp, főleg a Maghreb országokból és Törökországból érkeztek a vendégmunkások, akik a 60-as évek végétől már letelepedni kívántak. Nagyszámú politikai-gazdasági menekült érkezett a harmadik világból, a szegénység, a természeti katasztrófák, a háborúk elől, és már ekkor megjelentek a bevándorlás-ellenesség felhangjai és a kormány szintű letelepedési korlátozások. A sikeresen letelepedetteket az 1970-es évek végétől az 1980-as évek közepéig családgyejesítési törekvéseik jellemezték.

Az 1990-es évektől a legális bevándorlás családgyejesítési szándékkal lehetséges, azonban ez az illegális migráció megindulásának időszaka is (Rostoványi 2007). Az 1960-as évek gazdasági fellendülése nyomán érkezett elsők, a modern kori bevándorlók – először mint vendégmunkások – befogadását olyan gazdasági tényezők motiválták, mint a nehézipar szükséglete az olcsó, képzetlen munkaerőre. Az országok közötti időszakos

megállapodások 6-10-12 hónapos tartózkodásra szóltak, amit az ipar racionalitása változtatott meg. A 3 hónapos betanítást követően gazdaságilag indokolttá vált a kiképzett munkások tartózkodásának meghosszabbítása, akár öt évre. A vendégmunkások zöme Észak-Afrikából, Törökországból és Dél-Ázsiából érkezett, az anyaországok elmaradottabb régióiból. A sokszor írástudatlan, törzsi beidegződésekkel rendelkezők – újra hangsúlyozottan: akkor még vendégmunkások – többsége egymás közösségét keresve, az európai normákat elutasítva telepedett meg a nagyvárosok külvárosaiban. A kezdeti szegregáltság maga után vonta a saját hagyományokhoz való – főleg vallási alapokon nyugvó – ragaszkodást, amely a következő generációk beilleszkedési esélyeit is rontotta. Fontos, hogy a beilleszkedési kudarc nem egyoldalú folyamat, ezért a másik ok az európai kultúrában keresendő. A befogadó országok közvéleménye először akkor mutatott negatív érzelmeket a „vendégek” iránt, amikor azok letelepedési szándékaik által vezérelve ottmaradtak, majd családgyesítési programok keretében „megszaporodtak”. Az elmúlt 60 év tapasztalata ezt mutatja, a döntéshozók most mégsem ismerik fel az újkori vándorláshoz ismételten kapcsolódó integrációs gondokat, és a hamarosan bekövetkező családgyesítési követeléseket.

Az európai kontinens országai nemzetállamok, mentalitásban teljesen különböznek pl. az amerikai „olvasztótégelytől”, ahol a bevándorlók munkájából épült fel egy ország, az Egyesült Államok. Európa országainak saját nemzeti öntudata van, a közösségbe való természetes tartozás alapja nem állampolgársági, hanem inkább nemzeti érzelmi, vérségi alapú. Nehezebb befogadni azt, akinek más a bőre színe, idegen a neve hangzása és a keresztény kultúrától eltérő vallási alapokon nyugszik istenhite. Ez alapjaiban nem jelent rasszizmust, kirekesztést, hanem tartózkodást, a hagyományok berögzülését, az európai létformához és a keresztény identitáshoz való ragaszkodást. A kirekesztés azzal kezdődik meg, amikor csupán a különbözőségek alapján előítéletek fogalmazódnak meg és nem jelenik meg a párbeszédre, megismerésre való törekvés. Tovább nehezíti a problémát az a tény, hogy a bevándorlók gyermekeinek kitörési lehetőségei elégtelenek. A nevelítés sokszor olyan erőteljes vallási alapokon nyugszik, amely visszahúzó erővel bír, és a nyugati értékrenddel való ütközés fokozza a szegregálódást. A bevándorlók gyermekeit alacsonyabb iskolázottsági arányok jellemzik, amelyek hátrányokat teremtenek számukra a munkaerőpiacra való bejutásban (*EMUC* 2006). Ennek nyomán erősödik a fiatalokban a társadalmi kirekesztettség érzése, a társadalomból való kiábrándulás, amelyet megerősítenek olyan magánéleti válságjelenségek, mint a munkanélküliség növekvő tendenciája. A bevándorlók gyermekei szinte számkivetetteknek érzik magukat. Sok esetben anyaországukkal semmi kapcsolatuk nincs, a nyelvet nem beszélik, soha nem is jártak ott, már harmadik, negyedik generációs európai állampolgárként élnek szülőhazájukban, ahol mégis másodrendűnek érzik magukat. A migráns háttérű fiatalok helyzete határozottan hátrányosabb, elhelyezkedési lehetőségeik rosszabbak, mint azonos képzési szinttel rendelkező, nem migráns társaiké. Saját közösségükben már el-elszakadó gyökereik vannak csupán, ám a befogadó társadalomba való beilleszkedésük sem történt még meg. Sérülékenyek a Nyugat kihívásaira, zárt, szigorúbb közösségeik és a nyugati szabadság útvesztőiben veszélyeztetettek mind a bűnözés, mind pedig a támogatatlan, rossz útkeresés eredményezte radikalizálódás lehetősége miatt.

(A bevándorlás és az iszlám) A szociális, kulturális és identifikációs integráció akadályait tekintve szükséges a bevándorló csoportok jelentős szegmensének a muszlimoknak külön vizsgálata, kifejezetten az iszlám mentén. Egy muszlim személy identitása, éljen bár származási országában vagy Európában, elsősorban az iszlámhoz kötődik és nem az adott

nemzethez. Ebből adódóan nagyon fontos feltárni az iszlám hitből fakadó, a muszlim ember életét meghatározó, beszabályozó normák hatását. Az iszlám: vallás, jogrendszer, erkölcs, politika, ideológia és identitás egyben. Elsődleges forrása a Korán, amely az isteni kinyilatkoztatás, kizárólag Mohameden, a prófétán keresztül. Az Istenről alkotott kép abszolút. A Korán egyértelműen leszögezi, hogy az igaz hitűnek a Próféta példája szerint kell élnie, és egy XXI. századi muszlim a VII. században íródott Koránban keresi a választ arra, hogy hogyan éljen. Az iszlám szó jelentése behódolás az isteni akaratnak. A keresztény kultúrában a vallás magánügy, vigaszt nyújt, erkölcsi mércét mutat, az iszlám-ban ezek mellett, életet meghatározó szabályrendszert is alkot. A keresztény kultúrában a vallás átesett reformáción, felvilágosodott és napjainkra modernizálódott. Az iszlámról mindez nem mondható el és felmerül a kérdés, hogy vajon össze lehet-e egyeztetni a demokráciával és a jogállamisággal, vagy képes-e az iszlám önmaga modernizálódni? Az iszlámvallás azt tanítja, hogy a földi állapot csupán átmenet, egy próbatétel, amit ki kell állni. A vallási szabályok rendszerében az egyéni szabad választás korlátozott (kvázi nincs), és változatlan formában közvetítik egy VII. században íródott erkölcsi rendszer üzenetét. Amikor a már Európában élő, vagy éppen érkező muszlim hívő körülnéz a nyugati világban, azt látja, hogy a vallás nem azért van, hogy beszabályozza a hívők életét. A társadalomban nagyobb hangsúlyt kap az alkotmányosság, az egyéni autonómia, a tanulás és munka, mint prioritás. Isten a magánszférában van jelen, az emberek közötti kapcsolatokat nem vallási alapokon nyugvó törvények alkotják, hanem demokratikus, emberek által alkotott, mindenkire egyenlően érvényes törvények. A siker vagy sikertelenség nem Isten vagy Allah akarata, hanem az egyén cselekedetei nyomán kialakult helyzetek. Az iszlámvallás azonban nem húzódik meg a magánszférában és a mecsetekben, hanem a muszlim hívő mindennapjaiban nyíltan és aktívan jelen van. A muszlimok vallási jelképeik, szokásaik, viselkedésük által felismerhetővé válnak és a nyilvánosság előtt is megvallják hitüket. Természetesen más bevándorlóknak is vannak beilleszkedési, adaptációs problémáik, de a muszlimok gondjai a vallásukhoz is kötődnek, integrációjuk nehézségei az iszlámhoz is köthetőek. Az iszlámot erőteljes szexuális erkölcsiség uralja, a férfi becsülete, családjának jó híre a család nőtagjainak engedelmisségétől függ. Tény, hogy a vallás köntösébe bújtatva, általa jogot formálva, a muszlim nők alacsonyabb rendűek férfi társaiknál. Ezt a kijelentést lehet vitatni, de álljon itt egy idézet magából a Szent Koránból:

(4. szúra 34.: *A férfiak fölötté állnak a nőknek, mivel Allah előnyben részesített közülük egyeseket másokkal szemben, s amiatt, amit javaikból (a nőkre) költenek. A jóra való asszonyok engedelmesek, és vigyáznak arra, ami (a kívülállók számára) rejtve van, mivel Allah vigyáz (arra). Akiknek nyakaskodó természetét félitek, azokat intsetek meg, kerüljétek őket a (házastársi) ágyakban és lássátok el a bajukat! Ha már engedelmeskednek nektek, ne keressétek ellenük (a kényszerítés) más útját. Allah magasztos és nagy.)*

A muszlim nők papíron megszerzett európai jogaikkal a valóságban, sok esetben nem élhetnek. Társadalmi és gazdasági jogaikat képtelenek érvényesíteni családjuk nyomása miatt. Természetesen általánosítani tévedés lenne, ám a tendenciák ezt mutatják. Az európai társadalmakban a leánygyermeket ugyanolyan esélyegyenlőségben nevelik, mint a fiúkat, a fiúgyermek társadalmilag nem értékesebb, nem kedvesebb gyermeke a szülőnek. A lányokat önállóságra, szabadságra, felelősségvállalásra nevelik, míg a muszlim lányokat feltétel nélküli engedelmisségre. Egyetlen feladatuk, szüzességük megőrzése és a nekik kijelölt férjnek gyermekeket, lehetőleg fiúgyermekeket szülni. Nehéz feladat a modernizáció útjára lépnie a muszlim közösségeknek, miközben életük erkölcsi keretei nem változnak. A fiatal generációk neveltetésének alapja sok esetben az, hogy minden ismeret benne van a Koránban, amelynek tartalma és gondolatisága teljes mértékben megkérdő-

jelezhetetlen. A vallás társadalmat meghatározó erejének vizsgálata válasz az integrációs problémák kérdéseinek egy részére, azonban hibás következtetés okként az iszlámot megjelölni. Az alapvető probléma mégis az, hogy az európai társadalmakban idegentestként léteznek a muszlim bevándorló közösségek, akik a keresztény társadalomba nem tudnak és nem is akarnak integrálódni. Az európai minták és értékek normáitól eltérő értékrendet követnek és ezt adják tovább második, harmadik, negyedik generációs leszármazottáiknak, ezzel saját maguk kirekesztik gyermekeiket a beilleszkedés lehetőségétől. Nem szabad azonban összemosni az integrációs problémákat az egymás mellett éléssel sem. Azok a bevándorlók, akik nem akarnak beilleszkedni, a széleskörű szabadságjogokat nem tudják adaptálni életvitelükbe, azok között is vannak, akik a békés egymás mellett élést választják. Az iszlám, mint vallás, integrációt akadályozó hatását illetően tehát nem lehet egyértelmű párhuzamot vonni, de elvetni sem. A vallás befolyása erős, de az okokat vizsgálандó szélesebb spektrumú kitekintés szükséges.

(Az integráció és a családok helyzete) Az integrációt a három legfontosabb társadalmi pillér mentén szükséges megvizsgálni. Ezek közül első helyen a családok helyzete, ezen belül kiemelten a nők helyzete vizsgálandó, majd az oktatás és a munkaerőpiac. Az Afrikából és Ázsiából érkező muszlim bevándorlók társadalmi normáiban a nők helyzete sok esetben hátrányosabb, mint férfi társaiké. Ha az elnyomás egy kultúra része lehet, minden egyes generációval csak mélyíti a kisebbségi közösség és a demokratikus befogadó társadalom közötti szakadékot. A migráns hátterű muszlim nők társadalmi helyzetével és jogaival foglalkozni nem pusztán emberjogi kérdés. A nők a család alappillérei, összetartói, a gyermekek testi, lelki és szellemi fejlődésének letéteményesei. Ha a nőket elnyomják, iskolázatlanok maradnak és pszichológiailag sivár életet kényszerülnek élni, annak a gyermekeik látják kárát. Ha a lányok azt a nevelést kapják otthon, hogy a nő másodrendű, kötelezettségeit családja – jobbra férfi tagjai – szabják meg, ezt az attitűdöt viszik tovább a felnőtt életébe, adják tovább gyermekeiknek. Ezáltal az önállóságtól, az emancipációtól csak még messzebb kerülnek. A becsület és szégyen kettőssége mentén létező törzsi gondolkodásmód nem lehet egyetlen identitásörző kultúra alapja sem. Ha a fiúgyermek azt látja, a nemek között megkülönböztetés van az ő javára, lány testvérei és anyja kevesebb értéket képviselnek a közösségben, mint ő, az ilyen fiúgyermek férfi korára megerősödik abban a hitben, hogy a nőket nem szükséges tisztelni, partnerkapcsolataiban törekedni fog az alá-fölérendeltségi viszonyra és nem fogja megérteni, elfogadni, hogy a férfiak és a nők egyenrangúak.

(Szent Korán: 4. szúra 11.: „...A fiúgyermeket (az örökség elosztásakor) annyi illeti meg, amennyi két leánygyermek része.”)

Igy az ilyen családi nevelésben részesülő fiatalok nem tudnak tartós, az egymás megbecsülésén alapuló férfi-nő kapcsolatokat kialakítani az európai értékrend szerint nevelt társaikkal, a meghatározó különbözőség miatt. Párválasztási lehetőségeik saját közösségükön belülről korlátozódnak, szükségszerűen követve olyan berögzült és közösségük által támogatott viselkedésnormákat, amelyek nem alapelemei az európai, nemek közötti egyenjogúsági normáknak. Ha a nők jól élnek és műveltek, önállóak és egyenrangúak családi viszonyaikban, gyermekeiket is egészséges, az európai családi és társadalmi normáknak megfelelően nevelhetik. Az ilyen nők által felnevelt generációk felelős polgárok és hatékony munkaerőkké válnak. A nők érvényesülésének első lépése a családban dől el, ehhez azonban magatartásbeli és hozzáállásbeli változások szükségesek. Ezen a területen kevéssé az integrációs politikák, az európai társadalmi szándék, mind inkább a migráns és migráns hátterű muszlim közösségeket jellemző családmodell belüli

paradigmaváltás lehet a megoldás felé vezető út. Az alá-fölérendeltség, vagy a nőekkel szembeni elnyomó bánásmód természetesen nem vallásfüggő, a többségi nem muszlim társadalomban is létező jelenség, ám az tény, hogy a nemek közötti különbségtételre az iszlám mintegy felhatalmazást ad a Korán sorain keresztül.

(Integráció és oktatás) Az etnikai, vallási és kulturális különbségek minden kisebbséget befogadó európai társadalomban átlépték az iskola kapuját. Azonban a kulturális sajátosságokat mindenhol másként kezelik, egységes bevándorló- oktatáspolitikáról nem lehet beszélni. Az iskolák két módon kezelik a társadalmi egyenlőség kérdését: az egyik a kisebbségek kulturális identitásörzésének „küzdeme”, azzal a meghatározással, hogy az állam vegyen részt az elismertetésben, a kisebbségi kultúra többségihez viszonyított azonos fontossággal való kezelésében. A másik a tolerancián alapuló, a különbözőségek tiszteletét hangsúlyozó, ám a többség által képviselt kultúrába való beilleszkedést hangsúlyozza (*Feischmidt–Nyíri* 2006). Felmérések bizonyítják, hogy a migráns háterű muszlim diákok rosszabbul teljesítenek társaikhoz viszonyítva, és ennek az alulteljesítésének okai a családi háttérükből fakadó gazdasági és társadalmi körülményekre vezethetők vissza. A migránsok első kudarca, hogy anyanyelvük gyakorlatilag értékét veszíti, mint tudás, továbbá képzettségüket (ha egyáltalán van) a hatóságok kevésbé vagy egyáltalán nem fogadják el. Az ilyen módon a társadalomból kiszoruló szülők nem tudnak gyermekeiknek segíteni a beilleszkedésben, a befogadó társadalom nyelvének tanulását otthon nem tudják megerősíteni. Az új migránsok jelentős hányada (egyebecslesek szerint 90-93%-a) saját hazájuk szintjéhez képest is képzetlen, ami megnehezíti az európai munkaerőpiacra integrálásukat. Felnőtt és életerős férfiak rendelkeznek csupán 3 osztályos általános iskolai végzettséggel, és szakmai múltként a katonai szolgálatot képesek csak elmondani. Az európai közösségekben élő több százezer migráns vagy migráns háterű muszlim is nagy terhet ró az európai ellátórendszerekre, azonban az újonnan érkezők további kihívásokat teremtenek. Sajnos téves és illuzórikus az az elgondolás, hogy a menekültek és az illegális migránsok jelentik a megoldást az európai demográfiai gondokra. Az oktatási programok teljes átstrukturálására lenne szükség, ám ennek sikeressége korántsem garantált, ismerve az elmúlt 60 év integrációs eredményeit. Ez pedig szinte borítékolhatóan magával hozza a szociális ellátórendszerek további terhelését.

Sarrazin (2010, idézi Bodnár 2012) leírja, hogy az összes nyugat-európai befogadó országban a (már sokadik generációs) muszlim közösségeket alapvetően jellemzi:

- az átlag alatti részvétel az oktatásban és a képzésben,
- átlag alatti munkaerő-piaci integráltság,
- átlag feletti függőség a szociális ellátórendszerektől,
- átlag feletti termékenység,
- területi szegregáció és hajlam a párhuzamos társadalom kialakítására,
- átlag feletti vallásosság, melyben növekvő szerepet kap az iszlám hagyományos, illetve fundamentalista értelmezése,
- átlag feletti bűnözés, az egyszerű utcai erőszakos bűnözéstől kezdve, a terrorista tevékenységig bezárólag.

Itt érdemes visszatérni a nők, főleg az anyák szerepének fontosságára. Egy képzett, tanult nő könnyebben és jobban hozza meg gyermeke oktatásával, képzésével kapcsolatos döntéseit, elvárásokat és célokat képes megfogalmazni. Ha a lányok családi döntésre, tanulmányaikat idejekorán megszakítják, a következő generációknak is azt a mintát adják tovább anyaként, hogy tanulni, tudást szerezni nem fontos. Ha a gye-

rekek azt látják, hogy közösségük felnőtt tagjaira a munkanélküliség és a segélyekre, szociális juttatásokra alapozott életvitel számottevően jellemző, a későbbiekben ezt kezelik mintaként. A muszlim migránsok gyerekeinél megfigyelhető tendencia, hogy olyan oktatási intézményekbe tömörülnek, ahol a tanulók nagy többsége szintén bevándorló vagy bevándorló háttérű, ahonnan a jobb társadalmi háttérrel rendelkező gyerekek elvándorolnak. Ezekben az iskolákban végzett éves felmérések (Progress in International Reading Literacy Study) azt mutatják, hogy a tanulók teljesítménye elmarad a befogadó ország egyéb hasonló iskoláitól. A diákokkal szembeni gyenge elvárások, az otthonról hozott, a tanulás szükségességét alulértékelő attitűd, az oktatók gyakori cseréje, gyenge motivációja a gyerekek felzárkóztatására, mind erősítik az iskolai szegregációt és gyengítik a társadalmi befogadást. A pozitív változásokhoz legfontosabb a nyelvi hátrányok leküzdése, a migráns közösségek hozzáállása gyermekeik fejlődésének szorgalmazásához, és olyan iskolai rendszer felépítése, amely elvárásokon és teljesítményösztönzésen alapul. Ha a migráns háttérű gyerekek oktatásában nem történnek meg ezek a lépések, csak tovább romlik a beilleszkedés és a munkaerőpiacra való integráció lehetősége, és beszűkülnek a későbbi generációk kitérési pontjai is. (*Európai Közösségek Bizottsága – Zöld Könyv 2008*)

(Integráció és foglalkoztatás) A több millió migráns vagy migráns háttérű munkavállaló fontossága megnőtt az Unióban. Részvételük elengedhetetlen feltétele a gazdaság működésének. Kialakult egy strukturális függés a bevándorlók munkájától, mert a migránsok olyan munkakörökben is hajlandóak elhelyezkedni, amelyeket a helyiek vagy nem képesek, vagy nem hajlandóak elvállalni. Ez a strukturális függés, a pozitív munkaerő export révén gyakran a fejlődés előmozdítója is lehet, (*Castles 2004*). Azonban több olyan probléma is felmerül foglalkoztatásuk kapcsán, amely megoldásokat sürget. A harmadik világbeli bevándorló munkavállalókról általánosan elmondható, hogy nagy többségük az alacsonyan képzett és ehhez mérten alacsonyan fizetett társadalmi rétegekből kerülnek ki. (Nemzetközi kutatásokra hivatkozva már Rédei (2007) is leírta, hogy a világ migránsainak 4/5-e képzetlen.) Ennek okai visszavezethetőek a korábban tárgyalt első bevándorló generációk alulképzettségére, akiket az ipar alkalmazott az alacsony képzettséget igénylő, betanított fizikai munkát igénylő területeken. Az iszlám gazdaságfilozófiában kitüntetett szerepe van a munkának. Az érték alapja a munka, a tisztességes munkavégzésért járó szintén tisztességes munkabér, amely értékrend elutasítja a kizsákmányolást. Az iszlám kötelez arra, hogy mindenki tehetsége és képzettsége szerint a legjobbat nyújtsa. Az iszlám erkölcsisége szerint, igaz muszlim számára a munkanélküliség nem csupán egy nem kívánatos állapot, hanem komoly erkölcsi válság is. Mégis az tapasztalható, hogy az első generációk kevéssé megmutatkozó igénye utódaik magasabb képzése iránt csak tovább mélyítette a szakadékot. Erre az általános európai helyzetre nehezedik rá az a modern kori invázió, amelynek hazánk is elszenvedője, és amely hamarosan mozgásképtelenné teheti az egész Európai Uniót.

(Országtanulmányok) Az általános európai helyzetkép illusztrálásához elengedhetetlen a legnagyobb számú muszlim közösségekkel élő európai társadalmak vonatkozásában kitekintőt tenni. Az alábbi táblázatban olyan számszerűsített adatok szerepelnek, amelyek fontos válaszokat adnak a muszlim közösségek európai társadalmi integrációjának kudarcaira.

1. táblázat: A muszlimok aránya, munkanélküliségi mutatói és a muszlim fogvartartottak aránya az Európai Unió néhány országában

	Muszlimok az összlakosság%-os arányában ³ (2014)	Muszlimok aránya az összes fogvartartott%-os arányában (2014)	Országos munkanélküliségi ráta 2014 ⁴ (%)	Munkanélküliségiráta amuszlimokkörében (2011–2014) %
Franciaország	7,5	70 ⁵	10,4	18,6 ⁶ (28% az Észak-Afrikából származóak között)
Ausztria	7	20 ⁷	5,9	21,3
Belgium ⁸	5,9	45	8,5	18,5
Hollandia ⁹	6	26	6,8	15 ¹⁰
Németország	5,8	5	4,7	23
Egyesült Királyság	4,8	14	5,6	17,3 ¹¹
Spanyolország	3,6	72 ¹²	22,2	n.a.

Forrás: saját gyűjtés

Az Európai Unióban a legnagyobb számú muszlim közösség **Franciaországban** (7,5%) él. A francia jog tiltja a vallási alapon való lakossági, illetve állampolgárok közötti megkülönböztetést. A muszlimok szociális helyzetére ezért a származási terület, illetve a többgenerációs lakosság esetében önbevallásos alapon, a család származási hátterének vizsgálata által van lehetőség. Ezért az oktatási és munkaerő-piaci helyzet feltárásakor az algériai, tunéziai, marokkói, közel-keleti arab, török és a szub-szaharai térségből érkezőkre, illetve származókra vonatkoztatott adatokat közölnek a kutatások. Tekintettel arra, hogy az említett térségekből érkezők, illetve származók többsége muszlim, óvatos megfogalmazásokkal ugyan, de vannak adatok a muszlimokról. A 2011-es kutatási adatok szerint, illetve összevetve a fellelhető etnikumokra bontott 2012-es és 2013-as adatokkal, a muszlim munkanélküliségi ráta 18,6%, és ez az arány még kedvezőtlenebb az észak-afrikai hátterű, 97%-ban muszlim populáció vonatkozásában. Ott ez az arány az összes muszlim népességen belül 28%. (Az országos ráta 10,7%). Az INSEE (francia Statisztikai Hivatal) 2013-as adatai szerint az említett migráns vagy migráns hátterű társadalmi rétegben a munkanélküliségi ráta, habár javulást mutat a munkaképes korúak között, de ez így is jelentősen magasabb, mint a nem bevándorló társadalomban. Az INSEE tanulmány szintén kiemeli, hogy az afrikai térségből érkezők munkaerő-piaci kilátásai az említett csoporton belül a legrosszabbak. 2013 januárjában a L'Express francia politikai, gazdasági és üzleti hetilap által folytatott közvélemény-kutatás szerint a franciák 74%-a mondta azt, hogy az iszlám „nem kompatibilis” a francia társadalommal. A szekularizált francia állam nem közöl kormány szintű adatokat arról sem, milyen kifejezetten a muszlimokat jellemző iskolázottsági ráta, a munkanélküliségi arány, vagy a fogvartartottak aránya az összes fogvartartottak között, ezekre az adatokra az etnikumokra bontott, és azon belül az etnikumokra jellemző vallási megoszlás alapján lehet következtetni, valamint az olyan szociológiai, demográfiai tanulmányokból lehet adatokat megismerni, amelyek rögzítik

az egyéni etnikai és vallási hovatartozási beválláson alapuló adatokat. A The Telegraph (a The Daily Telegraph online kiadása) tekintélyes brit napilap 2015. februárban közölt egy cikket, amelyben autentikus forrásokra hivatkozva és korábban elítélt muszlimokkal, valamint vallási vezetőkkel folytatott interjúkat közölve írták le, hogy a francia börtönökben lévő fogvatartottak 70%-a muszlim. A fogvatartottak esetében még az élelmezés lehet az általános támpont, hiszen a börtönök „halal” (az iszlám szerint elfogadott étel) mennyiségei pontosan dokumentáltak.

Az **Egyesült Királyságban** élő bevándorló (vagy bevándorló hátterű) munkaképes korú lakosság körében a muszlimok képviselik a legalacsonyabban képzett réteget. A British Social Attitudes (BSA) 2013-as felmérése szerint, amíg az egész Egyesült Királyság összlakosságának 4,3%-a soha nem dolgozott, addig ez az arány a muszlim lakosok körében 21,3%, valamint a brit muszlimok 26%-ának semmilyen képzettsége vagy végzettsége nincs. Az etnikumokon belül folytatott vizsgálatok alátámasztják a muszlimok alulképzettségi arányait a más meghatározó etnikumokhoz képest is. A felmérés önbevallásos jellegű vallási, és etnikai alapon vizsgálta a muszlim, szikh, hindu közösségek iskolázottságát, amely azt mutatta, hogy a hinduk 44,6%-a, a szikhek 30,1%-a, míg a muszlimok 27,2%-a rendelkezik valamilyen intézményben szerzett végzettséggel. Drámái a helyzet a fogvatartottak körében is. 2002-ben az Egyesült Királyságban fogvatartottak 7,7%-a volt muszlim, ez a szám 2014-re megduplázódott, 14,4%-ra emelkedett. Tovább árnyalja a problémát az Igazságügyi Minisztérium adata, amely szerint a 2012 októbere és 2015 januárja között börtönbüntetésre ítélt 178 muszlim személy közül 104 fő volt azoknak a száma, akik terrorizmussal kapcsolatos bűncselekmény miatt kerültek börtönbe.¹³ Az Egyesült Királyság 2011-es census adatai szintén további adatgyűjtésre készítetik a kutatót. A felmérés szerint 2011-ben a teljes muszlim népesség 45%-a volt gazdaságilag inaktív. Ebben a teljes populáció szerepel ahol, ha megnézzük, a 0–25 év közöttiek száma 505 ezer, mely arányaiban magasabb a nem muszlim, de kiváltképp az „öshonos” brit lakossághoz képest. Ha megvizsgáljuk azon adatokat, amelyek szerint a gazdaságilag aktív 15–65 év közöttiek száma 1 750 576, ez az összes muszlim 64,6%-a, a keresőképes korosztály magas munkanélkülisége egyértelműen látszik. A hivatal adatai szerint a legfiatalabb korosztályban (16–24 évesek) 28%-os a munkanélküliség. A muszlim népességen belül a nők helyzete rosszabb, 19%-os a munkanélküliség. Ez az arány a hindu nők esetében 9%, a keresztény fehér nők esetében 4%. Habár a bristoli egyetem professzora, Nabil Khattab ezt a helyzetet súlyos diszkrepanciaként és diszkriminációként aposztrofálta a Brit Szociológiai Társaság (2015. április) konferenciáján, a tényleges adatok szerint a muszlim nők alacsonyabban képzettek és gyengébb az angol nyelvtudásuk is.¹⁴ Ha általában megvizsgáljuk az Egyesült Királyságba érkező gazdasági bevándorlókat, az elmúlt 17 évben, azt láthatjuk, hogy az Európai Gazdasági Térségből, munkavállalási céllal érkezők hozzájárulnak a brit gazdasághoz és kevesebbet vesznek ki az ellátó rendszerekből, mint maguk a „native” britek. Viszont az egyéb (elmaradottabb, harmadik világbeli) térségből érkezők, akár gazdasági bevándorlók, akár menekültek, a háromszorosát veszik ki az ellátó rendszerekből, mint a britek. Vagyis a veszteségeket az Európai Gazdasági Térségből érkező munkavállalók kompenzálják, aki között 75% feletti a foglalkoztatás, míg a menedékkérők között alig éri el ez az arány a 25%-ot, továbbá felzárkóztatásuk többletköltséggel jár, és időben közel 20 évig tart.

Németországban¹⁵ a teljes lakosság 20,3%-a bevándorló hátterű. Közöttük a legmagasabb számú muszlim közösséget a török bevándorlók és leszármazottaik alkotják, a teljes bevándorló (ill. bevándorló hátterű) lakosság 17,4%-át. A migrációs hátterű populáció 13,4%-ának nincs meg az általános iskolai végzettsége, 38,4%-uk nem rendel-

kezik semmilyen szakmával. Ugyanezek az arányok a nem migráns lakosság körében csupán 1,7% (nincs általános iskolai végzettsége) és 14,5% (nem rendelkezik szakmával). Németországban az országos munkanélküliségi ráta 4,7%. A német munkaerőpiacon a legnagyobb munkanélküliségi nyomás a muszlimokat érinti. A libanoniak 55%-a, az irakiak 46%-a, az afgánok 37,5%-a, az irániak 37%-a munkanélküli. A legnagyobb létszámú török közösség körében ez a szám „csupán” 21,5%. Felmerül a kérdés, ha a Németországban élő muszlim migráns vagy migráns háttérű munkaképes korú népesség számára nem tud az ország munkahelyeket biztosítani, miképp lesz képes az új, beáramló tömegeket integrálni a munkaerőpiacra? A lelkes felsővezetői nyilatkozatok arról, hogy az új bevándorlás pozitívan fogja megváltoztatni Németország arculatát az elkövetkezendő években, igencsak aggályosak a nagyon precíz német statisztikai adatok tükrében. Kiváltképp óriásivá válik ez a probléma annak ismeretében, ami már bebizonyosodott, hogy az újonnan érkezők többsége alulképzett, vagy egyenesen képzetlen, sőt analfabéta. A Német Munkaügyi Hivatal felmérése szerint az érkezők alig 10%-át lehet azonnal integrálni a német munkaerőpiacra, a magukat szírnek vallók 2/3-a általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Az afgánok 90%-a általános iskolát végzett, vagy még azt sem. A szírek 25%-a állítja, hogy valamely szakterületen felsőfokú végzettsége van, ezt azonban személyi okmányok és végzettséget igazoló dokumentumok nélkül, mintegy bemondásra teszik. Nyilván ezeknek az állításoknak a valóságtartalma az első interjúkon kiderül majd. A jelenlegi helyzet értékelése szerint a Németországba özönlők inkább terhelik majd az ellátórendszereket, mint felpörgetik a gazdaságot.

(Konklúzió és jövőkép) Az elmúlt évtizedek azt mutatják, hogy a muszlim közösségek európai társadalmi integrációja nem mondható sikertörténetnek, és ezzel párhuzamosan a multikulturalizmus is megbukott. Ezt a jelenséget lehet vitatni, vagy azt mondani, hogy ez a gondolatmenet nem elég PC, de a párhuzamos társadalmak kialakulását és a rendelkezésre álló statisztikai adatok hitelességét nem lehet tagadni. A szociológusok is egyetértenek abban, hogy a sikeres integráció csak kis létszámban és kis közösségekben lehetséges. A keresztény Európa és az iszlám találkozása olyan akulturációs problémát jelent, amelyben más kultúra és más vallás találkozik. Normális esetben a befogadó társadalomhoz való alkalmazkodás lenne az első lépés, a sikeres integráció nélkül pedig eltűnhetnek a keresztény Európa értékei. Nem életszerű az európai (befogadó vagy a jelenlegi migrációs hullámtól tartózkodó) társadalmakat bírálni a migráns társadalmak vallási érzékenységére hivatkozva. A jóléti állam, ami felépült Európában, tarthatatlanná válik a bevándorlók tömegével, illetve a menekült státusz sem egy szubjektív létállapot, hanem hatósági megállapítás kérdése. Az emberiség szolgálatában segíteni kell, de a segítséget kérőknek el kellene fogadniuk, hogy Európában jogrend van, aki menekült, az jogkövető magatartást követ a befogadó helyen. Nem választhatja meg, melyik országban kíván menekült lenni, köteles az országok hatóságaival együttműködni. A jelenlegi migráns válság csupán előfutára lehet a jövő szükségszerűen bekövetkező eseményeinek. Az afrikai kontinensen évtizedek óta egyre elmélyülőbb válságot okoz a környezeti romlás. Ennek legfőbb elemei a demográfiai robbanás, a globális éghajlatváltozás, az energiatermelés és az energia-hordozók fokozott exportja, energiafelhasználás, és a modern hulladékgazdálkodás teljes hiánya, a politikai instabilitás és a háborúk, amelyek nem engedik a gazdaságpolitika és a környezetpolitika megfelelő kialakítását (Glied–Bumberák 2011). Afrika területének harmada olyan lefolyástalan terület, ahonnan a folyók nem jutnak el az óceánokig. A háborúk előli menekülés vagy a jobb élet reményében meginduló néptömegeket bőven felülmúlhatja az életért való versenyfutás, a vízhiány. A Szahara terjeszkedése, a Száhel-övezet

egyre nagyobb fokú szélesedése, a klímaváltozás a már amúgy is elégtelen létfeltételeket nehezíti, és további elkerülhetetlen mértékű népvándorlást indít meg. A térségben 2020-ra 250 millió, de akár félmilliárd embert is érinthet a közvetlen vízhiány, és már napjainkban is több százmillióra tehető azoknak a 20-30 éves fiataloknak a száma, akik készen állnak, hogy elinduljanak Északra. A szub-szaharai térségben jelenleg 12,5 millió belső menekült van, akik a meggyengült és összeomlott észak-afrikai védvonalakon keresztül elindulnak Európába. A migránsok nem riadnak meg a csatornák beszűkülésétől, bedugulásától, újabb útvonalakat keresnek, és nem hátrálnak meg a Szahara térség átszelésétől sem. Természetesen minden országnak jogában áll elfogadni, üdvözölni a keresztény Európa etnikai és vallási átalakulását, de a kulturális mintázat megőrzésének lehetőségét sem szabad elvenni egyetlen szuverén nemzetállamtól sem. Tisztelet az iszlámnak, de most értünk szól a harang!

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bodnár Előd (2012): A németországi muszlimok helyzete Thilo Sarrazin könyvének tükrében. In *Új népvándorlás*, pp. 269–282.
- British Social Attitudes (BSA) <http://discover.ukdataservice.ac.uk/series/?sn=200006>
- British Social Attitudes Survey 2014 <http://www.bsa.natcen.ac.uk/latest-report/british-social-attitudes-32/europe.aspx>
- Castles, Stephen (2004): Why Migration Policies Fail? *Ethnic and Racial Studies*, Vol.27. No.2. pp. 205–227.
- Collins, Evi (2012): Franco-Dutch Unemployment among muslim minorities: A comparison and analysis of the system and policies affecting muslim minorities in the Netherlands and in France. Tbilisi State University Georgia Institute for European Studies
- EMUC 2006
- Európai Közösségek Bizottsága: *Zöld Könyv 2008*.
- Feischmidt Margit – Nyíri Pál (szerk.) (2006): *Nem kívánt gyerekek? A másság az iskolákban és a társadalomban*. Sík Kiadó Kft., Budapest, pp. 145–156.
- Gilles Kepel (2011): *Banlieue de la République*. Institut Montaigne.
- Glied Viktor – Bumberák Maja (2011): Klímavándorlás, klímagazdaságosság és a globális NGO-k Afrikában. In *Afrika tanulmányok*, V. évfolyam, 3. szám. (különszám)
- INSEE Institut national de la statistique et des études économiques. www.insee.fr/fr
- Kertész Imre (2014): *A végső kocsmá*. Magvető, pp. 224–225.
- L'Express. www.lexpress.fr/
- Német Munkaügyi Hivatal Bundesagentur für Arbeit, www.arbeitsagentur.de
- Progress in International Reading Literacy Study. National Center for Education Statistics <https://nces.ed.gov/surveys/pirls/>
- Rédei Mária (2007): *Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Rostoványi Zsolt (2007): *Az iszlám világ és a Nyugat*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Simon Róbert (2007): *Korán – A Korán világa*. Helikon Kiadó, Budapest.

JEGYZETEK

- 1 Kertész Imre (2014): *A végső kocsmá*. Magvető pp. 224–225.
- 2 Bándy Katalin (2010).
- 3 Az adatok forrása: az egyes országok statisztikai hivatalai, kivétel Franciaország, ahol szociológiai és demográfiai tanulmányok állnak az állítás hátterében. (ld. Bbeing muslim in France http://www.brookings.edu/press/books/chapter_1/ 5
- integratingislam.pdf 2015-09-23. Valamint a Pew Templeton Global Religious Futures Project kutatási adatai alapján. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/01/15/5-facts-about-the-muslim-population-in-europe/> 2015-09-23
- 4 http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics 2015-09-23
- 5 „Of the 67,500 people currently behind bars in

- France, it is estimated that 70 per cent are Muslim” <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11352268/What-is-going-wrong-in-France-prisons.html> 2015-09-21
- 6 Gilles Kepel (2011): Banlieue de la République. Institut Montaigne. [http://www.institutmontaigne.org/res/files/orderfile/banlieue_republique_resume_institut_montaigne%20\(1\).pdf](http://www.institutmontaigne.org/res/files/orderfile/banlieue_republique_resume_institut_montaigne%20(1).pdf) 2015-09-23
  - 7 Az Igazságügyi Minisztérium adatait publikálta: <http://derstandard.at/2000014713809/Zahl-der-Islamisten-in-oesterreichischen-Gefaengnissen-steigt> 2015-09-07
  - 8 <http://www.voanews.com/content/reu-belgian-radicals-on-margins-among-hometown-muslims-verviers/2602099.html> 2015-09-07
  - 9 Adatok forrása: Statistics Netherlands <http://www.cbs.nl> és Collins, Evi (2012): Franco-Dutch Unemployment among muslim minorities: A comparison and analysis of the system and policies affecting muslim minorities in the Netherlands and in France. Tbilisi State University Georgia Institute for European Studies.
  - 10 Brooks, T.J. (2012): The effectiveness of EU interventions into the elimination of racial discrimination and improvement of labor market outcomes for racial and ethnic minorities in European Member States.
  - 11 Census 2011 Office of National Statistics United Kingdom.
  - 12 A 2011-es adat forrása: Country Reports on Human Rights Practices for the status of the government’s acceptance of international legal standards <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2010/appendices/index.htm> és <http://www.state.gov/documents/organization/171722.pdf> 2015-09-23
  - 13 Forrás: <http://mend.org.uk/number-of-muslims-in-prison-on-the-rise/> letöltve: 2015-09-23
  - 14 <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/british-muslim-women-71-more-likely-to-be-unemployed-due-to-workplace-discrimination-10179033.html> 2015-09-25
  - 15 A német adatok a 2014. évi mikrocenzus adatai a Német Statisztikai Hivatal (DESTATIS) szerint: www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/MigrationIntegration/Migrationshintergrund2010220147004.pdf?__blob=publicationFile 2015-09-23

Keresztény szemmel a két világháború közötti gazdasági és értékválságról. Gondolatok Zachar Péter Krisztián könyvéről

---

A történetírásban a kontinentális-globális, illetve a helyi és nemzeti történeti aspektusokkal valahogy úgy vagyok, mint Móra Ferenc egykor a faluval és a várossal: mindkettő egyformán fontos, mindkettő szükséges, és kiegészítik egymást. A kettő kapcsán gyakran nehéz feladat – már annak, akit az adathalmazon túl, maga az írás minősége is érdekel – összehangolni, harmóniába hozni a két, földrajzi kiterjedés által meghatározott aspektust, a kontinentális és a nemzeti helyszínt. Erre vállalkozott a Kodolányi János Főiskolán dolgozó Zachar Péter Krisztián jelen kötete, melyet édesapja, Zachar József – szintén történész – emlékének ajánl.

Mielőtt még mélyebben belemennénk a tartalmi részek elemzésébe, néhány általános, szerkesztői vonatkozást érdemes lenne kiemelni. Első ilyen a harmincegy oldalra rugó könyvészeti jegyzék. Ebből a pozitív értelemben szokatlan, hatalmas terjedelmű és tartalmas bibliográfiai listából kiderül, hogy a szerző jól ismeri nemcsak a magyar, hanem az angol és német nyelvű szakirodalmat is, melyeket bőségesen idéz is munkája során. A jegyzetrendszer is kiváló, ez esetben pedig, mivel külön szaklektor nincs megnevezve, szintén a szerző javára kell megelőlegeznünk a precizitást. A látványos borító – mely Roosevelttel amerikai elnök, XII. Pius pápa, Mussolini, Hitler, Horthy Miklós és Antonio de Oliveira Salazar képét tartalmazza – **csalóka is meg nem is: a könyv nem politikatörténeti eseményekre fókuszál elsősorban, hanem gazdasági és társadalomszervezési eszmerendszerekre, melyek a két világháború közötti időszak politikatörténetének alakulását meghatározták.**

Zachar jól ismeri a **XX. század első felének eszmetörténetét, ezen ismereti szintézisének nyomtatásban megjelenő eredménye e kötet.** Valószínűleg tanári tapasztalataiból fakadnak azon képességei, melyek következtében írása során úgy összegez, hogy közben nem vesz el a részletekben – amik ismeretének azonban tanújelét adja a hivatkozásokban. Másik pozitívuma az, hogy ügyesen „fésüli össze”, harmonizálja bemutatójában az európai és globális trendeket a szűkebb magyarországi jelenségekkel. Ez értelemben különösen tetszett a magyarországi keresztényszocialista eszmerendszer kifejtése Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor munkásságának tükrében, továbbá Kovrig Béla munkásságának ismertetése, melyeket összeköt a hivatásrendiséggel.

E gondolatiság kapcsán elérkeztünk a kötet harmadik nagy pozitívumához, mely egyúttal merész kezdeményezésnek is számít napjaink magyar történetírásában: a szerző a katolikus egyházi gazdasági-társadalomszervezési gondolatiságot, a keresztény szervezési elveket nem választja külön a „laikus”, „világi”, „hivatalos” eszmerendszerektől, hanem harmonizálja azokkal, megpróbálván megragadni – ott ahol ez felfedezhető – a gondolatiság terén felmerülő kölcsönhatásokat. Ahogy azt a kötet hátsó borítóján fellelhető fülszöveg is kiemeli, megkülönbözteti a szolidarizmus hivatásrendi koncepcióját az autoriter újrendiségtől és a **korporatív államberendezkedést. Az egész kötetten végigvonul a keresztény eszmeiség és ennek princípiumai, mely, valljuk be, nem éppen a leggyakoribban használt megközelítés napjaink magyar történetírásában.** Persze a könyv nem korlátozódik csakis ezekre a fogalmakra: feldolgozza a liberalizmus, mint eszmerendszer fejlődését a két világháború közötti időszakban, valamint az erre adott reakciókat is. Továbbá a már

felsoroltak mellett külön kell még említenünk itt annak a sajátos államkapitalizmusnak a kialakulását, amely nemcsak Magyarországra, hanem a vele szomszédos, tágabb értelemben véve azonos térségben levő országokra is jellemző volt a korban.

Szemmel láthatóan a szerző nagy figyelmet fordít azokra az autoriter vagy totalitárius, egy-egy állam keretein belül megvalósult társadalomberendezkedési kísérletekre, amelyek a harmincas évek elején jelentkező érték- és gazdasági válságra adott válaszként értékelendők, és amelyeket esettanulmányok tükrében illusztrál. A felületes olvasóban esetleg felmerülhet a kérdés, miért pont ez a négy esettanulmány szerepel: az osztrák rendi állam kísérlete, a portugál Estado Novo, az olasz korporatív fasizmus és a németországi nemzetiszocializmus kezdeti szakasza jellemzőinek összefoglalása. Kétségtávol, komoly kutatási és elemzési területet jelenthetett volna az angol, amerikai, szovjet, francia, skandináv vagy különböző kelet-közép-európai és balkáni országok sajátos válaszai a kor válságfolyamataira, ez azonban lehetne egy nagyobb, több éves kifutású téma, akár e jelen kötet szerzője, akár más valaki által koordinált kutatói projekt számára. Aktualitása egész biztosan lenne, hiszen jelenleg is egy még le nem csengett gazdasági világválság éveit éljük, amely kérdéses, hogy teljes mértékben véget ér-e a közeljövőben – az átmeneti gazdasági helyzetjavulások nem jelentik még magának a jelenségnek végét, hiszen a 2008-as pánikot kiváltó okok megszüntetése a mai napig nem történt meg – és fontos lehet azt tudni, milyen elméletek, módszerek váltak be, még ha legtöbbjük csak részlemeiben is. Ezek az esettanulmányok azonban abból a szempontból fontosak, hogy analógiaként szolgálhatnak a magyarországi folyamatokra is.

Zárszavában a finoman érzékeltetett összefüggés- és ellentétrendszerrel a szerző nem oldja fel, mintegy átvétítve ezek feloldódását a második világháborút követő demokratikus politikai államrendbe helyezett, munkaadók-munkavállalók arányos érdekképviselésébe, egyfajta szimmetrián alapuló együttműködésében látatja a korabeli társadalmi-gazdasági feszültségek feloldódását. Utolsó gondolatként megfogalmazza: az ily fajta társadalmi harmónia nem más, mint „a – keresztény egyházi tanításon nyugvó – szolidaritás és szubszidiaritás államszervezési formában történő megjelenése Európában”. Eredeti, merész, ugyanakkor érdemben nehezen támadható megfogalmazás tehát a végső következtetés, amelybe – túl a szakmai vonatkozásokon – benne foglaltatik a szerző egyéni, keresztény értékrendje is.

Ha meg kell határoznom, hogy kinek ajánlanám a kötetet, és kinek nem, igencsak egyszerű a feladat, mely ugyanakkor markáns megfogalmazásokat is igényel. Túl a teljes mértékben kiérdemelt dicsérő jelzőkön – jól dokumentált, stílusa olvasmányos, hasznos segédeszköz, szintézisében sok új információt tartalmaz – a kötet nehéz olvasmánynak bizonyulhat sokak számára, mert ahhoz, hogy élvezhető legyen, az olvasónak rendelkeznie kell bizonyos szintű alapismeretekkel a két világháború közötti időszak európai eszme- és gazdaságtörténetével kapcsolatban. Kimondottan nem ajánlott olyan szakembereknek, akik a tárgyalt időszak jelenségeit valamiféle szekuláris ideológia mentén hajlandók megközelíteni. Azok számára viszont, akik rendelkeznek – vagy olvasás közben megszerzik – a kellő alapismereteket, és nyitottak arra, hogy egy keresztény, konzervatív, jól dokumentált és olvasmányos munkát elolvassanak, mindenképpen hasznos olvasmány lesz Zachar Péter Krisztián könyve. Határozott, mégis árnyalt megfogalmazásai, következtetései sok újat mondhatnak, számos hasznos információval szolgálhatnak szakemberek és érdeklődők számára, ugyanakkor magukba rejtik a továbbgondolás lehetőségét is.

(Zachar Péter Krisztián: Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válaszkísérletek Európában a két világháború között. Budapest, 2014, L'Harmattan Kiadó, 348 p.)

Bem tábornok igaz története

Bem tábornok, az 1848/49. évi magyar szabadságharc talán legsikeresebb katonai vezetője, a lengyel és az európai szabadságküzdelmek meghatározó egyénisége volt, aki kora talán legnagyobb stratégiái közé is tartozott. A hazai történetírás több alkalommal feldolgozta életútját, de elsősorban magyarországi tevékenységére összpontosított. Kevesebb szó esett Bem tábornok „előző” katonai életéről, az 1831. évi lengyel felkelésben aratott győzelmeiről, majd a franciaországi emigrációról, végül azokról az évekről, amiket a magyar szabadságharc bukása után török földön, török katonai szolgálatban töltött. Az elmúlt évtizedekben – elsősorban Kovács István alapvető történeti kutatásai nyomán – több kötet látott nyomdai napvilágot Bem József tábornokról. Kovács István – a költő, a történész, a polonista [a krakkói Lengyel Tudományos Akadémia (PAU) kül-, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja – *a szerk.*] – ismert alakja a magyar és a lengyel irodalmi és szellemi életnek, számos, a magyar–lengyel történeti kapcsolatokat feldolgozó könyv szerzője, így a 20. század lengyel történelmét bemutató Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél című esszékötete, a Mindvégig veletek voltunk, a Lengyelek a szabadságharcban című monográfiája és az 1848–49-es szabadságharc ismeretlen lengyel katonáiról írott könyve, az „Egy a lengyel a magyarral” is ezzel foglalkozik. Kovács István az 1990-es években és a 2000-es évek elején diplomataként dolgozott Varsóban és Krakkóban, jelentős szerepe volt a két nép szellemi kapcsolatainak újjászervezésében.

Talán egy szakmai pályafutás nagy ajándéka, ha valaki pályakezdésének legelején olyan témával találkozik, amely hosszú évtizedeken át elkíséri, mindig talál újabb területeket, amelyek ismételten elmélyültebb kutatásokra ösztönzik. Kovács István erről könyve előszavában így ír: „Az elhatározás, hogy könyvet kellene írnom Bemről, az egyetem elvégzése után, 1968-as nyári erdélyi utam során fogalmazódott meg bennem. Akkor, amikor Kolozsivártól Szászsebesig sikerült autóstoppal bejárnom Bem 1849. januári, február eleji dél-erdélyi hadjáratának útvonalát. Gyalog bebarangolni e tájakat, megismerni népeit, így kapcsolni össze múltat a jelennel – az volna az igazi – lelkesedtem. Ehhez persze meg kellett volna tanulnom románul is... A diploma megszerzésétől kezdve napi munkám a lengyel Futurához, a lengyel irodalomhoz kötött.

Bemmel kapcsolatos egykori tervemhez közel másfél évtized múlva, 1982-ben tértem vissza, amikor a Móra Könyvkiadó Így élt... sorozatának főszerkesztője megkért: írjam meg Bem József életrajzát, pályaképének alakulását, erdélyi működésének történetét. Az Így élt Bem József kiadása után a magyarországi lengyel légió történetének megírására kaptam szerződést. Ehhez szükség volt levéltári kutatásokra. Rabul ejtett a forrásfeltárás izgalma. Olyannyira, hogy A légió, majd a „Mindvégig veletek voltunk”, Lengyelek a magyar szabadságharcban című könyveim megjelenése után változatlan hévvel bújtam a lengyel, szlovák, ukrán, osztrák, magyar levéltárakat, hogy a magyar 1848–1849 lengyel résztvevőinek életrajzi lexikonát elkészítem. Több mint négyezer lengyel életképét sikerült különféle levéltári források mozaiklapocskáiból összeállítanom...

Ez a munka vezetett egykori tervemhez vissza: megírni e forradalmi korszak talán leg híresebb hőségét, Bemnek az élettörténetét. Megfejtani a talányt: mi a titka annak, hogy Bem nem ismerte a reménytelenség fogalmát, a reménytelen helyzetet, amely egyént és közösséget lefegyverez, megadásra bír, elszívja életerejét, szétzülleszt. Mert Bem a lehető legreménytelenebb helyzetben került az erdélyi hadsereg maradványainak élére.” Bem

győzelemre vitte a magyar szabadságharc ügyét Erdélyben, de a bukást két nagyhatalom összesített hadereje okozta.

Valójában mi volt Bem titka? A gyökereket a lengyel történelem 18. század végi, 19. század elején bekövetkezett nagy fordulataiban, a lengyel szabadság és állami önállóság elvesztésének folyamatában kell keresnünk, abban a sajátos „lengyel helyzetben”, amikor a lengyelek dacolva megszállóikkal, minden alkalmat megragadtak – akár életük feláldozásával is – a lengyel nemzet tekintélyének és szabadságának visszaszerzéséért. Így mindenütt jelen voltak, ahol valamelyik nép szabadságáért kellett küzdeni, itt Európában vagy más földrészén. Az idegen földön harcoló lengyel légiók fogalommal váltak, a lengyelek az emigráció évtizedeiben (majd másfél évszázadon át) mindig képesek voltak újra kezdeni, úgy gyökeret verni, hogy bármikor másokkal együtt, egyben saját szabadságukért harcba szálljanak. Valahol itt kell keresnünk Bem tábornok „titkát”, és azt, hogy a katonai győzelemért mindent hajlandó volt feláldozni.

Kovács István valójában aprólékosan – mint senki más a hazai történetírásban – tudja végigkísérni Bem József életútját, feltárja a családi gyökereket, neveltetését, a katonai pályafutásának kezdeteit, majd a három részre szakadt lengyel állam sajátos helyzetét, amelyből kisarjad egy nagyszerű katonai pálya. Alapos bepillantást kapunk az orosz és az osztrák uralom alá került lengyel országrészek helyzetébe, az ifjú katona életébe. Az 1820-as években az orosz uralom nem a „legrosszabb” volt a megszállt lengyel területeken, de mindig fennállt az oroszosítás lehetősége, ami csak sarkallta a lengyelek ellenállását. Éppen a lengyelek életerének szűkítése vezetett az 1831. évi lengyel felkeléshez, amelynek harcái közben csillant fel Bem katonai tehetsége, de győzelmei nem menthették meg a lengyel szabadság ügyét.

A franciaországi lengyel emigrációban már kirajzolódnak azok a politikai csoportok, amelyek majd egy évszázadig tagolják a lengyel politikai gondolkodást, formálják a lengyel függetlenséghez vezető utat. Egyben mindig egységesek voltak: a lengyel szabadság fegyveres kivívásának eszméje. Ez vezérelte Bem Józsefet a bécsi felkelőkhöz, majd a magyar szabadságharc csatateréihez. Nem az egyetlen lengyel volt, akik itt harcoltak, Kovács István más munkái részletesen feldolgozták a harcoló lengyel alakulatok tisztikarát és legénységét. Bem – a reménytelenségek hőse – Erdélybe került 1849 végén, amikor a magyar kormány – az osztrák támadás elől – Debrecenbe menekült, Délvidéken is rosszul állt a magyar szabadság ügye. Ezekben a hetekben egyedül Bem erdélyi győzelmei jelentették a reményt, hogy még nincs semminek vége.

A könyv a továbbiakban is a magyar eseményekkel párhuzamban vizsgálja Bem tábornok erdélyi katonai tevékenységét, alapos részletességgel vizsgálja meg az egyes hadműveletek, nagy győzelmek hátterét, történéseit, katonai szereplőit. Ennek bemutatása hatalmas levéltári kutatásokra épül, amelyről a szerző a következőket írja: „A könyv megírása során ugyan iránytűmül szolgált a már ismert szak- és emlékirat-irodalom, de elsősorban az újraolvasott és feltárt forrásokra – Az Országos Honvédelmi Bizottmány irataira, a krakkói Czartoryski Könyvtár Bemre vonatkozó dokumentumaira, a Honvédségélyezési Alap Bizottságának irataira, Csányi László Hermann Róbert által összeállított kormánybiztosi irataira, s ehhez kapcsolódva az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Csányi-levéltárára, valamint a bécsi Hadilevéltár vonatkozó katonai törzslapjainak adalékaira – támaszkodtam. Ez lehetővé tette eddig homályban maradt olyan kérdések megvilágosítását, mint például a moldvai orosz hadsereg nyomasztó jelenléte a Székelyföld szomszédságában 1848 ősztől, és a vele való kapcsolatfelvétel kísérlete, vagy a magyar zászlóaljakkban szolgáló román honvédek nagy száma. Bem mellett a könyv másik »főszereplője« Csányi László erdélyi főkormánybiztos, aki e korszak egyik legfelkészültebb, legrokonszenvesebb, drámai sorsú hőse, mártírja.”

Bem József tábornok a magyar honvédsereg összeomlása után török földön keresett menedéket. A közel ötezer menekült katona nagy választás előtt állt: a Bécsnek történő kiadatás réme elől a török hadseregbe történő belépés adhatott reményt, vagy választják a kockázatot, hogy adott pillanatban tovább menekülnek. Bem bízott egy török–orosz háború kirobbanásában – ez lesz a krími háború –, amelyben tovább harcolhat az oroszok ellen. Belépett a török seregbe, Murád pasa néven tábornoki beosztásba került, Aleppó térségének parancsnoka lett. Nem érte meg a remélt török–orosz háború kirobbanását, 1850. december 10-én elhunyt.

Kovács István könyve Bem József tábornok életútjának és katonai-emberi cselekedeteinek talán a legteljesebb feldolgozása, a kötetben nem régi munkák „összedolgozása” történt meg, hanem számos kiegészítő könyvtári-levéltári kutatás alapján újragondolta a történeteket, új és tökéletes munkát alkotott.

(Kovács István: Bem tábornok. Az örök remények hőse. Budapest, 2014, Magyar Napló Kiadó, 392 p.)

Jacob Weisberg

Tévé vagy internet – Médiahatalmak háborúja

Michael Wolff: Televíziózás megújult formában: A régi média nem várt győzelme a digitális korban című könyvének (Television Is the New Television: The Unexpected Triumph of Old Media in the Digital Age; Portfolio/Penguin Kiadó, 2015, 212 oldal) és Alan Wolk: OTT szolgáltatások: Hogyan változtatja meg az internet (lassan de biztosan) a televíziós iparágat című könyvének (Over the Top: How the Internet Is (Slowly but Surely) Changing the Television Industry; szerzői kiadás, 2015, 166 oldal) kritikai bemutatása

A Forrester Research piackutató cég adatai szerint 1999 és 2009 között a zeneipar éves bevétele 14,6 milliárd dollárról 6,3 milliárdra esett vissza. Az iparágat először alulról érte támadás a Napster törvénytelen fájlmegosztó szolgáltatása felől, majd ezt követte felülről az Apple iTunes, mely tizennégy dolláros CD-ket kilencvencentes dalokra darabolt fel. Még annak ellenére is, hogy a szokások változásával a felhasználók MP3-szerű digitális hangfájtláról birtoklása helyett inkább a Spotifyhoz és a Pandorahoz hasonló streaming-szolgáltatóktól kezdték bérelni a zenét, a lemezipar bevételei az 1970-es években elért árszint alatt maradván stagnáltak.

Hasonló módon alakult az újságok sorsa is, csak rövidebb idő alatt sokkal nagyobb veszteséget szenvedtek el. Szakmai szervezetek adatai szerint 2006-tól 2012-ig bevételük 49,3 milliárd dollárról 22,5 milliárdra esett vissza. Az alulról érkező kihívást többek között a Craigslist (a világ legnépszerűbb apróhirdetés oldala) jelentette, mely a sokmilliárd dolláros papíralapú apróhirdetéses-ágazatot sokmillió dolláros online üzletté változtatta. A Google hirdetési további pénzeket

vontak el, míg az online hírek miatt megcsappant a nyomtatásban megjelent példányok száma. Mindez felvetette a kérdést, hogy a tévéipar mikor jut hasonló sorsra. Annak ellenére, hogy a többi nagy múltú médiához hasonlóan megvannak a sebezhető pontjai – csökkenő célközönség, változó fogyasztói szokások, új keletű verseny a reklámozásban –, a tévé-dinoszaurusz csak még nagyobbra nőtt. Az SNL Kagan multimédia-kutató cég szerint a kábeltévéből származó bevételek a 2000. évi 36 milliárd dollárról 93 milliárdra emelkedtek 2010-re. Az óriási vállalatbirodalmak – ABC / Disney Television Group, NBC Universal, Fox, Viacom és CBS médiacégek – nyeresége azóta is folytonosan emelkedik. Virágoznak a kábelszolgáltatók az elavult technológia, az ügyfelek sorozatos elégedetlensége és az internetes streaming-szolgáltatók, mint például a Netflix és az Amazon térnyerése ellenére, melyek újabban saját tartalmakat is létrehozhatnak. Még a helyi tévéállomások is kiemelkedően nyereségesek maradnak mindannak ellenére, hogy csökkent az érdeklődés a műsoridő nagy részét kitevő hírek iránt. A bevétel részben a nagy mennyiségben érkező kampánypénzeknek köszönhető a *Citizens United-ügyben* hozott 2010-es ítélet óta (amely alapján jogi személyek hirdetéseik formájában közvetett módon jogszerűen támogathatják a politikai kampánytevékenységet).

Mark Wolff *Televíziózás megújult formában* című új könyve arról szól, hogyan sikerült a tévéiparnak elkerülnie a többi média végétét. „Hatvan éven keresztül a televíziónak... a hatalmas méretű generációs, viselkedésbeli és technológiai változások ellenére is többé-kevésbé sikerült megőriznie eredeti arculatát” – írja. Wolff számára az ágazat digitális feldarabolással szembeni ellenállása nem áll távol a hősiesség kategóriájától. Számos zinesz illusztrációként szolgáló kiterőben elismeréssel szól a televízió rendíthetlenségéről, ha a nyereségesség védelméről van szó. Mindez ellentétben

áll az újságokkal és a folyóiratokkal, melyeknek felrója, hogy oly módon hódoltak be a digitális átállásnak, hogy ezzel meggyorsították saját hanyatlásukat. Kritikával illeti például a *The New York Times*-t, mivel kevésbé ragaszkodott a nyomtatásban való megjelenéshez, ami még mindig közel 80%-át teszi ki bevételeinek, mint a sokkal kisebb arányú, „nem nyereséges online tér”.

Wolff azt állítja, hogy a televízió tanult a padlóra küldött zeneipartól. A lemeztársaságok először nem álltak eléggé a sarkukra, mikor szellemi tulajdonuk védelméről volt szó, aztán futhattak a fogyasztók után, és perek sorát indíthatták kollégiumi szobákban működő illegális letöltők ellen. Úgy tűnik, hogy az Amerikában 1998-ban elfogadott Digital Millennium Copyright Act szerzői jogi tárgyú törvény alapján a videofelvételeknek helyet adó weboldalak, mint például a YouTube tartalomszolgáltató tevékenysége mindaddig jogosnak számított, amíg a szerzőtől vagy annak jogi képviselőjétől nem kapott felszólító levelet a jogsértő tartalmak eltávolítására. Mindenesetre a Viacom, élén a nyolcvanas éveiben járó Sumner Redstone médiamágnással mégiscsak beperelte a YouTube-ot. A perben 2007-ben hozott ítélet arra kötelezte a Google-t, mely az előtte való évben vásárolta meg a YouTube-ot, hogy hagyjon fel a szerzői jogsértésre épülő üzleti gyakorlatával. A Viacom által indított pernek köszönhetően a YouTube a magánfelhasználók generálta kis jelentőségű tartalmak felületévé vált (pl. „Charlie kutyám megharapta az ujjamat”), és a hirdetésekéből származó jövedelmének egy részét médiatulajdonosoknak, mint például a Comedy Centralnak engedte át filmjei hozzáférhetővé tételéért cserébe. Nyilvános megosztófelület helyett hatalmas átalakulás útján szerzői jogi jogosultakká váltak” – írja Wolff. A televíziós ipar, ahelyett, hogy az újfajta közvetítési forma bekebelezte volna, maga alá gyűrte azt.

Wolff azonban nem akar tudomást venni az ágazatot fenyegető újabb veszélyekről. Elhanyagolhatónak tartja az ún. „vezetékvágás (cordcutting)” jelenségét – mikor is a fogyasztók prémium kábeltévé-csomagokról mondanak le a Netflixhez hasonló internetes szolgáltatások miatt. Még ha növekszik is a nyomás, ahogy erre utalnak is jelek, a cord-cutting kölcsönösen nyerő pozícióban hagyja a legnagyobb kábeltévé-társaságokat, a

Comcastot és a Time Warner Cable-t, mivel ők biztosítják az üvegszál kábeleket, melyek a szélessávú internetet viszik az otthonokba, és azokat a kábeleket is, melyek a tévéműsört sugározzák. Ha valaki úgy dönt, hogy nem fizet olyan csatornák százaíért, amiket nem is néz, akkor is ugyanazt az egységárat fizeti a *Kártyavár (House of Cards)* politikai drámasorozat online közvetítéséért (streameléséért). (Ez sovány vigasz lesz a műsorkészítő cégeknek, mivel kénytelen lesznek veszteségeket elszenvedni mind a kábeltévé-előfizetők részéről, mind pedig a nézettségi mutatók alapján fizetett reklámok árának csökkenése miatt is.

Wolff számára a tévébiznisz rugalmassága Les Moonvesben testesül meg, akit a CBS „önelégült, csillagászati fizetést felvevő” vezérigazgatójaként és „a divatjamúlt amerikai televíziózás megrögzött és tehetséggel megáldott híveként” jellemez. 2005-ben a Viacom némi szerkezetátalakítás során leválasztotta kevésbé jövedelmező érdekeltségeit, közte a CBS-t, valamint legendás híru hírrészlegét, és Moonves gondjaira bízta őket. Egy évtizeddel később a CBS többet ér, mint a Viacom többi része együttvéve, beleértve az MTV-t, a VH1-et és a Nickelodeont. Moonves mindezt úgy érte el, hogy ügyesen tárgyalt a kábeltévé-üzemeltetőkkel, tudván, hogy azok nemigen tehették meg, hogy a helyi CBS állomások nélkül kínáljanak csatornacsomagokat a nézőiknek. 2013-ban Moonves drámaian magas továbbközvetítési díjakat követelt a Time Warner Cable-től és leltitotta csatornáit, mikor a Time Warner nem fizetett. Egy CBS nélkül töltött hónap után a TWC megadta magát.

Ezeknek a továbbközvetítési díjaknak köszönhetően a néző havi nyolc dollárt fizet az ESPN népszerű amerikai sportcsatornáért, akár néz sportműsorokat, akár nem. Nem a kábeltévé-működtetők tagadják meg nézőiktől a sokak által előnyben részesített *à la carte* választási lehetőséget. Az öt nagy tévétársaság nem hajlandó feldarabolni kínálatát – (1) az ABC/Disney, amelynek tulajdonában van az ESPN, az A&E (Arts & Entertainment tévécsatorna), és a Lifetime; (2) az NBC Universal, (a „páva-logos médiabirodalom”), mely kezében tartja az USA, a Bravo, és a Weather Channel műholdas és kábelszolgáltatókat; (3) a Fox, mely a Fox Sports, az F/X (minőségi filmeket sugárzó kábeltévé), és a National

Geographic tulajdonosa; (4) a Viacom, melyé a Comedy Central, a BET (a fekete amerikaiakat megcélzó Black Entertainment Television), és az MTV; s végül (5) a CBS, melynek tulajdonában van a Showtime, a Movie Channel, és a CW tévétársaság. Ezen társaságok számára a tartalmaikért kapott közvetett díjak a reklámszivárvány tövében levő kincsesládát jelentették.

Ennek a nem túl fogyasztóbarát gazdasági modellel az az előnye, hogy a televízió jobbá válhat általa. A legtöbb reklám ugyanis a fiatalokat célozza meg, és a reklámparnak azon a meggyőződésén alapul, hogy ebben a korban kell kialakítani a márkahűséget. Ezért igazodik annyi, reklámbevételekből élő műsor a tizenévesek ízléséhez. A kábeltévé-előfizetést viszont a szülők fizetik, ezért emiatt nagyobb eséllyel kerülnek műsorra az ő világnézetükhöz jobban igazodó nagyobb lélegzetű történetek és bennük az összetettebb, átlagos, hétköznapi tulajdonságokkal rendelkező karakterek. Wolff azt állítja, hogy az előfizetéses tévé gazdasági logikája „érdekfeszítő, így-élünk-mi-típusú sorozatokat” hívott életre: a háború utáni „baby-boom” nemzedéke így próbálja megérteni magát és a világot, amit létrehozott.

Manapság tényleg csodás dolgok mennek a tévében, de a *Reklámőrültekhez (Mad Men)* és a *Totál szíváshoz (Breaking Bad)* hasonló sikerprogramok többet köszönhetnek az óriási piacon feltűnni akaró jelentéktelen kábelcsatornáknak, mint a zürös kábeltévé-számlák összevisszaságába bújtatott harmadik-fél-fizet típusú rendszernek. Az AMC független kábeltévé továbbra is a reklámokból él, versenytársai, mint például a Bravo, az A&E, a History és a Lifetime pedig a főműsoridőben sugárzott ízléstelen valóságshow-k alatti hirdetések bevételeiből tartják fenn magukat. Wolffnak az újfajta televíziózásról alkotott nézetei arra engednek következtetni, hogy a szerző nem sok időt töltött *A Kacsadinaszta (Duck Dynasty)* nézésével. Úgy tűnik, egyáltalán nem érdekli, mi megy valójában a tévében. A téma ilyen általános kezelése más célt szolgál: földbe döngölni a digitális médiát, mely amúgy is túl sok figyelmet kap. Könyvének jelentős részét Wolff annak szenteli, hogy jól odacsapjon a legújabb generációs digitális médiacégeknek: a *Buzzfeed* közösségi hír- és médiatartalmat szolgál-

tató médiavállalatnak („egy mérnökcsapat, mely a közösségi média világában játszik”), a *Forbes* üzleti magazin weboldalának (egy „itt a piros-hol a piros játék”, ami az olvasó tévelygő tekintetét sorozatos fortélyok útján ...a weboldalra csalja”) és a *Vice* tényfeltáró hírújságnak („már maga az elképzelés is, hogy a *Vice* fiatal férfiközönsége nemzetközi hírműsorokat fog nézni, olyan bizarrul hangzik, hogy a meghökkent médiaguruk is csak arra tudnak következtetni belőle, hogy ez biztosan így is lesz.”)

Wolff számára a jó öreg televízió olyasmit jelent, amire ezek a széles tömegeket megcélzó közösségi oldalak (reklámszakmabeli kifejezéssel „közösségi optimalizálók”), a vírusként terjedő hatásvadász cikkek és videoklipek nem képesek, nevezetesen arra, hogy olyan történetekkel büvölgjék el a nézőközönséget, melyeknek van eleje, közepe és vége. Ennek gazdasági okait a digitális túlkínálatban látja. A világhálón bármelyik adott oldal akárhányszor megtekinthető, azaz számtalan reklámozási lehetőség kínálkozik. Ez a CPM-t – (az ezer oldalmegettekintés szerinti költséget, melyben a hirdetések árait rendszerint mérik – feltartóztatathatatlanul az alá a szint alá szorítja, ami nem kedvez a minőségi tartalmak létrehozásának.

Wolff némely nézete a digitális világ alakulásáról a fején találja a szöveget. Elemzése során azonban túl határozott hangot üt meg, helyenként pedig egyszerűen téved. Ahogy a fiatalabb nézők a televízióról a digitális médiafogyasztásra állnak át, a reklámbevételek is velük tartanak. Továbbra is magasak maradnak a kívánatos online hirdetési felületek árai, annak ellenére, hogy a legtöbb weboldalon lefelé megy az átlagár. A digitális médiához való ellenséges hozzáállása végül arra ragadtatja a szerzőt, hogy eltúlozza mind a tévé szétdarabolással szembeni ellenállását, mind pedig a saját álláspontját, mely szerint a kínálat és a kereslet törvénye miatt semmi értékes dologból nem lehet igazi online üzletet csinálni.

2.

Nem érthetjük meg Wolff új média iránti megvetését anélkül, hogy elolvassánk az *Égési sebesség-et (Burn Rate, 1998)*, ezt a szórakoztató

és önmarcangoló beszámolót, mely a digitális vállalkozói világgal való első kalandjáról szól. Még gyerekcipőben járt az internet, amikor megfogant Wolff a fejében a gondolat, hogy az embereknek tudni kell majd, milyen oldalakat érdemes meglátogatni, ezért útmutatóként szolgáló könyvek és online recenziók publikálásába kezdett. A *Your Personal Network* nevű oldalát azonban hamarosan lesöpörték a színről az olyan internetes portálok, mint az AOL és a Yahoo, melyek egyetlen oldalon kínáltak e-mailfiókat, híreket és keresőprogramokat.

Mielőtt azonban ez megtörtént volna, Wolffot nem sok választotta el attól, hogy hamar meggazdagodjék, majd még hamarabb tönkremenjen. Végül otthagya az egészet, kiábrándulva mind az internetből, mind sokakból, akik megpróbálták üzletet építeni rá. Ebben a könyvében Wolff egyrészt látnoknak, másrészt sarlatánnak állítja be magát, aki készen áll csalni és másokat megtéveszteni, hogy kezdő vállalkozásának ketyegő időzített bombájából még a robbanás előtt pénzt csináljon „Vajon hány egyetlen hazugság jött ki a számon?” – kérdezi magától – „Hányszor voltam tisztességtelen? Hányszor szegtem meg az etikai szabályokat?” Elítélhető viselkedésére azt a mentséget hozza fel, hogy mások még alávalóbban viselkedtek. Miközben Wolff ennyire éberem figyel a média új szélhámosait, nem szabad elfeledkeznünk saját vallomásáról.

Az *Égési sebesség* zárófejezetében Wolff kijelenti, hogy torkig van az internetes csalókkal, és ezután becsületes újságírással fogja keresni a kenyerét. A *New York* magazin rovataiban kezdte megjelentetni írásait, majd a *Vanity Fair* és egyéb kiadványok sora következett, míg el nem jutott jelenlegi, nem sok sikerrel kecsegtető helyéig, a USA Today napilapig. Mire a *Mogulok alkonya* (*Autumn of Moguls*, 2003) című, New York-i korszakának írásaiból merítő könyve megjelent, Wolff a hagyományos újságírás világával szemben pont olyan cinikussá vált, mint amilyen az internet kapcsán volt. Most az alcimben emlegetett „titánokra, sznobokra és pénzemberekre” néz rosszállóan íróasztala mögül, akik szerint már nem sokáig viszik el szárazon. Wolff állítása szerint a médiaüzlet összeomlik a túl magas fizetések, a nagyképű

önzés és az ostoba ötletek miatt. Figyelembe véve liberális politikai nézeteit, különös, hogy az egyetlen sajtómogult, aki kivívta csodálatát, és akit kifinomult kéméletlenségéért dicsér, Rupert Murdochnak hívják. Ez a viszonylag hízelgő leírás szolgálhatott alaptémául Wolff következő könyve, *A hírek tulajdonosa* (*The Man Who Owns the News*, 2008) című életrajz számára, melynek létrejöttéhez – érthetetlen módon – nagyban hozzájárult Murdoch, médiaszárnysegédei és egész családja.

Wolff, mint médiában szereplő író, felbecsüli az emberek értékét, majd darabokra szedi őket. Mint a brit GQ férfídivat-magazinban írja, az Alan Rusbridgerrel, a Guardian volt szerkesztőjével eltöltött egy óra „kellemetlen volt, mivel Rusbridger szinte teljesen átláthatatlan”. Tina Brown brit újságíró nő karrierjének titka szerinte az volt, hogy „többször is felfelé bukott”. A megboldogult David Carr-t, a New York Times rovatvezetőjét „félkegyelműnek” nevezte, és hozzátette, hogy az üzleti újságírók általában „értelmi fogyatékosak”. Az efféle, válogatás nélkül osztott minősítések hajlamosak egy idő után veszíteni a hatásukból. Még ha Wolff vezércikkeiben folyamatosan csipkelődik is, ritkán unalmas, gyakran csak azt írja, amit a mások New York-i újságíróberkekben egymásról gondolnak, de csak négy szemközt merik kimondani.

Az utóbbi években Wolff folyamatosan ideoda cikázott régi gromba újságírói és új médiálátnoki szerepkörei között. 2007-ben alapított egy weboldalt Newser címmel, melynek célja – mint akkoriban egy interjúban elmondta – az internetes hírek helyettesítése lett volna. Ez nagyszabású elképzelés volt egy tőkével alig rendelkező *The Huffington Post*-versenytárs számára, aki mindössze annyit csinált, hogy máshonnan összeszedett sztorikat dolgozott át és látott el bulvárcímekkel. Látogassunk el a Newserre, melynek mottója „Olvassunk kevesebbet. Tudjunk többet”, és különféle hírek gyűjteményét találhatjuk majd olyan formába szerkesztve, mely Facebook-léptékű forgalomra alkalmas: „Ha erre a szigetre tévednél, és nem biztos, hogy élve megúszod” vagy „Szuperötévesek: öt megdöbbentő történet erre a hétre”.

Az oldal szerint „Michael Wolff a Newser

alapítója, és ő végzi teljes irányítását”. Mindenesetre új könyvében nem említi meg tapasztalatait, melyeket második, digitális startupjának indítása és működtetése alatt szerzett, talán mert a Newser azt a fajta szennyben vajakáló kattintáscsalít testesíti meg, amit a *Televíziózás megújult formában* szerzője a „szemét legaljának” hív. Míg a legtöbb tévéműsor színvonaltalansága nem zavarja, lesújtó véleménnyel van még a jobb digitális hírportálokról is – ide tartoznak a *Vox*, a *Vulture*, az *538*, a *The Atavist*, a *The Awl*, a *Quartz*, a *Slate*, a *Salon*, a *Tablet*, a *Politico Magazine*, a *The Onion*, a *Funny or Die (Halálosan Komolytalan)*, és – szebb napjaikban – a *BuzzFeed*, a *The Huffington Post*, a *Business Insider*, a *Gawker*, és a *Vice*. Ezek az ingyenes weboldalak üzleti vállalkozásként erősen függenek a reklámoktól, viszont nagy mennyiségű, eredeti és minőségi tartalmat hoznak létre¹. Fő bűnük mindössze annyi lehet, hogy közülük némelyek megtalálták a számításukat, ám ez nem történt meg a *Your Personal Network* és a *Newser* esetében.

Ahogy a befektetőknél jelenleg a kezdő vállalkozások feltökésítése divik, Wolffnál arra lehet számítani, hogy néhány évenként pálforduláson megy át: először a tartalom az úr, a tartalom a sötét anyag, majd megint a tartalom az úr. A fő különbség az, hogy ő mindig az ellenpontot képviseli és a régi modellt hirdeti, amikor mindenki a digitális feldarabolás híve, vagy fordítva. Wolffnak természetesen jogában áll megváltoztatnia véleményét, és egyébként se nagyon jut eszünkbe olyan médiaguru, aki következetes és kifogástalan módon képviselte volna az álláspontját az elmúlt két évtizedben. Egy ponton túl azonban Wolff általános kijelentései elveszítik vonzerejüket, melyek bizonyítékkal nincsenek alátámasztva, és azt a meggyőződést hirdetik, hogy bárki gyöngelméjének titulálható, aki azt gondolja, amit ő nem is olyan régen.

1 Ellentétes álláspont megfogalmazására ld. Michael Massing, *Digitális újságírás: Milyen mértékben jó ez? (Digital Journalism: How good is it?)* és *Digitális újságírás: A következő nemzedék (Digital Journalism: The Next Generation)*, *The New York Review*, 2015. június 4-i és július 25-i számain. A Slate Group elnökeként és főszerkesztőjeként nem tudok elfogulatlanul nyilatkozni.

3.

Bármit is hitt Wolff tíz éve, tényleg igaza van abban, hogy újra eljött a régi tévések ideje? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához egy inkább bizonyítékokon alapuló elemzést kellene megnéznünk Wolff predigitális kultúrájának újra behódoló szövegei helyett. Jobb kiindulási pontunk nem is lehetne Alan Wolk: *OTT szolgáltatások: 2. Hogyan változtatja meg az internet (lassan de biztosan) a televíziós iparágat* című szerzői kiadásban megjelent könyvével. Wolk, egy befolyásos ipari elemző a televízióknak Wolfftól egészen eltérő jövőképet vázol fel. Wolk szerint az ágazat jelentős szétdarabolás előtt áll, még ha nem is világos, melyik oldalról vagy milyen gyorsasággal fog bekövetkezni a változás.

Wolk szerint egy olyan iparágban, amely jelenleg még minden nagy játékosnak sokat hoz a konyhára, senkinek nem áll érdekében felrúgni a játékszabályokat. Ettől azonban a jelenlegi rendszer még aligha tűnik biztosnak. Amennyiben a „világ még mindig a tévé előtt ül”, mint ahogy ezt Wolff állítja, ez minden mért hónap előrehaladtával egyre kevésbé lesz igaz. Az időeltolódásos televíziózás (azaz rögzített programok nézése tetszés szerinti időpontban) és a filmek streamelése (tömörített formátumának interneten keresztül továbbítása) azt jelzik, hogy a hagyományos tévézésők száma igencsak csökken, kivéve az élő sportközvetítéseket és az olyan hírműsorokat, mint a Fox News Republican Debate (elnökválasztási vita).

A Nielsen médiaelemző társaság szerint a harminc legnépszerűbb kábeltévét 10%-kal kevesebben nézték főműsoridőben a 2015. június–júliusi időszakban, mint egy évvel korábban. 20%-kal esett a reklámpar által leginkább megcélzott 18 és 49 év közötti nézők száma. Az élőadások közönsége érezhetően a passzív, idősebb nézők körére zsugorodik.³ Pénzügyi

2 OTT tartalom (vagy over-the-top tartalom) a műsorszórás során, szélessávú internetkapcsolat segítségével közzétett olyan mozgóképes és audiotartalmak összességét jelenti, amelyek egy műsorszolgáltatótól érkeznek a felhasználóhoz, és amelyekre az internetszolgáltató nincs befolyással.

3 „A vezetékvgás problémájával küzdenek az előfizetős tévék”, „Cord-Cutting Weighs on Pay TV,” *The Wall Street Journal*, 2015. augusztus 6.

szempontból a legtöbb aggodalomra az ad okot, hogy a televízió keveseket ér el a tizenötől harmincöt évesig terjedő korcsoportban, ahol több időt töltenek közösségi oldalakon okostelefonjaikkal, mint a tévéképernyőre meredve. E fogyasztói generáció elérésének az ígérete magyarázza a jelenlegi befektetéseket a Wolff által értéktelennek tartott új szoftveres orgánumokba, többek között az ABC részesezését a Fusionben, az NBC Universal érdeklődését a *BuzzFeed* és a *Vox* iránt. Nem egyértelmű az a hatás, amit a csökkenő nézőközönség eddig a hirdetésekől származó bevételekre gyakorolt, a hirdetések árait ugyanis időnként felmentek a lakosság nehezebben elérhető célcsoportjai tekintetében, mint például a gyerekekénél. Ez azonban egy olvadó jéghegy modellje: a szűkülő ingatlanpiac egy ideig magasabbra srófolhatja az árakat, de egy ponton túl már arra se marad hely, hogy az ember megvetesse a lábát. Csökken az előre fizetett hirdetések összmenyisége, ahol a hálózatok a legmagasabb árakat kéri el a főműsoridős reklámozásért, hasonlóan az élőadásokat nézők számához. Ráadásul, miközben a közönség elpártol az élőadásoktól, a Netflix és az Amazon hírportálok arra szoktatják nézőiket, hogy reklámmegszakítás nélkül kínálnak nekik szórakozást.

A régebben televíziós hirdetésekre költött pénz most más hirdetési formák felé vándorol, legyen az online filmben, mobiltelefonon, keresőprogramban vagy digitális kijelzőn megjelenő reklám. A Forrester médiakutató cég előrejelzése szerint 2016-ra a digitális hirdetési kiadások meg fogják haladni a televíziós hirdetéseket. A tévétársaságok esetében a továbbközvetítési díjak talán nagyjából fedezik majd a hiányt, de a médiavállalatok legutóbbi bevétel-kimutatásai azt jelzik, hogy valószínűleg e díjak elérték felső határukat, sőt, a kábeltévé-társaságok sem tudják azokat már a fogyasztókra továbbterhelni. Miközben a kábeltévé-előfizetések száma csökken, a Viacom és a többi médiamulti követelte áremelések miatt a kisebb kábeltársaságok a fennmaradásukért küzdenek.

Manapság magas hirdetési díjakat követelhetnek az olyan elektronikus műsorszóró központok, digitális tartalomelosztók, mint a YouTube, az AOL, és a Yahoo, melyek a legszélesebb közönségnek sugároznak, valamint a *The New York*

Times-hoz hasonló kiemelt oldalak is. Különösen így van ez az úgynevezett natív reklámnál, melyek sem tartalmilag sem formailag nem törik meg az online felületet, illetve a rövid videók előtti reklámok esetében. És viszont, a televíziózás jövőjét is inkább digitális formában lehet elképzelni, egyre több és több „programozottan” eladott hirdetéssel, mely azt jelenti, hogy az adott célcsoportokat több szálon keresztül érik el, és nem egyes műsorokat vásárolnak népszerűségi rátára alapozva. Az öt médiaóriás esetében ez az eltolódás nemcsak az ezer nézőnként számított alacsonyabb árak kockázatát jelenti. Annak a veszélye is nő, hogy a hirdetésekől bejövő pénz nagy része hirdetés-technológiai cégekhez vándorol, vagyis azokhoz, akik képesek bemérni, nyomon követni és ellenőrizni a hirdetéseik útját, hogy azok a legnagyobb biztonsággal jussanak el a kiszemelt célcsoportokhoz.

Nem szabad alábecsülnünk egy piaci monopólium tartósságát, de a kábeltársaságoknak is megvannak a gyenge pontjaik: elég, ha elavult, 2000 óta meglévő csatormahálózatokra, és az 1990-es évekből származó dekódereikre gondolunk. Itt a digitális feldarabolás úgy következhet be, hogy országos vagy helyi wifi-hálózatokon keresztül is elérhetővé válik a nagysebességű internet, és így az eddig kábelen keresztül közvetített tartalom. Vagy ellenkezőleg, a kormány kényszerítheti a kábeleket üzemeltető társaságokat, hogy versenytársaik számára megnyissák az utolsó kábelkilométert, mely a nagysebességű internetet a háztartásokba viszi. Itt példaértékű lehet az AT&T telefontársaság „természetes monopóliumának” 1982-es felbomlása. A kérdés körül meginduló jogi küzdelmek egymásnak ugrasztanak Comcast és Time Warner cégeket az általuk egyébként sem túlságosan kedvelt GAFA – a Google, Apple, Facebook és Amazon – csoportosulásával. A GAFA-csoport cégei saját kábeleiken keresztül szeretnék értékesíteni az előfizetéses tévét. Vagy, mielőtt mindebből bármi is megtörténne, az is lehetséges, hogy az ágazat hatalmi egyensúlya jelentős mértékben eltolódik a GAFA javára, melynek most zajlik régóta rebesgetett belépése a tévépiacra a csak online elérhető eredeti showműsorok formájában, mint például az Amazon *Transparent* című sorozata. Ezeknek a csúcstechnológiai cégeknek megvan az anyagi háttere is ahhoz, hogy kivívják

az élő sportközvetítések streamelésének kizárólagos jogát, amely végképp megpecsételné az élő tévéadások sorsát.

Wolk könyve érdekesebb Wolffénál amikor a média gazdaságtanának az online filmtartalmakra gyakorolt hatásáról ír. Ahogy a sorozatokból mára már akár egy teljes évad is letölthető egyszerre – ezt a Netflix vezette be először a norvég–amerikai *Lilyhammer* című 2012-es bűnügyi vígjáték közvetítésekor – a sorozatok közönsége kibővült. Korábban egy huszonkét részes sorozat hatodik hónapjánál a szerzők a nézők reakciói alapján szereplőket vagy cselekményszálakat hoztak be vagy iktattak ki. Így már csak a saját intuícióikra hagyatkozhatnak, amikor egy akár egyhuzamban is megnézhető, teljes évadot kell megalkotniuk. Ez a körülmény a tévésorozatokot még regényzerűbbé teszi.

Vajon szétdarabolódást vagy megmaradást jelentenek-e ezek a formálódó minták a tartalomterjesztésben és -fogyasztásban? Wolfföt szószaporítóvá teszi az új médiával szembeni elfogultsága: nevezetesen az, hogy minden, ami sikeres, az a televízió időtállóságát igazolja. Ami nem jár azonnali haszonnal, az viszont a digitális média kiszámíthatatlanságát bizonyítja. Az igaz, hogy ha valaki *Az élet narancssárga oldala* (*Orange is the New Black*) ömlesztve vetített évadját egy szuszra végignézi egy wifis laptopon, az némiképp felismerhető módon tévét néz, éppúgy, mint ahogy az az ember is az újságot olvassa, aki a *Washington Post*ot olvassa az iPhone-ján a Facebook-fiókján keresztül. Nehéz viszont elfogadni Wolff azon nézetét, hogy az előző a régi diadalát, az utóbbi pedig az újnak való ostoba behódolást jelenti.

(*The New York Review of Books*)

Julien Guintard

A rossz tanulók nem változnak

A felnőttképzésben résztvevők esetében még harminc évvel az iskola elhagyása után is gyakran a régi stréber vagy rossz tanuló reflexek működnek...

Mi ennek a magyarázata?

Irodai jelenet. A munkatársak egy csoportja egy közösségioldalt-marketing előadásra gyűlt össze. A terem legvégén az előadó hangját beszélgetés és nevetgélés nyomja el. Kínos csend. Köhécselések. Újból csend.

Másik helyszín: egy egyesület esti nyelvtanfolyama Párizsban. A teremben 25 és 65 év közötti felnőttek. „Como se llama el hermano de Juan?” („Mi Juan testvérének a neve?”) – kérdezi a tanár. Az első sorból egy nyugdíjas nő majd kiesik a padból, hogy felelhessen, ő adja meg a jó választ. „Köszönöm Brigitte – mondja a tanár –, de nem téged kérdeztelek.”

Az ember ezt látva hajlamos felidézni és átírni Arkhimédész tételét: minden osztályterembe mártott test felnötségből annyit vesz, amennyi az általa elszenvedett iskolaévek súlya... Régi feszültségek, vagy akár traumák élednek fel az emberben ilyen helyzetekben, és előjön belőle az egykori jó vagy rossz tanuló.

„Vannak, akik utoljára az iskolában találkoztak hasonló helyzettel” – erősíti meg Florent Bouer, aki menedzsmentet és időgazdálkodást tanít, többek között a Demos vállalatnál. „Ők tehát védekező álláspontra helyezkedtek, hátritanak. Egyesek beszélgetnek, mások mindenre tudják a választ, kritikusak és megkérdőjelezik az előadó hozzáértését... Az oktató célja éppen az, hogy mielőbb megértesse velük: most nem az iskolában vannak.” Az „andragógia” (a felnőttoktatás) nem pedagógia.

A visszafejlődés kockázata

„Az 1970-es évek eleje óta, vagyis amióta a felnőttképzés és a folyamatos képességfejlesztés felendülőben van, tudjuk, hogy lényegi összefüggés áll fenn a (megszerzett) tudás és a motiváció között – mutat rá Marc Durand, a Genfi Egyetem Pszichológiai és Neveléstudományi Karának professzora. A felnőtt emberek – pont azért, mert felnőttek – általában nem úgy viselkednek, mint a kamaszok vagy a gimnazisták, bizonyos helyzetek azonban visszafejlődéshez vezethetnek. Ilyen az, amikor a felnőttképzés túlságosan is iskolás vagy azt rájuk erőltetik.” A szomszédal való csevegés annál fontosabb lesz a számukra, minél érthetlenebb a képzés célja.

„A kötelező képzést kezdhetjük azzal is, hogy

ott bárki elmondhatja, ha nem saját jószántából van jelen – javasolja Lysiane Maréchal, a Novancia kereskedelmi felnőttképzést szervező oktatási intézmény vezetője. Ezt követően az oktató kérdezzé meg mindenkitől, hogy milyen elvárásai vannak a képzéssel kapcsolatban. E mögött az az elképzelés áll, hogy mindennek ellenére találjunk egy közös érdeklődési kört, akár a képzési terv bizonyos kerektek közötti módosítása árán is...”

Versengés a többiekkel

Annyi biztos, hogy összefüggés van egyes rendbontó magatartások és a személyes motiváltság között. „Egy képzésen részt vehetünk azzal a céllal, hogy új szakismeretre tegyünk szert. De egyes embereknél a társadalmi szerep az elsődleges cél, és ez a meghatározó” – mutat rá Marc Durand. Itt elsősorban a többiekkel való versengésre gondolok. Leegyszerűsítve, ez a kétféle hozzáállás elmentéses magatartásokhoz vezet. Míg az az ember, akit az alapos tudás vágya vezet, a siker érdekében hajlamos lesz erőfeszítéseit fokozni, addig az, aki főleg a csoportban róla kialakult képpel törődik, jelentősen kedvét veszti, amint az első nehézséggel szembesül. „Nos, ettől kezdve hajlamos lehet arra, hogy lebecsülje magának a képzésnek

a fontosságát, vagy hogy rendbontó viselkedésével aláássa az oktató hitelét...” És ez az, ami miatt a terem legvégén gúnyos beszélgetést lehet hallani.

Florent Bouer, annak érdekében, hogy viszszaaterelje a történéseket a helyes kerékvágásba (anélkül, hogy igazgatói intővel fenyegetőzne), rábízta magát a csoport többi részére. „Halkabban beszélek. Megállok, és várok, amíg abba nem hagyják a beszélgetést... És általában a dolgok maguktól is elég gyorsan helyreállnak, mivel a csoportban szükségszerűen vannak olyanok, akik megértik, hogy a saját érdekükben vannak ott.”

„Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a tanulmányaink alatt – legyen szó egy új számítógépes programról, menedzsment-technikák elsajátításáról, vagy a spanyolul társalgás alapjairól – szükségszerűen elbizonytalanodunk egy kicsit”, összegzi Marc Durand. A megoldás tehát abban áll, hogy kidolgozunk egy terv-dinamikát: meghatározzuk a célt, láthatóvá tesszük a fejlődési szakaszokat és lépésről lépésre haladunk előre úgy, hogy mindenki együtt haladjon. Ez egy hatásos módszer, és nemrégiben újból szerepel a tantervekben... az általános iskolákban.

(Le Monde)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Anka László történész, VERITAS Történetkutató Intézet

Dr. Árva László, az ESSCA francia üzleti egyetem budapesti fakultásának nyugdíjas professzora

Bándy Katalin egyetemi oktató, Széchenyi István Egyetem, Győr

Dr. Csath Magdolna professor emerita, Szent István Egyetem; egyetemi magántanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Biatorbágy

Gáspár Zoltán filozófus, Budapest

Gergely Ferenc ny. tanár, történész, Budapest

Kapronczay Károly történész, Budapest

Lakatos Artur Lóránd történész, közgazdász, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

Dr. Mádi László, a Wekerle Sándor Üzleti Főiskola főiskolai tanára, Budapest

Solti Ágnes, a Budapesti Corvinus Egyetem doktorandája, Budapest

Trembeczki István főiskolai docens, Nyíregyháza

Varga E. László ny. á. történész, Zalaegerszeg.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Trembeczki István: Az Ómega-pont vagy a hatodik tömegkihalás – P. Teilhard de Chardin, a biotechnológia és az ember jövője</i>	1
<i>Csath Magdolna: A fenntartható versenyképesség-növelés kormányzati feladatai.</i>	11

SZÁZADOK

<i>Anka László: Gróf Tisza István társadalmi háttere és magánélete</i>	20
<i>Varga E. László: Magyarok a Lengyel Légiókban 1914–1918</i>	35
<i>Gergely Ferenc: „Hallod-e Rozika, te, gyerünk a moziba be...”, avagy: a szovjet film „diadalútja” Magyarországon</i>	61

MŰHELY

<i>Gáspár Zoltán Ernő: A metafizika problémája Heidegger versus Hegel és a „Semmi” fogalma.</i>	72
<i>Dr. Árva László – Dr. Mádi László: A görög válság és az Európai Unió jövője</i> .	78
<i>Solti Ágnes: A külpolitika új értelmezése – A nemzetközi kapcsolatok liberális elmélete. Az Összamerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény tárgyalása – egy befejezetlen kétszintű játék</i>	96
<i>Dr. Bándy Katalin: Mi lesz veled, Európa? A muszlim közösségek európai társadalmi integrációjának problémái és kudarca.</i>	105

NAPLÓ

<i>Lakatos Artur: Keresztény szemmel a két világháború közötti gazdasági és értékválságról. Gondolatok Zachar Péter Krisztián könyvéről</i>	116
<i>Kapronczay Károly: Bem tábornok igaz története.</i>	118

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Jacob Weisberg: Tévé vagy internet – Médiahatalmak háborúja (121) Julien Guintard: A rossz tanulók nem változnak (127)</i>	
---	--

KÉPEK

Károlyi András grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2015. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 31 200 Ft helyett 21 840 Ft
Fél évre: 15 600 Ft helyett 10 920 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 22 800 Ft helyett 17 100 Ft
Fél évre: 11 400 Ft helyett 8580 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 000 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 000 Ft helyett 9060 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 15 600 Ft helyett 10 500 Ft
Fél évre: 7800 Ft helyett 5280 Ft

Akciónk a 2015. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
  - zöldszámon: 06-80-444-444
  - e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
  - faxon: 06-1-303-3440
- levélben: MP Zrt. Hírlap Üzletág, Budapest 1008.

A 2013. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 790 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

Nemzeti Kulturális Alap

